

55983

93/99 FI H79

2006/1

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXIV. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXIV. évfolyam • 1. szám
2006. február

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
FEHÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA
HÁLA JÓZSEF KOVÁTS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TOLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrktf.hu/honisme.htm
INDEX 25387 E-mail:
honismeret@interware.hu

Megjelenik a

Nemzeti Kulturális
Örökség Minisztériuma

a

Nemzeti Kulturális Alap

a

Magyar Nemzeti Múzeum

és a

Magyar Művelődési Intézet

támogatásával, évente hatszor.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,

az egyes számok ára 396 Ft.

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletága
1008 Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.

További információ: 06 80/444-444

Nyomdai előkészítés:
Geiger Annamária,
Halminé Bartó Anna, Kovács Gyula

Készült:

az ETO-Print Nyomdaipari Kft-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Barsi Ernő ny. főiskolai tanár, Győr
Bartolić, Zvonimir professzor, Csáktornya
Bedécs Gyula dr. ny. tanár, Szombathely
Bényei Miklós ny. könyvtáros, Debrecen
Bogdán Lajos ny. szakfelügyelő, Szeged
Boldizsár Zeyk Zsuzsa diák, Tordaszentlászló
Csáky Károly dr. tanár, Ipolyság
Csorba Csaba dr. főiskolai docens, Budapest
Fajkus Beáta diák, Győr
Forró Virág Zsuzsa tanár, Esztergom
Gyuris György ny. könyvtárigazgató, Szeged
Halász Péter főtanácsos, Budapest
Halmágyi Pál múzeumigazgató, Makó
Homoly Erzsébet egyesületi titkár, Rimaszombat
Horsa Istvánné néprajzgyűjtő, Komárom
István Lajos helytörténész, Korond
Kobzos Kiss Tamás iskolaigazgató, Budapest
Kordos László dr. egyetemi magántanár, Budapest
Kubassek János dr. múzeumigazgató, Érd
Lőkös Péter dr. egyetemi docens, Piliscsaba
Marosvölgyi Ágnes dr. joghallgató, Budapest
Messik Miklós dr. a Magyar Emlékekért a Világban
Közhasznú Egyesület elnöke, Budapest
Pusztai Gabriella muzeológus, Szolnok
Róbert Péter dr. egyetemi docens, Budapest
Sárkány Viola tanár, Budapest
Szontagh Pál történész, igazgató, Budapest
Szőcs Lajos tanár, Korond
Tamás Edit dr. muzeológus, Sárospatak
Tóth József dr. ny. tanár, Budapest
Udvarhelyi Nándor geológus, Miskolc
Vaprezsán Krisztina egyetemi hallgató,
Jászberény
Vecsernyés János ny. tanár, Szeged
Végső István történész, Kiskunhalas
Vincze Zoltán tanár, Kolozsvár
Virágné Juhász Nyitó Klára főiskolai tanár,
Jászberény
Zergi Gáborné ny. tanár, Mád

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón a kászoni Nyerges-tető honvéd
emlékműve látható (Halász Péter felvétele).
Bővebben a 120. oldalon.

2006 FEBR 15.

TARTALOM

A helytörténeti ismeretek szerepe és eszközei (<i>Bényei Miklós</i>)	3
--	---

ÉVFORDULÓK

„Erre hallgassatok, és ti meghalljátok!” Lantos Sebestyén deák emlékezete (<i>Kobzos Kiss Tamás</i>)	9
Százhetvenöt éve született O'sváth Pál (<i>Sárkány Viola</i>)	11
Kovács István, a numizmatikus és régész (<i>Vincze Zoltán</i>)	14
Galamb József világraszóló karrierje (<i>Halmágyi Pál</i>)	18

ISKOLA ÉS HONISMERET

<i>Móricz Zsigmond</i> : A szatmári magyarság néprajzi képe	22
Tanító szakos főiskolai hallgatók néprajzi tájékozottsága (<i>Virágné Juhász Nyitó Klára</i>)	24

EMLÉKEZZÜNK

„Lenn a délibábos Hortobágyon...” Zárt táborok, 1950–1953 (<i>Dr. Tóth József</i>)	29
--	----

HAGYOMÁNY

Egy XVII. századi erdélyi szász krónikás az 1552-es egeri ostromról (<i>Lőkös Péter</i>)	39
A magyar–horvát kapcsolatok történelmi előzménye (<i>Bartolič, Zvonimir</i>)	45
Torockó (<i>Halász Péter</i>)	51
Hagyományörző „tuféliek” Komáromban (<i>Horsa Istvánné</i>)	53
Korond népi építészetről (<i>István Lajos–Szócs Lajos</i>)	57
Gergely-nap az Ipoly-mentén (<i>Csáky Károly</i>)	60

HONISMERET ÉS EURÓPA

Honismeret Finnországban (<i>Vecsernyés János</i>)	62
--	----

EMLÉKHELYEK

Magyar emlékek Lengyelország délkeleti részén (<i>Udvarhelyi Nándor</i>)	63
I. világháborús emlékek az Isonzó völgyében és a Karszton (<i>Dr. Bedécs Gyula</i>)	71

TERMÉS

Dinoszauruszok a Kárpát-medencében (<i>Dr. Kordos László</i>)	76
Ajtósi-Dürer Albert családfája (<i>Dr. Messik Miklós</i>)	80
Régi mádi bálók (<i>Zergi Gáborné</i>)	83
A szegedi izraelita elemi iskola története (<i>Végső István</i>)	89

ZSENGE TERMÉS

A Hanság szeszélyei (<i>Fajkuszt Beáta</i>)	95
Egy virágzó kalotaszegi település Kolozs megyében – szülőfalum Tordaszentlászló (<i>Boldizsár Zeyk Zsuzsa</i>)	100

KRÓNIKA

A Bodrogközi Művelődési Egyesület Balassa Iván Emlékérme (<i>Dr. Tamás Edit</i>)	103
Csongrád Megyei Levéltári Napok (<i>Bogdán Lajos</i>)	105
Sándor Móricra, az „Ördöglovasra” emlékeztek Bajnán (<i>Forróné Virág Zsuzsa</i>)	106
Megemlékezések Rimaszombatban (<i>Homoly Erzsébet</i>)	107
„Határok nélkül” – hagyományörző kézművesség (<i>Pusztai Gabriella</i>)	109
Búcsú Szénássy Árpádtól (<i>Csorba Csaba</i>)	110

KÖNYVESPOLC

Urbán Miklósné: Fekete János élete és munkássága (<i>Gyuris György</i>)	112
Kovács Sándor: Érd iskolatörténete. A nevelés formái és színterei (<i>Dr. Kubassek János</i>)	113
A Jogtörténeti Szemle (<i>Dr. Marosvölgyi Ágnes</i>)	114
Bathó Edit: A jász viselet (<i>Vaprezsán Krisztina</i>)	116
Majdán Béla: A balassagyarmati zsidó közösség emlékezete (<i>Róbert Péter</i>)	117
Békefi Antal: Munkaritus, munkarigmus, munkadal (<i>Barsi Ernő</i>)	118
Kriston Vízi József: Homo Ludens Hungaricus (<i>Szontagh Pál</i>)	119
Forradalmak – győzelmek és leveretések	120

Folyóiratunk e-mail címe megváltozott!
Az új cím: honismeret@interware.hu

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállításánál könnyebbséget jelent, s a korrektúra megtakarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat **hajlékony (flopy) lemezen** küldik el számunkra. Ezeket azonban csak WORD 6/95, WORD 97 formában, magyar ékezetekkel ellátva tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentse. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter” Könyvesbolt, Balassi Kiadó
(1053 Bp. V., Magyar u. 40.)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Baross u. 1.)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12.)

A helytörténeti ismeretek szerepe és eszközei*

Napjaink egyik gyakran használt kifejezése, mondhatni a sajtó és a közbeszéd divatszava a globalizáció. Nem véletlenül: az a hatalmas, világméretű folyamat, amelyet globalizálódásnak neveznek, áthatja egész életünket, a gazdaságban, a társadalmi mozgás területén, a kommunikációs és a kulturális szférában egyaránt jól érzékelhető jelenségeket produkál. Hajlamosak vagyunk viszont elfeledkezni arról – valószínűleg azért, mert erről kevesebb szó esik –, hogy ezzel párhuzamosan egy másik, akár ellentétesként is felfogható folyamat szintén fel erősödik: világszerte rendkívüli erőfeszítések történnek a veszélyeztetettnek érzett nemzeti azonosságtudat megőrzésére, a nemzeti, regionális és helyi sajátosságok továbbélésére. S hogy ennek szükségességét nemcsak a lokalitás elkötelezett hívei hangoztatják, egyebek között az is bizonyítja, hogy a fenntartható fejlődés legutóbbi világkonferenciájára készülve számtalan fórumon leírták, elmondták: a helyi erőforrások hasznosítása, a helyi környezeti értékek megbecsülése, a lokális közösségek kibontakozásának segítése, a szerves kultúra folytonosságának megvalósítása legalább olyan fontos és elengedhetetlen, mint a globalizációs törekvések érvényre juttatása. Reménykedő bizakodással olvashatjuk tehát a jeles perui fró, Mario Vargas Llosa optimista jóslatát: „A globalizáció nem fogja megszüntetni a helyi kultúrákat: egy nyitott világban valamennyi értékes és túlélésre méltó részük megtalálja majd azt a termékeny talajt, amelyben virágba borulhat (...) ismét feltűnnek a korábban elfelejtett, elsorvasztott és elhallgattatott helyi kultúrák, és újult erővel kapcsolódnak be globalizált világunk nagy körforgásába.” Tegyük hozzá: hitünk szerint a helyi értékek megmaradásában, a lap-pangó kincsek felszínre hozatalában és közvetítésében tetemes, semmi mással nem pótolható szerepet vállal a helytörténeti kutatás és tájékoztatás.

A helyi jelenségek, a helyi információk, az adott hely múltja iránti érdeklődés fokozódását számtalan tapasztalati tény, valamint sok és sokféle vizsgálati eredmény jelzi. Ma már a helyi tömegtájékoztatási eszközök sokasága igyekszik ezt az igényt kielégíteni; sőt a megyei, városi, községi, kerületi stb. újságok olvasottsága, a helyi rádiók, televíziók hallgatóinak, nézőinek száma nemcsak arányaiban, hanem abszolút mennyiségben is vetekszik az országos orgánukéval. Hasonló fejleményrel találkozunk a mindennapi könyvtári munkában is: konkrét felmérési adatok igazolják, hogy a közkönyvtárakhoz érkező kérdések számottevő hányada lokális érdekű, és ezek egyre változatosabbak. A harmadik figyelemre méltó tény a helytörténeti kiadványok tartósan nagy száma. Noha kurrens historiái szakbibliográfiánk jelenleg nincs, a Honismeret című folyóirat áldásos könyvészeti rovatából és a Magyar Nemzeti Bibliográfia most már csak számítógépen elérhető, kéthetente összeállított füzeteiből türelmes munkával legalább a frissen megjelent könyvek mennyisége megbecsülhető. Eszerint évente 200–300 között mozoghat a Magyarországon és a szomszédos államokban élő magyarság körében kiadott és helytörténetinek minősülő önálló kötetek, évkönyvek, netán CD-ROM-ok száma. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy a tanulmánygyűjteményekben és a különféle folyóiratokban megjelent közlemények mennyisége ennek többszöröse. A megyei, városi, községi, kerületi, iskolai és más intézményi lapok szintén sok ezernyi cikknek, forráspublikációnak adnak helyet. Újabban a helyi rádiók és televíziók – olykor az országos adók – is foglalkoznak helytörténeti kérdésekkel. S egészen új keletű fejlemény, hogy az Interneten mind gyakrabban fordulnak elő ilyen témák.

Mivel magyarázható ez a nagy érdeklődés? Az indíték sokféle lehet: a tudományos kutatás, az iskolai oktatás, a mindennapi gyakorlat sok-sok ága, az emberek spontán tudásvágya és így tovább. Végső soron azonban – talán mindezek előtt – egy nagyon jelentős érzelmi-értelmi tényező munkál a mélyben: a szűkebb környezethez, a szülőföldhöz, a lakó- és munkahelyhez való szoros kötődés. Vagyis az alapvető, eredendő ok az emberi élet, a társadalmi mozgás földrajzi tagolódásában rejlik, abban a magától értetődő tényben, hogy az események *valahol* történnek, a folyamatok *valahol* zajlanak. Az egyes ember legközvetlenebbül egy szűkebb

* Elhangzott a Tolna megyei Egyed Antal Honismereti Egyesület ünnepi közgyűlésén, Szekszárdon 2005. szeptember 3-án. (Szerk.)

helyhez kapcsolódik, és erről szeretne legtöbbet (vagy relatíve legtöbbet) tudni, és ebből a szoros érzelmi-értelmi kötődésből fakad a vágy a szűkebb haza múltjának megismerésére is.

Közismert motívumként jelölhető meg az a tudományos felismerés, mely szerint egy-egy nemzet, ország múltja, jelene jelentékeny részben a helyi jelenségekből, folyamatokból tevődik össze. Ennélfogva az utóbbiak, tehát a mikrostruktúrák (p1. a népelet, a társadalmi változások, a környezeti viszonyok) beható tanulmányozása, részletező, szinte mikroszkopikus feltárása mintegy feltétele a makrovilág, vagyis az ország, a nemzet kellően árnyalt története bemutatásának.

A harmadik szempont, amit érdemes kiemelni, voltaképpen visszautalás a bevezető gondolatokra. A globalizálódás említett átfogó és alighanem feltartóztathatatlan áramlata az egyes ember számára nehezen megfogható, átélhető, ugyanakkor bizonytalanságokkal terhelt. Éppen ezért nagyon sokan fordulnak a nemzeti és a helyi értékek felé, egyebek között a történelmi hagyományokban keresik a biztos fogódzót, a lelki és erkölcsi támaszt.

Ezek a megállapítások a lényegét illetően közelítenek a második, az előadás címe által sugallt kérdéshez: *hogyan fogalmazható meg a helytörténeti kutatás, a helytörténetírás mai jelentősége?* A teljességre törekvő válasz szétfeszítené a megszabott terjedelem kereteit, négy tényező kiemelése azonban mindenképpen indokolt. Jelesen a tudományos hozadékról, a gyakorlati-közéleti szerepről, a spontán érdeklődés kielégítéséről és az érzelmi-tudati hatásról feltétlenül illik szólni.

Pár gondolattal ezelőtt már utalás történt arra, hogy a helytörténeti kutatás számottevő mértékben hozzájárul a történettudomány, szélesebben: a különféle tudományágak történeti vizsgálódásainak gyarapodásához, gazdagodásához. Hazánkban is olyan kiváló történészek foglalkoztak e kérdéssel, és mutattak rá a lokális búvárkodás fontosságára, és hasznosságára, mint Fraknói Vilmos, Pesty Frigyes, Tagányi Károly, Mályusz Elemér, Benda Kálmán, Szabad György, vagy újabban Glatz Ferenc, Orosz István, Gyáni Gábor. Közben sok-sok szorgalmas, jól felkészült helytörténész áldozatos munkája révén mennyiségileg és minőségileg egyaránt igen értékes helytörténeti irodalom született. Az idők folyamán kifejeződött a helytörténet fogalma, tisztázódtak a legfontosabb elméleti kérdések, megtörtént a módszertani alapvetés. Természetesen a viták ma is folynak, és nyilván sosem szűnnek meg, de épp ezek viszik előre a történettudomány és a helytörténeti kutatás fejlődését.

Széles körben elfogadottnak tekinthető az a felfogás, mely szerint a helytörténet fogalma kettős értelemben használható. Egyrészt jelöli az adott hely (település, megye, kisebb táj, városrész, intézmény stb.) múltját, pontosabban a múltra vonatkozó feltárt vagy a forrásokban rejtőző információkat, tehát egy ismerethalmazt. Másrészt a történettudomány azon irányának megnevezésére szolgál, amely az adott hely (vagy valamely intézménye, üzeme stb.) múltját, a helyhez kötődő valamely személy életét, történeti szerepét tanulmányozza a források segítségével, illetve a történeti események, jelenségsorozatok helyi tényezőit, sajátosságait mutatja be. Az utóbbi értelmezés kizárja azt a megközelítést, amely az országos (a nemzeti) és a helytörténeti kutatást a történettudomány két különböző szintjeként vagy fokaként képzelel el. É tekintetben igen találó a lokális vizsgálódások terén is mintaszerű dolgozatokat közlő történész, Vörös Károly megjegyzése: „...a helytörténeti kutatás nem alacsonyabb, hanem mélyebb szintű munkát tesz lehetővé – sőt kötelezővé. Alacsony és mély pedig egymástól nagyon is különböző fogalmak...” Vagyis a mérce nem a téma, hanem a szakmai színvonal. Másként fogalmazva – az angol R. Douch megállapítását idézve – „a helytörténet, a hazai történelem és a világtörténelem nélkülözhetetlen kiegészítői egymásnak.” Talán a koncentrikus körök vagy egy fordított kúp példáján lehetne ezt szemléltetni, ahol a legnagyobb kör az egyetemes, a legkisebb a lokális história területe, de a belső kör a legtömörebb; a kúpszeletek ugyanígy felülről, az egyetemestől lefelé sűrűsödnek az információtartalmat tekintve.

A helytörténet korszerű felfogásában átfogó, komplex diszciplína, mégpedig hármas vonatkozásban: *tartalmilag, kronológiailag és metodikailag*. A társadalmi mozgás, az emberi tevékenység mindenoldalú rekonstruálására törekszik, sőt újabban a természeti körülmények (a földrajzi környezet, az időjárás stb.) változásait is igyekszik felderíteni; ugyanakkor itt is megfigyelhető a specializálódás, a helytörténeti irodalom tematikai változatossága. A helytörténet időben is totális: az adott hely múltjának teljes feltárására vállalkozik a kezdetektől, vagyis az első források keletkezésétől napjainkig. A jelenig hatolásnak kettős magyarázata van. Egy-

részt a társadalmi jelenségek, folyamatok történetiségével függ össze, amiből következik, hogy – Mályusz Elemér szavaival – „a társadalom életében a ma nem érthető meg a tegnapi nélkül.” Másrészt egy sajátos, igen jól ismert, lépten-nyomon érzékelhető paradoxon érvényesül: ha valami megtörtént, azon nyomban múlttá, vagyis történelemmé vált; más megfogalmazásban: az események, a tények megszületésük pillanatában a helytörténet elemévé válnak, az információk, az őket hordozó dokumentumok pedig a helytörténet forrásaivá. A metodikai komplexitás mindenekelőtt azt takarja, hogy a helytörténet a történettudomány egyik kutatási irányaként integrálja a különböző társadalomtudományok, sőt a természet- és az alkalmazott tudományok történeti vizsgálódásainak eredményeit, felhasználható módszereit. Mindebből fakadóan a helytörténet a források széles körére támaszkodik, a régészeti leletektől a színhagyományig és a mai szóbeli közlésekig, de mindmáig a levéltári, a könyvtári és a múzeumi dokumentumok (tehát az iratok, a nyomtatványok, a tárgyi emlékek, újabban a digitális adathordozók stb.) jelentik a forrásbázis meghatározó szeleteit.

A helytörténeti ismeretek *gyakorlati-közéleti* szerepe szintén igen sokrétű és sokirányú. Hosszan sorolhatnánk a példákat, de meg kell elégednünk a következők kiragadásával. A kutatási eredmények, illetve a közlemények a történeti előzmények (a hajdani sikerek és kudarcok, az egykori kezdeményezések stb.) feltárásával elősegíthetik az önkormányzati, vállalati, intézményi stb. döntések meghozatalát, például a településrendezés, a helyi közlekedés, a műemlékvédelem, a környezetvédelem terén. A helytörténetírás információanyaga jelentékeny mértékben megkönnyíti az évfordulók, névfelvételek, megemlékezések stb. előkészítését, szervezését. Az újságírás, a közművelődés, az ismeretterjesztés szintén sokat merít a korábbi történeti publikációkból. A lokális feldolgozások és forráskiadványok a felvilágosodás óta segédanyagul szolgálnak az iskolai oktatásnak; ma elsősorban a Nemzeti Alaptanterv és a kerettantervek előírásai nyomán. Ebben a körben magától értetődő valóság a helytörténeti kutatás és a honismereti mozgalom szoros kapcsolata.

Mi, könyvtárosok különösen sűrűn tapasztaljuk, ám a levéltárosok és a muzeológusok számára is mindennapi élmény, hogy az olvasók, az *érelklődők* nem csekély hányada a jó értelemben vett tudásvágytól vezérelve fordul a közgyűjteményekhez. Például a hely múltját, a helyi nevezetességeket vagy a híres emberek helyi kötődéseit, egy-egy iskola vagy más intézmény történetét kívánják megismerni. Végső soron idesorolható a közelmúltban ismét divatba jött családfa-kutatás is. S nem szabad elfelejteni – bár a bővebb kifejtésére ezúttal nincs idő –, hogy a történetírás, közelebbről a helytörténetírás „szórakoztat” is, és az emberek egy részében nyilván ott munkál a nemesebb szórakozás lehetőségének felismerése. Fraknói Vilmos már 1864-ben, a megyei monográfiák akkori tervezetében utalt arra, hogy a történelem iránti érdeklődés, rokonszenv felkeltésében a helytörténeti munkák rendkívül fontos szerepet játszanak. Az utóbbi évszázad bámulatos technikai fejlődése kivételes esélyt teremtett a lokális információk terjesztésére: a helytörténeti kutatás eredményei nemcsak írásos, pontosabban nyomtatott formában kerülnek a közönség, a befogadók elé, hanem filmen, videokazettán, hangfelvételen, diakockákon, rádió- vagy televízió műsorban, és legfrissebben elektronikus vagy digitális dokumentumokon.

Fentebb, más összefüggésben már szó esett a lokális információk *érzelmi-tudati hatásáról*. Szinte közhely, de mélységesen igaz: a helytörténeti kutatás a szülőföld, a lakó- és munkahely, az egykori iskola múltjának feltárásával, megismertetésével erősíti a szűkebb környezethez való érzelmi-értelmi kötődést, a hajdani örökség és a mai sikerek megbecsülését. És ezáltal hatékonyan közreműködhet az összetartozás érzésének felkeltésében, a nemzeti öntudat erősítésében, a hazaszeretet elmélyítésében. A lokálpatriotizmus ugyanis nagy érték, olyan vezérelv, amely a világot átjáró globalizációs hullám idején is elemi erővel hat. Valójában az egyik legnemesebb emberi tulajdonság, a hazafiság megnyilvánulási formája. Úgy, ahogy azt a tizenkilencedik század egyik legeredetibb magyar gondolkodója, Eötvös József örökérvényű módon leírta: „Az egész hazát csak eszmében foghatjuk fel, s így azon szeretet, mellyel az egyes falujához vagy környékéhez ragaszkodik, tulajdonképp azon kapocs, mely őt a hazához köti.” S tegyük hozzá: a haza iránti ilyenén ragaszkodás, az igazi patriotizmus az egész emberiség, az egész emberi kultúra tiszteletén alapul. Vagyis az ember az adott hely múltján és már a történés pillanatában történelemmé váló jelenében keresztül nemcsak a nemzeti fejlődés, hanem a társadalmi mozgás egyetemes áramlatához is kapcsolódhat.

A helytörténet művelői és a helyi információk közvetítői a lokális hagyományok, értékek feltárásával, a lokális öntudat erősítésével, a lokálpatriotizmus érzésének és tudati tényezőinek elmélyítésével, ébrentartásával fontos kötelességet, ha úgy tetszik, szolgálatot teljesítenek. Joggal vetődik fel az újabb, az előadás címének második részére rimelő kérdés: *hogyan valósítható meg a helytörténeti kutatás küldetése?* Vörös Károly korábban idézett mondataiban benne rejlik az autentikus válasz: alapos munkával, kellő felkészültséggel, szakmai jártassággal és hozzáértéssel, röviden: tudományos igényességgel. A helytörténet-kutató számára is elengedhetetlen a történettudomány belső szabályainak, különféle módszereinek beható ismerete, a forráskritika megfelelő alkalmazásának készsége, és igen előnyös a mindenkori szemléleti irányok elmélyült tanulmányozása, az újfajta vizsgálódási szempontok rugalmas hasznosítása.

Bár ismétlésnek látszik, a további mondandó miatt indokolt újból hangoztatni egy nagyon fontos követelményt. Köztudott, hogy a helytörténeti kutatás tárgya mindig egy mikrostruktúra vagy annak valamelyik eleme, más megközelítésben valamely jól körülhatárolt hely vagy annak valamelyik időszaka, életjelensége, kiemelkedő személyisége stb., beleértve az országos (sőt egyetemes) folyamatok, jelenségek helyi megnyilvánulásait, sajátos lokális vonatkozásait. Alapvető elvárás viszont, hogy ezt a mikrovilágot az országos, sőt olykor az egyetemes fejlődés áramlatába ágyazva, arra figyelve szemlélje, kimutatva a lokális és az országos kölcsönhatásait is. Így lehet túllépni a provincializmuson – amivel még mindig elég gyakran vádolják a helytörténészeket –, így válhat a helytörténeti kutatás eredménye az országos történet kiegészítőjévé, bizonyos értelemben annak mintegy megalapozójává.

Nem tartható viszont az a másik végletes, mechanikus felfogás, mely szerint az ország története az egyes helységek, tájegységek történetéből áll össze. Ad absurdum vive ez azt jelentené, hogy a világtörténet is a helytörténeti ismeretek matematikai összege, hiszen ha az országok története csak a helységek múltjából rekonstruálható, akkor az ún. világtörténet is csak az országok történetéből, következésképpen a helytörténetből tevődik össze. Voltaképpen az egyetemes-, az országos-, és a helytörténet, hogy leegyszerűsítsük az egyébként jóval bonyolultabb sémát, más-más vizsgálódási irány, vagy – Szűcs Jenő közismert, találó kifejezésével élve – más-más látószög.

Röviden célszerű visszatérni Vörös Károly sokunk számára igen meggyőző okfejtésének egy másik elemére, pontosabban következményére is. Nevezetesen arról van szó, hogy az általa exponált kérdés, a helytörténet időről-időre feltűnő, olykor kisebb, máskor nagyobb mértékű lebecsülése valós, jól érzékelhető ellentmondáson alapszik. Egyfelől számos kitűnő, vezető történész foglalkozott és foglalkozik lokális témákkal, továbbá nagyszerűen felkészült, buzgó helytörténészek számtalan színvonalas közleménnyel gazdagítják a történettudományt, másfelől nem tagadható, hogy ugyanakkor meglehetősen sok dilettáns, a tudományosság kritériumait nélkülöző munka is napvilágot lát. Semmiképpen sem mentség, mégis tény: bizony-bizony nem egyszer előfordul, hogy az országos, sőt az egyetemes történeti publikációk között is fel-felbukkannak értéktelen, tudományosan minősíthetetlen művek. Ennek kapcsán feltétlenül utalni kell arra, hogy a dilettáns szerző nem azonosítható az amatőr kutatóval. Hiszen lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy a nem hivatásos történészek is sok szép, dicséretes, a fentebb vázolt követelményeknek megfelelő dolgozatot, forrásközleményt készítettek, rengeteg hasznos adalékot, hosszú ideig a levéltári iratok mélyén vagy a sajtó hasábjain megbúvó információt tártak fel. E vonatkozásban érdemes idézni az egyik határterület, az irodalomtörténet-írás ismert képviselőjét, Kerényi Ferencet, aki a következő elgondolkodtató, és egyúttal biztató, ösztönző sorokat vetette papírra bő másfél évtizeddel ezelőtt: „A Petőfi-kutatás nagy tartalékának a helytörténetet látom. A kritikai kiadás mellett az átideologizált időkben is innen érkeztek az igazán fontos, bár nem látványos adatfeltárások, tudományos részeredmények.”

A helytörténeti ismeretek közvetítése, eljuttatása az érdeklődőkhöz, a felhasználókhöz sokféleképpen mehet végbe, és sokszintű lehet. Formailag még mindig a nyomtatott publikációk (monográfiák, tanulmánykötetek, évkönyvek, folyóirat-, napi- és hetilapcikk) dominálnak, változatlanul ennek a közlési módnak van a legnagyobb tekintélye, leginkább – hogy ilyen prózai dolgokra is célozzunk – erre lehet pénzt szerezni. Szó esett már a szaporodó rádió- és televízió műsorokról, és egyre több dokumentumfilmet forgatnak a települések, megyék, tájegységek múltjáról vagy fontos intézményeiről, jeles személyiségeiről. A személyes

kontaktus révén hatékony eszköz a helytörténeti előadás. S nagy lendülettel törnek előre a közönségnek szánt elektronikus adathordozók: a lemezek (CD-ROM, DVD) és az internetes honlapokon közzétett lokális szövegek, adatok, képek, hangfelvételek. Sajátos és népszerű eszköz a múzeumi kiállítás (különösen a terjedő interaktív változat) és a levéltári bemutató.

Tartalmilag a hagyományos tagolás ma is elfogadható. A legmagasabb szintet a tudományos termékek jelentik: a *helytörténeti monográfiák, színtézisek, tanulmányok, forráspublikációk és esszék*, továbbá a mindig kellő kritikával kezelendő *visszaemlékezések*, vagyis az elsődleges információközlés műfajai. Noha a válaszfalak nem merevek, másodlagos információközlésnek minősülnek az *ismeretterjesztés* különféle termékei. Szerencsés átmenetnek tekinthető – hogy csak egyetlen példára utaljunk – a Száz magyar falu könyvesháza című millenniumi sorozat. Széles körhöz szólnak, ezért adott esetben jelentékeny befolyást gyakorolhatnak a közfelfogásra a *publicisztikai írások* (vagy a hasonló szintű előadások, rádió- és tévéműsorok, filmek stb.). S végül okvetlenül megemlítendő a *szépirodalmi alkotások*, amelyek nemcsak az érzelmi hatás miatt fontosak. Főként az önéletrajzi elemekből táplálkozó regények, elbeszélések, né tán költemények érdemi, hiteles, sőt semmi mással nem helyettesíthető információkat tartalmazhatnak az adott város, község, megye életéről, lakóinak gondolkodásáról és magatartásáról, az egy-egy tanintézet szellemi légköréről stb. Gondoljunk például Móricz Zsigmond Légy jó mindhalálig vagy Komáromi János Pataki diákok című opusára, illetve Szabó Magda híres, a debreceni civisek mindennapjait szinte társadalomtörténeti pontossággal megelevenítő Régi-módi történet című családregényére.

Remélhetőleg elnézhető az előadónak, ha a következő kérdéssel szűkebb hivatását érinti: *milyen tanulságokat fogalmazhat meg, tolmácsolhat a helytörténeti kutatással rendkívül szoros kapcsolatban álló helyismereti könyvtáros?* Megint csak mentegetőzéssel kell folynak a könyvtári munkának ez a szakága az elmúlt négy-nyolc és fél évtizedben nálunk is dinamikusan fejlődött, a felhalmozott tapasztalatok bősége nem engedi meg, hogy azok mindegyikéről szóljunk, néhány dolgot azonban érdemes megemlíteni. A helyismereti tevékenységet folytató könyvtárak munkatársai az utóbbi évek publikációinak ismeretében egybehangzóan állíthatják, hogy a helytörténeti-kutatás feladatainak megoldását, lehetőségeinek kiteljesítését előnyösen mozdíthatja elő a források körének tágítása.

Két, hozzánk közelebb álló forráscsoportra mindenképpen ajánlatos felhívni a figyelmet. Az egyik a régi iskolai értesítők jókora halmaza. Az 1850-es években az osztrákok által hazánkban is végrehajtott gimnáziumi reform tette kötelezővé ezekben a tanintézetekben az évkönyv rendszeres közreadását. Később csatlakoztak az egyéb középfokú tanodák, majd a polgári iskolák is. A középiskolai kiadványok rendszerint úgynevezett programtervezéseket is közöltek, ezek között szép számmal akadnak helytörténeti dolgozatok, némelyikük napjainkig nem vesztette el időszerezőségét. Magától értetődik, hogy az értesítők hallatlanul fontos forrásai az iskola- és neveléstörténeti vizsgálódásoknak; egyebek között a tanintézet szervezetéről, épületéről, tananyagáról és nevelési céljairól, tanáiról és tanulóiról, az önképző körökről, a többi diákegyesületről, a diákok életmódjáról stb. elsődleges információkat közölnek. A precíz személyi adatok révén egy-egy neves művész, író, tudós, politikus stb. pályaképének pontosabb megrajzolását, illetve az indulás körülményeinek felvázolását szintén elősegítik, tehát az irodalom-, a művészet-, a tudomány-, a politikátörténet ugyancsak meríthet belőlük. A hajdani osztálynévsorok – különösen ahol a vallásfelekezeti hovatartozást és az apa foglalkozását, társadalmi állását feltüntették – a társadalomtörténeti elemzések kiaknázatlan kincseshányái.

Öröndetes tény, hogy a helytörténeti kutatók egyre nagyobb figyelmet fordítanak a polgárosodás korának – és természetesen korunknak – másik igen jelentős, az előbbinél tematikailag lényegesen gazdagabb forrásanyagára, a sajtótermékekre. A helyi újságok és folyóiratok hasznosítása fokozatosan kilép az esetlegesség állapotából, egyre rendszeresebbé válik. E mögött nyilván az a felismerés húzódik meg, hogy az eseményekkel egyidejűleg keletkezett sajtóközlemények (hírek, tudósítások, cikkek stb.) a helytörténetírás elsődleges, a levéltári iratokkal csaknem egyenértékű forrásai. Jó néhány esetben a pártharcokat és politikai csatározásokat talán még hívebben is tükrözik. S mindenképpen van egy eléggé nem méltányolható többletük: a sajtó hasábjairól könnyebben, pontosabban rekonstruálható a helyi közhangulat. A kutatók elsőrangú segédletekre támaszkodhatnak. Minden megyében megjelent – néhol már javított és bővített második kiadásban is – a megyei sajtóbibliográfia, és ezek a kötetek,

füzetek kellő eligazítást nyújtanak a kezdő, illetve a kevésbé tájékozott helytörténészeknek. Legalább ennyire fontos, hogy az elkallódott helyi példányok pótlására a könyvtárak igyekeztek mikrofilm-gyűjteményeket kiépíteni, és így helyben hozzáférhetővé tenni a megyei, városi, községi lapokat. S immár – éppen a mikrofilmek közbeiktatásával – készülnek a helyi újságok és folyóiratok digitális változatai.

Ezzel elérkeztünk a téma utolsó tárgyköréhez. Aligha szükséges bizonygatni, hogy a huszadik század második felének egyik legnagyobb és leglátványosabb technikai vívmánya, a számítógép új lehetőségeket teremtett a helytörténeti kutatás és a helytörténeti ismeretek közvetítése előtt is. Már-már szinte restellni való banalitás, de azért nem árt ismét és ismét tudatosítani, hogy a komputer micsoda előnyöket, milyen könnyebbséget kínál a szöveg- és képrögzítés, a szövegszerkesztés, a mutatózás, a nyomdai előkészítés terén, sőt megvalósítható a különféle információhordozók együttes megjelenítése és előhívása, vagyis a multimédia dokumentumok előállítására is. Közgyűjteményeinkben hétköznapi tevékenység a számítógépes adatbázisok építése és kezelése. Nemcsak az alapnyilvántartások és a katalógusok készülnek így, hanem mind több kronológiai, életrajzi, testületi, geográfiai és más faktográfiai adattárakat szerkesztenek a gépi programok segítségével. Kevésbe honosodott meg az itthoni helytörténetírásban a számítógépes adat- és szövegelemzés. Holott a nagyobb tömegű információk rögzítésére, illetve több szempontú analizésére hatásos programok vásárolhatók vagy készíthetők. Például a népszámlálások, a parlamenti és helyhatósági választások, az anyakönyvek, a lokális statisztikák, a mezőgazdasági termelés és az áruforgalom adatai hozhatnak ezzel a módszerrel új és újajta eredményeket, következtetéseket. A hipertext alkalmazása pedig a forráskritika hatékonyságát növelheti. Viszonylag egyszerűen állíthatók fel összehasonlító táblázatok, mondjuk a települések, a településrészek, esetleg a megyék közötti hasonlóságok és különbségek kimutatására.

Most már ízlelgetjük a digitalizálás előnyeit is. A korábban (vagy éppen napjainkban) keletkezett nyomtatott és kéziratos dokumentumok, a képi ábrázolások és hangfelvételek elektronikus másolata az információk megőrzése, átörökítése, más szavakkal a közgyűjteményi állomány védelme szempontjából is igen fontos. A gyakorló helytörténész inkább a kézikönyvek és az eredeti források könnyebb hozzáférhetőségét emeli ki, hiszen egy-egy lemez akár otthon, az íróasztal előtt ülve is használható, és hasonló esélyt kínálnak az interneten olvasható szövegek, képek. S ha már a nemzetközi hálózaton tartunk, feltétlenül említsük meg, hogy ez által a helytörténetírás eredményeinek közvetítése, terjesztése szintén lényegesen módosult: a kutatás produktumai vagy az ismeretterjesztő közlemények gyorsabban és talán biztonságosabban juthatnak el az érdeklődők, az olvasók, a felhasználók egyre bővülő rétegeihez, akár az országok, sőt a kontinensek határait átvéelő módon.

Egyáltalán: a közelmúlt fejleményeinek tükrében nyugodtan elmondható, hogy a számítógép és a távközlés forradalmi sodrású előretörése soha nem sejtett, remélt mértékben kiszélesíti a helytörténeti információk hatókörét. Azok az internet, a CD-ROM, a DVD és a hasonló, ezután megszülető technikai „csodák” révén végképp kitörhetnek a földrajzi és tudományos elszigeteltség (nem egyszer bizony a provinciális elszigeteltség) állapotából.

Bényei Miklós

Füzesgyarmat város címere

ÉVFORDULÓK

„Erre hallgassatok, és ti meghalljátok!”

*Lantos Sebestyén deák emlékezete**

1556 január 31-én, tehát 450 esztendővel ezelőtt a következőket írja urának, Nádasdy Tamás nádorispánnak tisztartója, Perneszy György: „Tinódi Sebestyén, megunván immár e földi muzsikát, megtért az égiekhez, hogy ott, az angyalok között sokkalta jobbat tanulhasson; tetemét e hónap utolsó előtti napján a sári atyák hamvai mellé helyeztem. Haldokolva pedig rám parancsolt, hogy én se sokáig maradjak itt, hanem kövessem őt, hogy én is megtanulhassam az égi muzsikát.”

Ezeket a sorokat olvasva január egy másik nagy halott költője, Csokonai juthat eszünkbe, aki a halálos ágyánál álló barátját arra kéri, mutatná őt be az érkező orvosnak, cserébe ő is „auffürolja” őt Jézus Krisztusnak...

Így tréfálkozni utolsó percekben csak a legnagyobbak tudtak.

De ki is volt Tinódi, az első magyar zeneszerző, akinek életműve fennmaradt? Tehetségtelen komponista, mint a hibás megfejtéseket közreadó Mátray Gábor nyomán Liszt vélte? Ellenkezőleg: kiváló zeneszerző és lantjátékos, mint nemrég Lantos Szabó István, a kottában rögzített dallamok első igazi megfejtője bizonyítja? Fűzfapoéta, aki korának nagyszerű eseményeit „vala-valás” versekbe szerkesztve tudta csak kortársai elé tárni, amint azt Kazinczy, és nyomán Kölcsey állította, hosszú időre meghatározva Tinódi helyét a magyar költészetben? Vagy az első olyan költőnk, aki magyar nyelven monumentális versciklusokat alkot, és vannak olyan költői teljesítményei is, amelyek egy Balassit, egy Gyöngyösit ihletnek meg? Igazmondó történetíró, akitől sokan tanultak és másoltak?

Úgy gondolom, hogy a jeles, korán eltávozott történettudósnak, Szakály Ferencnek volt igaza: „Tinódi valódi jelentősége a magyar művelődés történetében csakis akkor mutatkozhat meg, ha életművét pontosan fordítva szemléljük, mint az eddig általában szokás volt. Tehát ha nem annyira főként kortörténeti témák iránt érdeklődő középszerű költőnek és jó zeneszerzőnek, hanem olyan szerencsés alkatú krónikásnak látjuk és látatjuk, aki – valóban közepes költői és kifejezetten jó zeneszerzői képességek birtokában – olyan széles rétegekhez jutatta el mondanivalóját, mint azóta is kevés történész, vagy talán egy sem.”

Ha végignézzük Szakály Ferenc 1984-es Tinódi-könyvének helynévmutatóját, 236 várost, községet találunk a Kárpát-medence egész területéről, sőt néhány német és török település nevét is megörökítette Tinódi (aki török témájú históriájával – „Szulimán császár Kazul basával való viadalja” – akár az első magyar orientalistának is mondható). Ahová lehetett, maga is elment: „sokat futostam, tudakoztam, sokat es költöttem. Igazmondó jámbor vitézektől, kik ez dolgokba jelön voltak, értekösztem. Sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamissat bé nem írtam, az mi keveset írtam, igazat írtam” – írja Krónikája előszavában.

2006-ban tehát nagyon sok helyen kellene rá emlékezni, hiszen nélküle sok fontos esemény, név, összefüggés talán örökre feledésbe merült volna.

* A szerző nemrég hangfelvételen rögzítette Tinódi Krónikájának nagy részét, mely az évfordulóra számos fontos frott dokumentummal együtt CD-ROM formájában fog megjelenni az Arcanum Kiadó gondozásában. (Szerk.)

Idézzük most fel röviden életútjának fontosabb állomásait. (Ehhez Szentmártoni Szabó Géza irodalomtörténészől kaptam nagy segítséget).

Január 20-án, Sebestyén nap körül születik meg, feltehetően 1510-1515 között, minden bizonnyal a Baranya megyei Tinód községben (bár egyesek a Bihar megyei, románul Tinăud nevet viselő falut is lehetségesnek tartják, amely közel volt későbbi gyámola, Török Bálint alföldi birtokaihoz). A család nem nemesi eredetű, mint a Ferdinándtól kapott címereslevélből kiderül: „...Te ugyan tisztességes és semmiképpen nem szégyellhető szülőktől származtál, de olyanoktól, kik a polgári állapotból nem emelkedtek ki, sem a nemesség fényére nem jutottak el...”

Első ismert éneke bibliai témájú, a „Judit asszony históriája” 1535 körül keletkezett, talán éppen Judit lánya születése ihlette. Ezután a keltezetlen, de valószínűleg 1538 körül Dombóváron írt „Jáson és Média” a következő, amelyről tudunk. Ennek versfőiben (a kezdősorok kezdőbetűiből keletkező szövegben) balkeze nehéz sebéről panaszkodik, erre a sebesülésre utal a címerben látható kardpengét fogó kéz, melynek mutatoujja a lant felé mutat. Vagyis Tinódi a kardot sebe miatt lantra cserélte. Volt, aki ebből az ábrázolásból arra következtetett, hogy az énekmondó három ujját elvesztette, ez nyilvánvalóan nem lehet igaz.

1541-ben, még Szigetváron írja meg Buda elvesztését és ura Török Bálint fogságát, majd ugyanezt a történetet 1542-ben, már Baranyavárott, az Istvánffy birtokon kibővíti Perényi Péter és Majláth István törbecsalásának történetével. Egy évvel később Verbőczy Imre kozári (ma: Egyházaskozár) viadalát foglalja énekbe, ekkor már az ő vendégszeretetét élvezzi Daróvárott.

Ebben az évben Dombóvár és környéke török kézre jutván, 1544-ben Kassán, majd Nagyszombatban tűnik fel, itt írja meg a felvidéki vonatkozású „Az szalkai mezőn való viadalról” című énekét. Talán már a város lakójaként 1545-ben Kassán írja az elveszett „Török császárok krónikájok”-at, majd ugyanitt 1546-ban az említett török témájú históriát.

1548-ban Nyírbátorban jár, ahol hiába várja az országgyesítést előkészítő, nagy jelentőségű tárgyalásokat, hát megírja jól ismert énekét a „Sokféle részögösről” „nagy szoméhságába”. 1548 hideg telén Kassán – már biztosan saját kőházában, melynek helyét a kései utódok 1900 június 10-én emléktáblával jelölték meg – az egri várat fogságba esett ura, Perényi Péter kérésére Ferdinánd ellenében is megtartó Varkucs Tamást énekli meg. 1549-ből két ugyanitt írt éneke maradt fenn: a Dávid királyról szóló, majd a négy felvidéki végvár Ferdinánd parancsára történő lerontásáról írt „Szitnya, Léva, Csábrág és Murány váraknak megvevése”, amelynek legfontosabb gondolata: „Ti magyarok, jobb, ha mind egyvél léstök / Mint eddig, egymást ne úgy szeressétek / Úgy ad Isten jó szerencsét tinéktök / És megszabadítja idegen néptől földetök.” (Egy személyes megjegyzés: sokat énekeltem ezt az „áthallásos” éneket felvidéki barátainak klubesteken, és egyszer szerencsém volt élő adásban is elénekelni a Magyar Televízióban a nyolcvanas évek közepén.)

1550–51–52-ben, szintén Kassán keletkezik a magyar huszárok németországi haditetteit dicsőítő „Károl császár hada”, a török-magyar „baráti mérkőzésről” írt Kapitán György bajviadala, a himnikus „Hadnagyoknak tanúság”, valamint az Erdélyi história summája, a „János király fiáról való szép krónika”, majd a „Szegedi veszedelem” – intés a vitéz hajdúknak, akik gyakran „felejtik Istenöket” – a Temesvár veszéséről, valamint a Zsigmond királyról írt krónika.

1552 végén már Egerben jár, ahol saját fülével akarja hallani a vár megtartásának hihetetlen történeteit a sokszoros török túlerővel szemben. (Itt meg kell jegyeznünk, hogy Tinódit nagyon ritkán lehet pontatlanságon érni. Még a tőle távoli szegedi eseményekről is, amelyekről csak nagyon kevés szemtanú tudott beszámolni, hiszen a törökök csaknem mindenkit levágtak, híven tudósít.)

Egri históriáját Zsámboki rövidítve latinra is lefordítja, ez segít abban, hogy Ferdinándtól nemességet kapjon 1553. augusztus 25-én, Bécsben. Ő is summába foglalja az eseményeket, hiszen nem mindenütt lehetett alkalma arra, hogy több órás előadásban részletesen taglalja a várvívást, jóllehet az akkori hallgatók, a végvári vitézek számára, főként avatott énekest hallgatva lebilincselő lehetett bármilyen hosszú história. Hiszen maga Tinódi írja: „Ez jelenvaló könyvecskét szörzeni nem egyébért gondolám, hanem hogy az hadakozó, bajvívó, várak-várasok rontó és várban szorult magyar vitézöknek lenne tanúság üdvesség, tisztosság megmaradásokra...”

Útban nagy munkája nyomtatásának helyszínére felé megáll „Aranlábú Debrecen városában”, ahová Török Bálint családja menekült, megírja a vitéz fiú, János haditetteit, valamint a töredékben fennmaradt Jónás próféta történetét. Már Erdélyben, a Kis-Küküllő melletti Bonyhán, Bethlen Farkas házában szerzi „bosszúénekét” a gonosz udvarbírákról és kulcsárokról, akik szegény vándor énekmondót fagyos étkekkel és bűdös borral tartják, ez minden bizonytalansággal népszerű lehetett „kollégái” körében.

A nagy Erdélyi történet már Kolozsváron íródik egy iratos házból 1553 karácsonya után. A Krónika nyomtatása idején még két éneket ír Budai Ali basáról és Ördög (Teufel) Mátyásról. A nyomtatást Hoffgreff György 1555. március 14-én fejezi be. Még ez évben Pozsonyban népszerűsíti munkáját.

Több énekéről már nem tudunk, de a számára kiutalt borral kapcsolatos feljegyzések tanúsítják, hogy 1555. március 22–27. között ismét Egerben járt „cum servitore”, azaz szolgájával. Tovább dolgozott tehát, és hogy terveit volt, azt tanúsítják saját sorai (a Krónika előszavából): „Ha pedig azt értöm, hogy az én munkám jónak és kellemetősnek teccik tőnétek, ezután es ajánlom enmagamat míg az Úristen életet ez világba, az jövőendő szerencsákat és hadakat, vitézségeket jóakarattal, gondviseléssel, igazán jámborul öszveszednöm, írnom és kiadnom igyeközöm: kiből az vitézők minden igyökbe körösztvén módra tuggyanak üdvességökre bölcsen járni, hadakozni.”

Lantos Sebastyén deák igazmondása, egyenessége, istenfélelme, a pártos magyarokat összebékíteni igyekeése ma is példa lehet számunkra.

Érdemes lenne a Népligetbe „száműzött” szobrát, Bezerédy Gyula alkotását, mely eredetileg a Népszínház előtt állt, az évforduló alkalmából méltó helyen újra felállítani.

Kobzos Kiss Tamás

Százhetvenöt éve született O'sváth Pál

„Mindenek előtt áll előttem a hűség a fajtámhoz” – írja gróf Széchenyi István a Kelet Népében, s akiről még mindez elmondható a *Sárrét nagy krónikása*, Bihar nagy szülőtte, O'sváth Pál, aki 1831. január 4-én Kismarjában látta meg a napvilágot.

O'sváth Pál önéletrajzi töredéke, amit öreg korában Budapesten írt, ma a berettyóújfalui Bihari Múzeum tulajdonában található.¹ Annak első részében megemlékezik a család múltjáról, akik székely eredetűek, első ősük János királlyal jött az országba. A szétszóródott O'sváthok egyik ága Berettyóújfaluban volt birtokos és az édesapja is ott született 1800-ban. Róla írja, aki Kismarjában „tanító ember” ... „hosszú hasonló vékony, de izmosabb, erősebb ... magas termetű férfi volt” ... „Nagy magyar, de azért a más nyelvű és más hitűek irányában jó indulattal viselkedett. A nemzetiségi izgatásokat lelkéből gyűlölte, Kossuthnak nagy tisztelője volt, és az osztrák uralomtól nemzete javára semmi jót nem remélt.” Édesanyjáról is megemlékezik: „Kedves Anyám: Kovács Klára nevet viselt. Apja kismarjai Kovács Mihály volt, aki 24 gyermekével gazdagította nemzetét és viruló egészségben 100 éven túl élt.” Édesanyja 12. gyermekével 42 éves korában halt meg, s kéri az Istent „adjon a hazának sok ilyen anyát!”

Magáról a következőket írja: „Kevés időt töltöttem a szülői háznál, mert már tízéves koromban a derecskei gimnázium növendéke lettem, s azon túl csak az iskolai szünidőt töltöttem otthon.” Derecskén 4 osztályt két év alatt végzett el, majd a debreceni Kollégiumban tanult. Bölcséleti és jogi tanulmányai befejeztével Nagykállóba ment tanítani, s 1848 tavaszán „mint testileg-lelkileg kifejtett”, de csak 17 éves ifjú lépett első köze a 10. önkéntes honvéd zászlóaljba. Mindjárt tizedes lett és örült a szép felszerelésnek, de aggodalmat keltett benne, hogy V. Ferdinánd császár-király hűségére esküdtek fel, s nem is búsult a lemondása miatt, mert nem érezték magukat „többé lekötöttnek”.

Az „első golyóváltástól az utolsóig” részt vett a szabadságharcban. Először a rácok ellen a Bánátba vezényelték, majd 1849 januárjában Görgey fővezérlete alatt Kmety hadseregébe

¹ Ezúton köszönöm az életrajztöredék másolatát.

Pestre rendelték. Végig harcolta a felsőmagyarországi hadjáratot: Branyiszkó, Kápolna, Isaszeg, Vác; ott van Budavár bevételénél is a Lánchíd mellett, amely éppen az odaérkezésükkor robbant fel. Majd – ahogy írja – „létrán másztam fel a bástyára, s hajnalhasadáskor 15-öd magammal beugrottam, egy osztrák század előttünk rakta le a fegyvert.” Megtudjuk azt is a leírásából, hogy lábsérülése miatt átkerült a lovassághoz, s Szegeden hadnaggyá léptették elő, s részt vett a szőregi vesztes csatában is.

Görgy feltétel nélkül fegyverletételét rendkívül kárhozta, s megpróbálta katonáit Erdélyből Biharba átmenekíteni. Visszatekintve ifjúságára és a szabadságharcra így emlékezik: „Jól esik nekem, hogy a szabadelvűség diadalra jutását az első golyóváltástól az utolsóig tetteleg elősegéltem, és jól esik annak a tudata is, hogy az utolsó időben a vezetésem alatt volt kis csapatot sikerült szent ügyünknek végig tartani.” ... „Büszke vagyok végre arra, hogy sem az osztrák, sem a muszka előtt nem raktam le a fegyvert!”

Sajnos az emlékirat befejezetlen és írása 1849-nél megszakad. A szabadságharc leverése után a Sárrét mocsaras vidékein bujdosott ő is, rejtegetve a honvéd csapat zászlaját és a honvédtiszti kardját.

Az enyhülés évében 1851-ben Berettyószentmártonban jegyzővé választották. Feleségül veszi a darvasi református lelkész lányát, Matolcsy Etelkát. A magánélet nyugalma tettekre ösztönzi: iskolát, községházát építtetett, olvasókört szervezett a földművelők számára. Érdemeiért a császár „okmányilag kitüntette”. Ezért és személyes bátorságáért a közrend megóvására az egykor üldözött honvédből a pandúrság sárréti csendbiztosává lett.

Egy újság később így emlékezik róla: „Daliáns, szélesvállú, acélöklű ember volt. Nagyszerű típusa a perzekútoroknak. Nem akadt olyan elvetemedett zsvány, aki szívesen találkozott vele... Még a betyárnóta se feledkezett meg róla:

*Arra kérem komisszáros uramat,
Ne lőjje ki alólam a lovamat...*

Mert, hogy volt is annak oka, hogy a haramia félt a fegyverétől. Azzal a primitív erkuszioz puskával úgy tudott banni, hogy a szegény legény süvege mellől az árvalányhaját is kilötte.”

Munkája során 25 éven át járta a falvakat, hatalmas ismeretre tett szert. Ekkor írta fő művét: *Bihar vármegye Sárréti Járásnak leírása*. Nagyvárad, 1875.

O'sváth Pál valójában az első bihari honismereti, helytörténeti kutató. A Sárrét leírása – egyéni alkotás. Nem szárazon tudományos, hanem élvezetes olvasmány, amit „a tudni vágyó nép részére írt”, a műveltebb osztályból is reméli, hogy művét „becses figyelemükre méltandják”. Megelőzve korát felveti azt is „hogy falusi iskoláink legtöbbszörében a szülőföld ösmertetését” miért mellőzik? Hiszen ezekkel kellene kezdeni az oktatást!

Leírja a Berettyó és a Körözs (Körös) által képzett Sárrét falvait és ezáltal határolt terület természeti környezetét, történelmét, nyelvi, kulturális viszonyait. O'sváth nem tagadja meg szabadságharcos mivoltát sem. Feltűnteti a községek honvédjainak nevét is, amint írja „ez által csupán azon célt akartam elérni, hogy a nemzet önvédelmi harcában olyan sokat szenvedetteknek az öntudaton kívül e csekély megemlékezés által némi jutalmat szerezzek”.

Dr. Varga Gyula néprajztudós szintén Kismarja nagy szülőtte és O'sváth munkásságának továbbvivője írja a nagy elődről: „Életszerű, természetes realitásában, puritán erkölcsi alapon nyugvó szavahihetőségében bízhatunk... Tudományos és emberi magatartása miatt, egyaránt megérdemli, hogy róla s munkájáról kegyelettel és tisztelettel emlékezzünk.” (...) „Nem volt szakképzett történetíró – folytatja O'sváth munkásságának elemzését – a szó jó értelmében dilettáns volt, aki ismerte korának minden olyan történeti kézikönyvét, sőt forráskiadványát, melyből a Sárrétre vonatkozó, addig feltárt adatokat megismerhette. Ennél is jellemzőbb, hogy minden egyes község levéltárát végigtanulmányozta, s a számára fontosnak vélt adatokat az! szerint kimásolta és jó részt bedolgozta munkájába (e források azóta zömmel elpusztultak)!” „Mindenek fölött mérhetetlen tömegű személyes élményanyagra, szájhagyományra alapozta munkáját” – emelte ki dr. Varga Gyula egyik előadásában.² A könyv sajtó alá rendezésekor ki kellett hagyni az adatainak egy részét. Ezt a hiányt az író úgy pótolta, hogy

² O'sváth Pál sárréti leírásának agrártörténeti jelentősége. In: Az O'sváth Pál emlékülés előadásai B.újfalú, 1980.

egy megjelent saját példányát lapokra szétbontotta, s a nyomtatott lapok közé üres lapokat kötött be és ezeket apró betűkkel teleírta. Egyik unokájának tulajdonába került. Jelenleg valahol kallódik! Dr. Varga Gyula Ember Mária szóbeli közlésére hivatkozik.

O'sváth Pál könyve a történészeken kívül, földrajzszakosok, agrártörténészek, néprajzosok és művelődéstörténészek számára felbecsülhetetlen értékű forrásanyag. Elég, ha csak K. Nagy Sándor Biharország című könyvére és Szűcs Sándor néprajzi munkáira gondolunk, valamint az utóbbi években Kósa László: Hétszilvafa árnyékában (2001) című művére, ami-ben szintén O'sváth Pált idézi.

Művének megírása után, valószínű, hogy belefáradt a zsványok üldözésébe is, ezért 1882-től postamasteri állást látott el tíz évig Mező- ma Biharkeresztesen. Ezután Budapestre költözött, ahol a Milleniumra, szülőhelye – Kismarja – felkérte egy monográfia megírására, amit a „város” vezetése a falu minden lakosának ingyen átnyújtott.³

O'sváth Pál 1896-ra írt könyvének címe: *A Bihar vármegyében bekebelezett Kis-Mária leírása*. Nagyvárad, 1897.

Az előszóban a következőket olvashatjuk: „Kegyeletes emlék csatol Kis-Máriához, mert itt születtem és életem egyik szép részét a boldog gyermekkort itt töltöttem. Hála is köt e helyhez, mert midőn a debreceni Főiskolába felsőbb tanuló voltam, a város (ma nagyközség) ... a tanulóknak adni szokott segélyezésben engem is részesített.” S, hogy miért vállalta el a falu történetének megírását? „A magas állásban lévőknek tágasabb terük van, szép és nemes tetek véghezvitelére, de szerintem bármely csekély foglalkozású legyen bár valaki, ha kötelesség vagy a sors által reá szabott teendőknél híven megfelel: hazája és nemzetének becsületére válik.” Majd így folytatja: „Ilyen értelemben már mint ifjú, hazafiúi szent kötelességet teljesíttem 1848-ban... az első golyóváltástól az utolsóig, részese voltam sokszor egyenlőtlen, de dicső harcoknak.” Bár nem a kismarjai honvéd önkéntesekkel harcolt, de ebben a művében a falu honvédnévsorába önmagát is besorolja.

Könyve a falu Bocskai-kultuszának kiteljesítője és tovább vivője, s összekapcsolja a nagy fejedelm minden cselekedetét és önvédelmi harcát, ami a nemzet erősítését szolgálta, a '48-as honvédek harcával „akik ezen elv örökösei voltak”.

Ezután még egy könyvet írt, kiadja izgalmas bűnügyi nyomozásának történetét „*Pandúrkorom emlékei*” címmel 1905-ben.

1908. február 13-án Budapesten halt meg, de kívánságának megfelelően az anyyira szeretett bihari tájon, Keresztesen helyezték örök nyugalomra, s a sírja ma is ott látható.

1975-ben megemlékeztek O'sváth Pál legjelentősebb könyvének a Sárréti járás leírása című mű megjelenésének 100. évfordulójáról, amikor is helytörténeti-honismereti ülést rendeztek Berettyóújfaluban.⁴ Ekkor még elevenen élt a sárréti emberekben a csendbiztos személye, elsősorban emberségére emlékeztek. Az emlékülésre összegyűltek a család leszármazottai is, s látható volt a kiállításon '48-as honvédtiszti kardja és a csapatszászló, amit bujdosásában rejtgetett.

Az utóbbi években egész O'sváth-kultusz van kibontakozóban a Sárréten, hiszen élete, munkássága ebben az értékvesztett világban példakép is lehetne: a '48-as polgári átalakulás eszméinek és Bihar vármegye hagyományainak megőrzése, amiért élt és dolgozott.

A térségben egyedülálló módon két szobor is őrzi emlékét – Berettyóújfaluban és Biharkeresztesen – hirdelve a szabadságharc egykori hadnagyának a XXI. századra is átsugárzó erkölcsi helytállását, nemes patriotizmusát.

Sárkány Viola

³ Ma a községben két család őrzi O'sváth Pál könyvét.

⁴ Az O'sváth Pál emlékülés előadásai B.újfalu, 1980.

Kovács István, a numizmatikus és régész

1899 és 1919 között Kolozsváron a hazai és az európai tudományos világban egyaránt ismert régészeti iskola működött. Megteremtése Pósta Béla érdeme, aki egyszemélyben a Ferenc József Tudományegyetem régészeti tanszékének vezetői és az Erdélyi Múzeum-Egyesület Érem- és Régiségtárának igazgatói tisztét is betöltötte. Maga az archeológia több ágában is járatos volt, tanítványait viszont úgy nevelte, hogy a választott területnek elismert szakteknitől legyenek. A személyes érdeklődés és az intézményi munkamegosztás is közrejátszott abban, hogy egyik legkitűnőbb diákja, Kovács István az éremtan és a népvándorlások művelését választotta hivatásául.

Kovács István 1880. augusztus 21-én született Kézdivásárhelyen.¹ Elemi iskoláit szülővárosában végezte, középiskolai tanulmányait a Kolozsvári Református Kollégiumban kezdte, s a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban érettségizett (1898).

1898 és 1902 között a kolozsvári egyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karának hallgatója volt. 1899 novemberében hetedmagával részt vett a Pósta Béla kezdeményezte régészeti kör második ülésén. A december elsejei találkozón már ő volt az egyik előadó: „az emberiség legrégebb kultúrállapotairól” értekezett. Korai tudományos érdeklődésének újabb bizonyítéka, hogy részt vett az Erdélyi Múzeum-Egyesület felolvasó ülésein, s az egyesület felvette tagjai sorába (1900. február 24.).²

A tanszéki munka zökkenőmentes folytatása érdekében Posta Béla a legjobb hallgatókat napidíjas tudományos segédmunkásként foglalkoztatta, ilyenképpen egyúttal létfenntartási gondjait is enyhítette. 1900. március 20-án Kovács István megpályázta az Érem- és Régiség-tárnál rendszeresített egyik gyakornoki állást. Kérését így indokolta: „A régiség-tani előadást lezlekönyvem tanúsítása szerint most a második féléven át hallgatom; a latin, görög és német nyelveket, a mennyire középiskolában ellehetett sajátítani tudom s végül, hogy szegény anyagi viszonyaim között csak ezen állás elnyerése esetén vagyok képes magam fentartani, egyedül saját keresményemre levén utalva.”³ Az egyesületi választmány április elsejei hatállyal kinevezte másodgyakornokká.⁴ 1901. július elsején, az első gyakornoki állást elnyerő Buday Árpád tanársegédi előléptetése után a megüresedett tisztséget Kovács foglalta el. A gyűjtemények rendezésénél és az új egyetemi épületbe való költöztetésnél Posta Béla mindekelőtt a Buday-Kovács-Roska összeállítású segédszemélyzetre támaszkodhatott. Munkájukkal, hozzáállásukkal teljes mértékben meg volt elégedve: „...jóval többet tettek, mint a mennyit a pusztá hivatalos kötelesség megkövetelt. Ifjú lelkesedésük egész erejét adták intézetünknek, azt az erőt, a melyet épen azért, mert semmi pénzzel megfizetni nem lehet, mindennél nagyobbra kell becsülnünk.”⁵ Hogy Kovács Istvánnal különösképpen meg volt elégedve, jelzi, hogy rábízta az intézet legelső ásatásainak irányítását (1900. Apahida, 1901. Kolozskörpád, 1903. Maroszentanna).

Kötelességtudás és ifjú lelkesedés kívül ezúttal éles megfigyelőképességről, alaposágról, lelkiismeretességről is bizonyosságot tett. Természetes volt, hogy tanulmányai befejezésekor Posta maga mellett akarta tartani. Buday katonai szolgálati ideje alatt (1903/1904-es tanév) ideiglenesen megbízta a tanársegédi teendők elvégzésével.⁶ Az 1904 őszen kezdődő katonai szolgálat egy évre megszakította induló tudományos pályáját. Távolléte alatt a tanársegédi feladatokat újból Buday, majd Roska Márton teljesítette. A Posta Béla körül tömörülő kis csapat kebelében honos emberi kapcsolatokra, de Kovács önzetlenségére is jellemző, hogy

¹ Az életrajz alapvető forrásai: L. Kelemen: Stefan Kovács 1880–1955. Studii și cercetări de istorie Cluj 1956. 177–179. old.; Székely Zoltán: Kovács tefan 21. VIII. 1880–15. VIII. 1955. Studii și cercetări de istorie veche 1956. 465–467. old. Ferenczi István: Száz éve született Kovács István, Erdély egyik legkitűnőbb régésze. Hazanézó 2004. 2. sz. 4–7. old.

² A kolozsvári Erdélyi Nemzeti Történelmi Múzeum levéltára (KvMlvt) C₁ 2188/2–3.; EM XVII (1900). 179. old.

³ KvMlvt C₁ 61.

⁴ Uo. C₁ 2424.

⁵ Posta Béla: Jelentés az érem- és régiség-tárról. Erdélyi Múzeum (EM) XVIII (1901). 306. old.

⁶ KvMlvt C₁ 800. old.

visszatérésekor nem tartott igényt korábbi beosztására, megelégedett volna a napidíjas besorozással. „Hivatalosan, mint tudományos segéd munkás fogok, ez esetben, szerepelni diplomám megszerzéséig – írta mesterének. – A többit Roska úrral elintézzük. Megegyezünk, mint a mesében szokták azt tenni, így írta Roska úr is.”⁷ Leszerelését követően Pósta mégis rábízta a tanársegédi munkát. A történelem-földrajz szakos tanári oklevél megszerzése után, 1906. szeptember elsejétől osztályarcheológusi beosztásban dolgozott, hosszú ideig bizonytalan tiszteletdíj, 1912-től beosztott középiskolai tanári minőségben és fizetéssel. 1910–1912-ben párhuzamosan díjtalan tanársegédként is szolgálta a tanszékét.⁸ 1907/1908-ban egy-egy félévig a strassburgi és a berlini egyetemen numizmatikai szaktanulmányokat folytatott, majd Párizs és más francia városok éremgyűjteményeit búvárolta, és részt vett az Éremtani és Újkori Éremművészeti Kongresszuson (Brüsszel 1910). Etruria pénzügytörténelemből írott értekezésével régészetből, valamint ókori történelemből és ókori művészettörténelemből, *summa cum laude* fokozattal, elnyerte a bölcsészdoktori címet (1910. február 10.).⁹ Éremtani munkássága elismeréseképpen az egyetemen a numizmatika magántanárává képesítették (1913. november 27.).

Tanulmányai befejeztével, az intézetnek immár teljes járandóságot élvező alkalmazottjaként, munkaköre bővült, felelőssége nőtt. Hatáskörébe tartozott az éremtár rendezése, leltározása, a régészeti anyag osztályozása, a beosztott hallgatók (napidíjas tudományos segéd munkások) irányítása. Történelmi emlékek mentésére, azonosítására, próbaásatásokra kellett kiszállnia. Ilyen irányú feladatainak távrolról sem teljes jegyzékében a következő tételek szerepelnek: 1904 – Kozmatelke, Barcsay Ákos fejedelem vélt ereklyéinek azonosítása; 1906/1907 – Mezőbánd, őskori és népvándorláskori temető feltárása; 1909 – Felsőújvár, kora vaskori temető feltárása; Kolozsmonostor, bencés kolostor gazdasági épületeinek ásatása; 1909/1910 – Marosvásárhely, őskori és népvándorláskori temető feltárása; 1910 – Jánosszállás, jázig temető feltárása; Aranyoslóna, Jósika sírbolt feltárása; 1911 – Kolozsmonostor, rézkori telep, késő római edénygyűjtő kemencék feltárása; Kolozsvár, honfoglaláskori temető feltárása; Kolozsvár, ásatás a Farkas utcai templomban; Fehéregyháza, Haller Gábor síremlékével kapcsolatos kutatás; 1912 – Marosdécse, rézkori temető ásatása stb.¹⁰ E munkálatok többségének irányítását egymaga végezte.

Az éremtani szakképesítés megszerzése után feladatai újabb felelős megbízatásokkal gyarapodtak. Előadásokat tartott a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének rendezésében szervezett tanfolyamokon, rendezte a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum éremtárát. A magántanári képesítés elnyerése után egyetemi előadások tartására vállalkozott.

Pósta Béla huzamosabb ideig tartó távolmaradásai során az intézeti ügyvitel szereteágazó gondjai neveltjeire, munkatársaira hárultak. Az e tárgyban született levelezés fennmaradt darabjai újólág Kovács István megbízhatóságáról, lelkiismeretességéről vallanak.¹¹

A teendőik eme óriási halmaza mellett maradt ideje a kutatómunka végeredményét jelentő feldolgozásokra. A kezdeti szórványos jelentkezések után 1911-től sorozatban jelentek meg tanulmányoknak beillő ásatási jelentései és egyéb közleményei. Ilyen irányú munkássága elismeréseképpen 1914-ben megkapta a Kendi Finály Henrik díjat, amellyel minden évben az Érem- és Régiséggtár anyagának legjobb feldolgozásait jutalmazták.¹²

Úgy tűnt, magánélete is végre révbe jutott. 1911. augusztus 15-én oltár elé vezette Simonffi Margitot. A kis család nemsokára egy leány- és egy fiúgyermeknek örvendhetett: a kis Éva 1913-ban, István 1919-ben született. A feleség szüleinek Petőfi (ma Avram Iancu) utca 60. szám alatti emeletes házában találtak otthonra.

⁷ Uo. 1068.

⁸ Uo. C₁ 1096, 1743, 1784/4, 1786/1, 1844/3.

⁹ Uo. C₁ 1384, 1784/1.

¹⁰ Uo. C₁ 811–813, 896, 1297, 1299, 1790/14, 2655; *Posta Béla: Jelentés az Érem- és Régiséggtárról. Az Erdélyi Múzeum Egyesület Évkönyve (EMÉÉ) 1909. 36, 48. old.; Uő.: Jelentés az Érem- és Régiséggtárról (EMÉÉ) 1911. 43. 48–49. old.*

¹¹ KvMlvt C₁ 1921/1–3, 2317/1–4.

¹² Uo. C₁ 2306/41.

Az első világháború emberi és tudományos pályáján egyaránt végzetes fordulatot hozott. A kolozsvári régészeti iskolában folyó kutatómunka szinte teljesen megbénult. A fiatal tudós-kör tagjainak többsége frontszolgálatra jelentkezett. A táruk kezelésének gondja az otthonmaradottak, Buday és Kovács nyakába szakadt. Pósta az egyetemi hatóságokhoz, a szakminisztériumhoz, a katonai hatóságokhoz intézett beadványaiban kérte Kovács Istvánnak a katonai szolgálat alóli felmentését. Ismételt, időleges eredményt hozó közbelépések után 1916. január 20-án végtére mégis jelentkeznie kellett ezredénél. A keleti arcvonal legtöbb áldozatot követelő harc cselekménye, az elsöprő erejű Bruszilov-offenzíva a galíciai fronton találta. Egy becsapódó lövedék a föld alá temette. A valódi pokoljárását idéző élmény életreszólóan károsította idegrendszerét. 1916. július 5-én orosz fogságba esett. Szibériába hurcolták. A háború és a hadifogság testi-lelki gyötrelmei közepett szellemi gyógyírként érte az omszki táborparancsnok ritka megértésről tanúskodó emberi gesztusa: engedélyezte számára a városi múzeum meglátogatását. Maga is láthatta azokat a régészeti emlékeket, amelyeket két évtizeddel korábban mestere, Pósta Béla áttanulmányozott, és nagy munkájában (*Régészeti tanulmányok az oroszföldön I–II.* Budapest–Leipzig 1905) a tudományos világ elé tárt.¹³ A Szovjet-Oroszországgal kötött breszt-litovszki béke után hazatérhetett (1918. július 7.). Miután tisztgyűlésen igazolta fogságba esésének körülményeit, honvédelmi miniszteri rendelet alapján felmentették a további tényleges katonai szolgálat alól, s októberben visszatérhetett a polgári életbe.¹⁴

A fogság ideje alatt Pósta Béla a kari tanács ülésein (1916. október 26., 1917. március 14.) kérte, sürgette tanítványa címzetes rendkívüli tanári címmel való felruházását. Előterjesztésében kimerítően értékelt tudományos munkásságát, meleg szavakkal elcselelte emberi és oktatói érdemeit. A sürgetés mögött nemcsak egy ember érdemeinek elismerése, pályájának egyengetése, hanem intézményi, tudományos érdek: önálló éremtani tanszék létesítésének szándéka húzódott meg. A tizenhárom tagú tanács mindkét esetben titkos szavazással egyhangúan pártolóláig terjesztette a miniszter elé az előterjesztést. A szaktarca első alkalommal ügyrendi kifogással, másodsor pedig azzal az indoklással, hogy előbb igazolnia kell fogságba jutásának körülményeit, elhalasztotta a megerősítést. A fogságból történt szabadulás és a hiányolt igazolás megszerzése után, 1918. szeptemberében Pósta újból kérte az előléptetést. A dékáni felterjesztést követően a minisztériumban megfogalmazták a legfelső elhatározás tervezetét: „Vallás és közoktatásügyi miniszterem előterjesztésére dr. Kovács István kolozsvári tudomány-egyetemi magántanárnak az egyetemi nyilvános rendkívüli címet adományozom.” Csak a királyi megerősítés, aláírás hiányzott ahhoz, hogy Kovács István előléptetése megtörténjék. Az ismert politikai események – a vesztes háború, IV. Károly lemondása uralkodói jogainak gyakorlásáról, a köztársaság kikiáltása – miatt a legfelsőbb megerősítés elmaradt. A rákövetkező világpolitikai változások – a trianoni béke, a hatalomváltozás – pedig Kovács István személyes ügyét tárgyalanná tették, s az iratcsomó 1926-ban *ad acta* került.¹⁵

Kolozsvár és Erdély román katonai megszállását követően a Pósta Béla, majd ennek váratlan halála (1919. április 16.) után a Buday Árpád vezette kis munkaközösség – az általános béneltség közepette – minden lehetőséget megragadott a rábízott gyűjtemények megóvása érdekében. Erőfeszítéseinek lényeges, érdemi eredménye, hogy sikerült megvédeni az érem- és régiségtár fölötti egyesületi tulajdonjogot. E siker mögött már-már eltöprel a veszteség. Éppen Kovács Istvánnak jutott az megalázó kötelesség, hogy átadja a fegyvertár egyik friss szerzeményét, az 1907-ben használatból kivont, ám a lefoglaló katonai hatóság által veszélyesnek minősített 76 darab lőfegyvert (1919. április 10.). Az állami tulajdonban lévő egyetemi Érmészeti és Régészeti Intézet megmentésére már nem volt mód. Negyedmagával Kovács képviselte az intézetet, amikor a nagyszabeni román Kormányzótanács képviselője – két nappal az egyetem elvétele után – átvette a gyűjteményeket (1919. május 14–15.).¹⁶

Összel megnyitotta kapuit a román egyetem, amelynek Régészeti és Érmészeti Intézete (Institutul de Arheologie și Numismatică) Kovács Istvánt megőrizte osztályarcheológusi állásában. Nyilvános rendkívüli tanárrá váló, meg nem erősített választását természetesen nem ismerték el. A Szegedre menekült magyar egyetemről felajánlott egyetemi tanári állást nem

¹³ Uo. C, 2367/5, 2494/2–20; Magyar Országos Levéltár (MOL) K 500 446. csomó 1421/1918; Uo. 447. csomó 26191/1918.

¹⁴ MOL K 500 449. csomó 181987/1918.

¹⁵ Uo. 450. csomó 159382/1918; KvMlvt C, 2451/2, 2493/2–5, 2540/2–3.

¹⁶ KvMlvt C, 2597/3, 2681/1–2, 2682/1.

fogadta el: itthon akarta szolgálni a tudományt és népét. Mikor az Averescu-kormány felszólítására 1920 szeptemberében sokezer sorstársával egyetemben hűségesküt tett a román államnak, be kellett érnie az egyetemi hierarchia legalsó fokozatával, a tanársegédi beosztással (1920. december 14.). Feladatkörébe tartozott a Ferenc József Tudományegyetemtől örökölt éremtár, valamint az Erdélyi Múzeum-Egyesület tulajdonában maradt, de az új román egyetem által használt gyűjtemény kezelése, az egyetemi hallgatók bevezetése a numizmatika világába. Am a fronton és a fogságban kiállt testi-lelki szenvedések folytán már csak árnyéka volt egykori önmagának, a fáradtságot nem ismerő, lelkes intézeti dolgozónak, a nagyformátumú tudósnak. Az egyre inkább elhatalmasodó köszvényből eredő testi kínokat a magánélet megpróbáltatásai (áldatlan családi viszonyok, kislánya elvesztése 1924-ben) tetézték. Hivatali kötelezettségeit képtelen volt hiánytalanul ellátni. Két évtized alatt mindössze két ásatáson vett részt: egy képző bronzkori temető (1934, Kolozsvár-Bánság utca, Ferenczi Sándorral és Octavian Flocaval) és egy avar temető feltárásán (1938, Tövis, Ferenczi Sándorral). Egyetlen közleménye jelent meg: a marosdécsei rézkori temető anyagának román nyelvű feldolgozása (1928). Sorsadta kegyelmi ajándék volt, hogy az európai műveltségű, keresztény lelkületű intézeti igazgató, D. M. Teodorescu professzor értékelté szakmai érdemeit, s élnézte emberi gyöngöségeit.¹⁷

Nem így az 1929-től öt felváltó lendületes, ám türelmetlen, rosszindulatú új vezetés. A több tanszék egyesítéséből alakult Ókortudományi Intézet (Institutul de Studii Clasice) igazgatója, Emil Panaitescu professzor „máig sem tud románul” indoklással megtagadta magasabb fizetési osztályba sorolását (1930. május 29.).¹⁸ Elhatalmasodó betegsége miatti egyre sűrűbb elmaradása munkahelyéről tovább mérgeztette a feletteseivel szembeni viszonyt.¹⁹ Az intézet gondnoka, Constantin Daicovicu előadótanár az irányában tanúsított „tiszteletlen magatartás” vádjával feljelentést tett ellene, s az intézeti igazgató „engedelmesség megtagadása és tisztetlenség” jogcímén fegyelmi tanács elé idézését kezdeményezte (1936).²⁰ (Nem merő véletlen egybeesés, hogy a Kovács István elleni hajszával párhuzamosan, ugyanazon személy kezdeményezéséből Roska Mártont felfüggesztették állásából, és a társadalmi béke megzavarásának vádjával börtönbe juttatták. A román szakemberek kinevelése után a magyarokra már nem volt szükség.) A nemtelen, megalázó eljárás Kovács István – mindkét fél részéről már évekkel előbb sürgetett – nyugdíjazásával zárult (1938). A korábban megtagadott fizetés-emelést is megkapta.²¹

Hogy szakmai pályája két évtizedes hullámvölgyének tragikus lelki válságán túlmutató politikai okai is voltak, azt meggyőzően tanúsítja kutatói-nevelői egyéniségének 1940 utáni néhány éves újbóli felragyogása.

A második bécsi döntéssel visszatérhetett szegedi száműzetéséből a Ferenc József Tudományegyetem, s az Erdélyi Múzeum-Egyesület számára is véget ért a korlátozás, jogfosztottság állapota. Az Érmészeti és Régészeti Intézet, s egyúttal az Érem- és Régiséggyűjtő élére állított Roska Márton igényt tartott jöbän-rosszban sorstársa, a mellőzött Kovács szakértelmére, tapasztalatára, ügyszeretetére. Örömmel jelentette, hogy „Dr. Kovács István régi munkatársam szakszerű vezetésével és fáradtságot nem ismerő munkájával nagy lépéssel haladt előre” az éremtár rendezése. A légívészély miatt a féltettebb anyagot összecsomagolták. Maga Kovács végezte el a harminc éve gazdátlanul heverő marosdécsei anyag feltárazását. „...a tőle megszokott szeretettel osztja meg az ő gazdag szellemi kincseit a fiatalokkal (...) akik így tőle értékes oktatást is nyernek” – szólnak Roska meleg hangú beszámolója.²² Néhány év alatt tíz rövidebb-hosszabb írása jelent meg. Soraikból messze kimagaslik a Kolozsvár-Zápolya utcai honfoglaláskori temető anyagának forrásértékű, mindmáig érvényes következtetéseket meg-

¹⁷ Uo. C₁ 2941, 3096; Uo. C₁ 3446; Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Adattár, Buday Árpád hagyatéka, 478. 21. 3.

¹⁸ KvMlvt C₁ 3492.

¹⁹ Uo. C₁ 3448, 3816; Uo. C₁ 2837, 2941, 3113, 3150.

²⁰ Uo. C₁ 3980; Uo. C₁ 3720, 3745.

²¹ Uo. C₁ 3709/1–3, 3741, 4053; Uo. C₁ 2940, 3862, 3864, 4036/10.

²² *Roska Márton: Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtőjének 1941. évi működéséről.* EM XLVII (1942). 460–466. old.; uő.: *Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtőjének 1942. évi működéséről.* EMEÉ 1942. 43–48. old.; uő.: *Jelentés a Történeti, Művészeti és Néprajzi Tár 1943. évi működéséről.* EMEÉ 1943. 36–47. old.

fogalmazó közlése. Kiadta a marosdécei temető anyagát feldolgozó közlemény további okfejtésekkel gazdagított magyar nyelvű változatát. Éremtani írásai a szakterület néhány vitatott pontján gyűjtanak világot.

A második világháború végén kibontakozó politikai fordulat Újból, immár végleg elhallgattatta. Csak a barátok, a szakma szűk köre számára nyíltak meg néha szellemének rejtett csatornáit. Ilyenkor „elméje a borotvapenge élességével működött” (Ferenczi István). Pedig egészsége rohamosan tovább romlott. A kezén egyre inkább elhatalmasodó köszvény gyomorrákkal társult: valósággal éhenhalt. „Élete utolsó évét szobájába zárkózva töltötte, ahonnan övéi köréből olyan csendesesen és váratlanul távozott el, mintha – az egyéniségére jellemző szerénységéhez híven – észrevétlenül akart volna eltűnni az élők világából” – búcsúztatta barátját munkás életének részese, Kelemen Lajos.²³ Ő azt is tudta, hogy az 1955. augusztus 15-én belopakodó halál kéziratokat melengető, alkotó tudós kezéből ütötte ki a tollat. A tanítványok nevében Székely Zoltán vett búcsút a tudását önzetlenül, szeretettel megosztó Mestertől. Mindkét írást román szaklapok közölték. A politika béklyójába szorított magyar tudomány és kiadványai – úgy tűnik – nem vettek tudomást a veszteségről. Emberi és szakmai pályájának Ferenczi István tollából származó magyar nyelvű méltatása évtizedek múlva – akkor is megkésve – láthatott napvilágot. Értékes szakkönyvtára, kéziratai élete utolsó keserves éveiben vagy közvetlenül halála után sztszóródtak, megsemmisültek. Áll emlékköve a Házsongárdi temetőben (II. B parcella 962. sz.). Láncsal kerített sírkertben, a Simonffi család római mintára faragott sírkövén olvasható a neve. Pósta Béla iskolájának egyetlen tagja ő, akinek megadtott, hogy kolozsvári földben pihenjen.

Vincze Zoltán

Galamb József világraszóló karrierje

1881. február 3-án született Makón *Galamb József*, aki a Ford-T modell megtervezésével írta be nevét a világ autógyártásának történetébe.

A makói Galamb család tősgyökeres református família volt. A felmenőket kutatva az egyházi anyakönyvekben a negyedik generációig jutunk el. Galamb József szépapja, Galamb János a XVIII. század közepén – feltehetőleg 1760 körül – született. Vagyoni állapotát jelzi, hogy gazdaként jegyezték be az anyakönyvbe első fia, István 1785. évi születésekor. Feleségétől, Kis Ilonától még négy gyermeke született. A dédapa, Galamb István is gazdaként szerepelt az anyakönyvben, és a nyolc szépapa és a négy dédapa között csak kivételesen akadt zsellér.

A nagyapa, Galamb István földműves, 1806. április 23-án született. Első feleségével Bódi Katalinnal 1825. november 30-án kötöttek házasságot, ám a fiatalasszony 1831. augusztus 31-én meghalt. Második felesége az 1808. február 2-án Makón született Kőrösi Erzsébet lett, aki szintén korán özvegyen maradt, mert első férje, Gyüge Mihály 1831. szeptember 1-én meghalt. A két fiatal özvegy összekötötte sorsát, 1831. október 3-án megesküdtek és házasságukból tíz gyermek született.¹

A legkisebb, a tizedik gyermek volt a világhírű tervező apja, ugyancsak József, aki 1854. február 28-án született. 1878. január 30-án vette nőül Putnoki Erzsébetet, aki 1857. szeptember 10-én született. A házasságból hét gyermek született, akik közül öten érték meg a felnőtt kort: Sándor, József, Rózsika, János és Ferenc.

A sokgyermekes Galamb család a feltörekvő makói kishagyományosok mindennapjait élte. Rengeteg munkával, küszködéssel jutottak előre, s az eszes, jó fejű fiúk nagy akarással és szorgalommal tanultak. Józsefet érdeklődése a műszaki pályák felé vonzotta. Elemi iskoláit Makón végezte, majd 1896-tól a Szegedi Állami Ipari Szakiskolában tanult. Szorgalmával, tehetségével kitért társai közül, s az első tanév végén 1897. június 4-én két jutalomkönyvet is kapott az intézet igazgatójától. Két szegedi év után Budapesten, az Állami Felsőiparisiskolában

²³ L. Kelemen: i.m.

¹ Makói Belvárosi Református Egyházközség Irattára. Kereszteltek anyakönyve. 1740–1808. I. kötet.

A Galamb testvérek

folytatta tanulmányait. Ekkor, 1898 októberében halt meg édesapja tüdőbajban. Az apa nélkül maradt Galamb testvérek diákkoruktól megtapasztalták az önállóságot és megtanulták az önfenntartást. „Hazulról nem kért egy fillért sem soha” – emlékezett vissza 1962-ben Ferenc, a legfiatalabb testvér Galamb József-re. A rendkívül jó hírű fővárosi tanintézetben is kitűnt társai közül rajzkészségével, szerkesztői – tervezői tehetségével. 1901-ben fejezte be tanulmányait, s lett – mai fogalmaink szerint – üzemmérnök.

A húszéves fiatalember, zsebében a Felsőipariszkola végbizonyítványával, 1901-ben a haditengerészethez vonult be Polába, egy éves katonai szolgálatának letöltésére. A monarchia hajóhadában két kézzel kaptak a kitűnő műszaki ember után, és elméleti képzettségét itt igazán hasznosíthatta. A fiatal önkéntest gépkezelői tanfolyamra irányították. A polai katonai szolgálattal nyúlik vissza az a kapcsolat, mely Galamb József és a Horthy család között szövődött. 1901 őszén Horthy Miklóst – esküvője után – újabb beosztás várta a flottánál. Kinevezték a Kranich torpedónaszád parancsnokává. Ezen a hajón képezték ki gépészek a kiválogatott újoncokat. Itt a gépkezelő-iskolahajón, a gyakorlati kiképzés során találkozott először a két alföldi magyar, Horthy Miklós és Galamb József. Elméleti képzettsége és gyakorlati érzéke alapján gyorsan haladt előre a ranglétrán. A gépészeti tanfolyam után műszaki altisztként szolgált a katonaidejét a haditengerészetnél.

Leszerelése után Galamb József szülővárosához közel, előbb rövid ideig Hódmezővásárhelyen, a mai Mérleggyár jogelődjénél, majd Aradon a MARTA (Magyar Automobil Rt Arad) cégnél dolgozott. A vállalatól kapott ösztöndíjjal 1903-ban tanulmányútra Németországba utazott. Drezda, Berlin, Hamburg, Bréma nagy gépgyárait tekintette meg. Mikor pénze elfogyott, munkát vállalt. Több munkahely után az Adler autógyárba került, s itt hallotta a hírt, hogy autó-világkiállítás lesz 1904-ben az amerikai Saint Louis-ban. Elhatározta, hogy megnézi. Amikor összegyűlt a jegy ára, Hamburgban hajóra szállt és 1903. október 3-án megérkezett New Yorkba.

Először itt vállalt munkát, de néhány hónap múlva már Pittsburgh-ben a Westinghouse-nál dolgozott. 1904. december 6-án itt készült róla a legkorábbi fényképfelvétel. A fekete öltönyben, hófehér keménygallérban, kézelőben, világos nyakkendővel, kackiás bajusszal előtűnk álló fiatalemberről látszik, hogy kiegyensúlyozott és sikeresen halad előre – a lehetőségek hazájában – kitűzött célja felé.

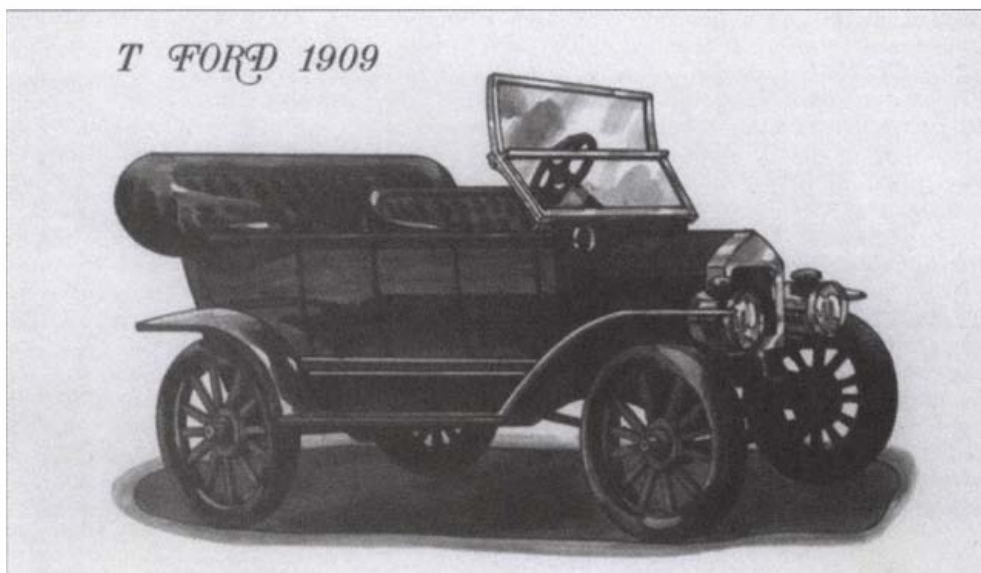
Az autókiallítás oly nagy hatást tett rá, hogy elhatározta Amerikában marad. Cleveland és Niles városok után – ekkor már tudta a nyelvet és jó fizetésért, mint tervező dolgozott –, 1905 végén Detroit-ba érkezett. Véletlenül került e városba, de úgy megtetszett neki, hogy állás után nézett. Három ajánlat (Cadillac, Silent Northern, Ford) közül a Ford gyárat választotta, s 1905. december 11-én belépett a céghez. A Ford Művek és Galamb József neve a Ford T-modell

révén kapcsolódott elválaszthatatlanul össze. E sikertörténet – akár vázlatos – ismertetése is szétfeszítené e kis cikk kereteit. Kimerítően megtette ezt Terplán Zénó professzor, a Miskolci Műszaki Egyetem tanára, kinek adataira mi is bátran támaszkodtunk.²

A T-modell tervezése 1907-ben kezdődött és 1908. október 1-re készült el az autó. Az egyszerűen kezelhető és megbízható konstrukció, valamint a kedvező ár annyira megnyerte a vevők tetszését, hogy a típust 1927-ig gyártották. Ugyanilyen sikert aratott a farmerek között a szintén Galamb József által 1917-ben tervezett Fordson-traktor. Ebből is több milliót gyártottak, az egész világon elterjedt.

Galamb József 1911 őszén látogatott haza először. Édesanyja és testvérei nagy szeretettel fogadták a nyolc éve nem látott fiút. Ekkor készült a Homonnai műteremben a négy Galamb fiút ábrázoló híres kép. A sorban utána következő János öccsét kivitte Amerikába, és két évig ő is a Fordnál dolgozott. Legközelebb 1913-ban, a tüdőbajban fiatalon elhunyt leánytestvére temetésére jött haza. A családi hagyomány szerint édesapja korai halálát is ez a betegség okozta. Galamb József 1915-ben lett amerikai állampolgár. 1917-ben új hazájában megnősült. Felesége a szép Dorothy Beckham, s hamarosan megszületett első kislányuk Clair (1918), majd később második kislányuk Glória (1927).

A világháború után, 1921-ben Galamb József 6 db Fordson traktort küldött Makóra testvéreinek, hogy ezzel dolgozzanak és propagálják a Ford termékeket. Így született meg a családi cég, melyet a két fiatalabb Galamb testvér, János és Ferenc vezetett. Galamb József 1922 őszén Makón járt, hogy beindítsa az üzletet. Az autók, traktorok, alkatrészek hajóval érkeztek Fiumébe. A makói telephely a Deák Ferenc utca sarkán állt. (Ma a Népi Iparművészeti Kft. épülete). A szerelőműhely külső falára az 1920-as évek végén festették fel a színes (piros-sárga-zöld és fekete) autókat, melynek nyomai a mai napig megtalálhatók az épületen. A forgalom növekedésével Békéscsabán is nyílt egy nagy Ford lerakatuk, ahol 35 szerelő dolgozott a műhelyben. Az 1922-es látogatása alkalmával a *Pénzvilág* című lap hosszabb interjút közölt Galamb Józseffel. Ugyanekkor a frissen megalakult Mérnöki Kamara elnöke, dr. Zielinszky Szilárd professzor előadásra kérte fel az ekkor már híres mérnököt. A Mérnök és Építész Egyesület Reáltanoda utcai székházának dísztermében megtartott előadáson a Ford gyár történetét és a futószalag bevezetését ismertető előadását filmmel is illusztrálta.³

² Terplán Zénó: Műszaki nagyjaink. Budapest, 1967. V. kötet: Galamb József életútja és műszaki alkotó munkássága.

Uő: Az én gépészeim. Miskolc, 1998.

³ Halden Elemér okl. gépészmérnök visszaemlékezése. Magyar Nemzet 1978. március 3.

A Magyar Nemzeti Múzeum
és a Honismereti Szövetség
a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériumának támogatásával

„ÉS LÉSZEN CSILLAGFORDULÁS”

CÍMMEL
A 2006. ÉVRE

**AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC
50. ÉVFORDULÓJÁNAK TISZTELETÉRE
ÉS EMLÉKÉRE
HELYTÖRTÉNETI ÉS GYŰJTŐPÁLYÁZATOT HIRDET
IFJÚSÁGI ÉS FELNŐTT KATEGÓRIÁBAN
AMATŐR KUTATÓK SZÁMÁRA**

*A pályázat beküldési határidejét 2006. február 28-ról
2006. május 1-re módosítjuk!*

A beküldésnél a postabélyegző dátumát vesszük figyelembe!

A pályázati felhívás szövege megtalálható
a HONISMERET folyóirat 2005/5-ös számában a 79–81. oldalon.

Magyar Nemzeti Múzeum – Honismereti Szövetség

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1980,- Ft
fél évre: 990,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364.
Tel./fax: 327-77-61

Dátum:
.....
aláírás

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.
Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1980,- Ft
fél évre: 990,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:
1370 Budapest, Pf. 364.
Tel./fax: 327-77-61

Dátum:
.....
aláírás

1926-ban ismét temetésre kellett a családnak összegyűlni. János testvérüket kísérték ki az újvárosi református sírkertbe. A világhírű amerikai mérnök élete ekkor kapcsolódott ismét össze a Horthy családdal. A kormányzó kihallgatáson fogadta a Várban, a Budapesten tartózkodó Galamb Józsefet. Amint meglátta egykori tengerészét, Horthy Miklós megszólalt: „Én ismerem a főmérnök urat.” Pillanatok alatt kiderült, hogy 25 évvel azelőtt a gépészképző-iskolahajón találkoztak először. A protokoll ezzel véget ért, s Horthy Miklós meghívta és átvezette Galamb Józsefet magánlakosztályába. Megismerkedett a kormányzó családjával és több mint négy órát beszélgettek. Szóba került István fia – ekkor II. éves mérnökhallgató – rendkívüli érdeklődése a technikai újdonságok és Amerika iránt. Megbeszélték, hogy az egyetem elvégzése után Horthy István tanulmányútra megy Detroitba.⁴

Horthy kormányzó 1929. szeptember 29-én avatta föl a világháborús hősök emlékművét Makón. Itt magához hívatta a kormányzó Galamb Sándort, József bátyját, a város nagy tiszteletben álló polgárát. Az első világháborút végigharcolt ügyvédet és lapszerkesztőt 1925-ben avatták vitézzé. Horthy megemléltette a beszélgetésben, hogy István fia végzett és indulna az amerikai tanulmányútra. A Makón így elindított ügy jó kezekbe került és minden tökéletesen sikerült, bár Galamb József közismert szerénységével finoman a háttérben maradt. Közbenjárása nyomán Henry Ford saját kezűleg írt a kormányzónak: szívesen fogadja fiát Detroitban. A későbbi kormányzó-helyettes értékes hónapokat töltött a Ford Művekben. 1929 őszétől előbb egyszerű munkásként dolgozott, majd a traktorszerelési osztályra, s végül a kísérleti tervező osztályra került. Összesen 18 hónapot töltött a Fordnál. Feltevésem szerint a kísérleti részlegnél már közvetlenül Galamb József irányítása alatt dolgozott. Az „AUTÓ” című budapesti lap 1930-ban címlapon hozta közös fényképüket és nagy cikkben számolt be a két magyar mérnök és a Ford Művek munkájáról. 1931 tavaszán a gyakornoki hónapok végén, Horthy István vett egy kis Fordot, s azon indult bejárni Amerikát. A világ egyik legmodernebb üzemében töltött másfél év és az Egyesült Államok megismerése jelentősen befolyásolta gondolkodásmódját, munkáját, s egész későbbi életét, írja nemrég megjelent könyvében felesége, gróf Edelsheim Gyulai Ilona.⁵

Galamb József 1932-ben volt utoljára itthon. A kormányzó – a visszaemlékezések szerint – garden party-t adott tiszteletére. Galamb Józsefnek ez volt az utolsó magyarországi utazása. 1944-ben, egy szívrohamból felépülve kérte nyugdíjazását. Négy évtizedes munkássága az amerikai csoda és érvényesülés példája. 1905-ben, munkába állásakor a Ford cég még egy 300 főt foglalkoztató kisüzem volt, s 1944-re az USA óriásvállalatainak egyik legnagyobbika lett. Az 1910-es évek közepén napi 250 autót gyártottak, húsz évvel később a termelés napi 10 000 kocsira emelkedett. E rendkívüli fejlődésben és sikerekben oroszlánrésze volt Galamb József zseniális terveinek. 1955. december 4-én, 74 éves korában, a világ egyik legnagyobb autógyártó konzernjének nyugdíjas főmérnökeként hunyt el.

Emlékét szülővárosában a II. világháború után nem ápolták, testvéreit, amerikai kapcsolataik miatt zaklatták. A céget államosították, s az Amerikából érkező pótalkatrészeket az ÁVO-sok foglalták le. Csak 1981-ben, születésének 100. évfordulóján tört meg a jég. A centenáriumon emléktáblát avattak az egykori Ford lerakat falán, egy évvel később pedig, emlékkiállítás nyílt a múzeumban. 1990-ben a makói Szakmunkásképző Intézet felvette Galamb József nevét. A város 2000-ben posztumusz díszpolgári címet adományozott Galamb Józsefnek, amit az Amerikában élő unokája vett át. 2001-ben, születésének 120. évfordulóján ismét Galamb Józsefre emlékezett Makó. Mellszobrának felállításával, tudományos emléküléssel, dokumentum kiállítással és a múzeum által kiadott Makói História ünnepi számával tiszteltünk a nagy makói emléke előtt.

Halmágyi Pál

A közölt fényképek a makói József Attila Múzeum gyűjteményében találhatóak.

⁴ Galamb Ferenc visszaemlékezése. JAM A 2208/2001.

⁵ Vitéz Horthy István 1904–1942. Szerk.: Erdődi Mihály, Bp. 1943. – Gróf Edelsheim Gyulai Ilona: Becsület és kötelesség I. Bp. 2000. 54. old.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Móricz Zsigmond:

A szatmári magyarság néprajzi képe¹

[...] A [szatmári] magyarság néprajzi képe nem valami színes. Megvan ugyan a vármegyének a maga önálló jellege, de ezt mélyebben futó erek és idegek adják meg, amit felületes néző nem láthat meg az első pillanatra. A vármegye az országnak legelzártabb alföldi részei közé tartozott; sőt részben ma is az. Valóban őszi szűz területeken nyit utat itt a vonat, mert utak nélküli, járhatatlan föld ez. [...]

Néprajzi tekintetben a magyarság területén feltűnően elváló részeket nem találni. Mégis vannak vidékek, amelyek lényeges eltéréseket mutatnak. Az északkeleti rész a *Tiszahát*, s erősen hasonlít a Bereg megyei Tiszaháthoz, jobban, mint a délre fekvő területekhez. A *Paládok*, az *Erdőhát*, az *Ecsedi láp* környéke, a *Nyírség*, az *Érmellék* s az *Avas* magyar része különböznek egymástól bizonyos színben, bár mégis egy néprajzi területnek lehet tekinteni az egészet.

A vármegye magyar részének alföldi képe van. Még dombok sincsenek, csak a Nyírségen. Jellemző azonban az egész sík részre, hogy sűrűn van rakva apró falvakkal. A török-tatár pusztítást nem szenvedett Alföld képét látjuk itt. [...]

A nép egyszerű, értelmes. Józan lelke ruházatán látszik meg először. A szatmári nép ruhája igen egyszerű. Semmi dísz, semmi feltűnő a viseletben, sem a férfiak, sem a nők ruháján. A Szamostól fölfelé igen sok kendert termelnek, az asszonyok szőnek, fonnak, de csak a házi használatra. Ebből kerül ki a férfiak és nők összes fehérműje, s nyáron át munkában alig is viselnek egyebet, csak *inget*, *gatyát*, s legfeljebb *mellyest*, *lajbit*, hogy legyen hol tartani a pipát, gyufát s ha kell, a gyvellárist. A felső ruhát mindenütt készen veszik a vásáron, s vagy posztóból, vagy különféle minőségű sötét szövetből készülnek azok. Fekete *nadrágot*, *puszlit*, *ujjast* viselnek. Fekete *bőrscizmát*, bélelt sima szárút, ványoltat; igen ritka helyen van a legényeknek harmonikás, ráncos szárú csizmájuk. Nyáron a *tállóra* maguk szabnak ócska csizmaszárból *bocskort*. Fekete *posztókalapot* viselnek, melynek vidékenként megvan a maga formája, s nyáron széles karimájú *szalmakalapot*. Téli felsőnek a Tiszaháton *fehér gubát* viselnek, ez lefelé a Szamosháton sötétebb, úgynevezett *daru-gubává* lesz, míg a Szamostól délre fekete, hosszú szőrű vagy a jobb módúaknál ragyogó, fekete, göndör szőrű „*fürtös*” *gubát* hordanak. Szűrt csak a Nyírségen látni és a bihari határhoz közel.

Az asszonyok fehérműje mind otthon készül, de pamutosabb vászonból, mint a férfiaké. Nyáron át egy-egy *ingvállban* dolgoznak, s csak „*pendely*” van rajtuk, ezenfelül olcsó kartonból *szoknya*. A fiatalok világos és virágos színeket, az idősebbek sötéteket hordanak. Ahogy a lány férjhez megy, többé nem veszi fel bodrosabb lánykori ruháit. A varrásban sehol ősi, eredeti forma; a *blúzszabás* divatos már mindenütt. Régebben elől gombos, testhez simuló, a melleket erősen leszorító *ujjast* viseltek a lányok, asszonyok; a termetet nem tüneti ki előnyösen a ruhájuk, lapos mellűek és vékony csípejűek, bár igen sok a takaros és szép leány; szoknyát sem viselnek tucatszám, legfeljebb három-négy van egyszerre rajtuk. Télen prémes, báránnyelű *posztóbundát* viselnek. A nyírvidekieknél a *bőrbundát* is hordják; a szegényebbek *fehér gubát* vesznek fel, mint a férfiak, sőt úgy szokás, hogy a gubát, míg új, az asszony, aztán az ura viseli. Fehérműiken sincs semmi különösebb művészi ízlés. Nem szőnek olyan rikító virágos *abroszokat*, mint például az oláh asszonyok, sima szövés, csak keskeny csíkok, eperleveles, rozmaringos, szekfüves, rózsás, csillagos stb. mintákkal.

¹ Részletek az 1908-ban írt „Szatmár vármegye népe” című tanulmányból. In: Móricz Zsigmond: *Erkölcsei sarkantyú*. Tanulmányok II. Bp. 1982. 59., 64-69. old.

Életmódjuk is egyszerű. Ételeik nem nagyon változatosak, de táplálók és bőségesek. Természetes, hogy a legszegényebb néposztály ételét módja szabja meg, s a cseléd, napszámos és a kiscgazdák nagy része sok keménymagos és másféle rántott *levest*, *tésztát*, *korpaciberét*, *paszulyt*, *borsót*, *lencsét* eszik, kivált télen át. De ez a réteg nem olyan széles, mint a hegyes vidékeken, s ennek is gazdagabb élete van nyáron. Ha meg napszáma megy, bőven van *kaszálé*, nagy darab disznóhúsokkal, *lekváros derelye*, *túrós galuska* („*túrós laska*, *derelye*, ez a magyar ereje”) *mocskos laska* (szilvalekváros), almás étel, tyúkhússal tele; pompás zöld *paszuly* és más zöld ételek. A gazda velük eszik, ő különben mindig jól él. Disznót ölnek, egy gazda ötöt-hatot, a szalonnát, sonkát füstölik, a Tiszaháton hordóba rakják, és erősen beszóva így áll. Szegény embernek is mindig telik egy malacra. Tyúkot, csirkét sokat tartanak, vízparton libát, kacsát is, és mindezt maguk fogyasztják el, mert nincs piac, ahol eladják. Érdekes étel a Tiszaháton a *búzapép*. Új búzából készül, s édesen, pépszerű leve van; ezzel szokták felavatni az új termést. Általában az egész vármegyében – persze csak a magyar részen – nagyon jól és egészségesen élnek, s a nép erős is, egészséges, munkabíró. Fogalma sincs arról a hallatlan igénytelenségről, amellyel a keleti oláhok élnek; s ha nem pazarló, de nem is fősvény. Itálában is mérsékletes. Vannak községek, ahol ötven liter bor s száz liter pálinka sem fogy el egy év alatt. A Tiszától a Szamosig józan nép lakik; a városok közelében s az oláhok vidéken lehet inkább iszákosságot találni.

Szép, egészséges, barátságos nép ez, amelyen a jobb viszonyok között élő magyar nép szokott lenni. Inkább középtermetű, mint magas, inkább barna, mint szőke, bár gyakori, kivált a Tiszaháton, a sötét haj és erősen szőke bajusz. Nem kövérek, inkább szikarak és csontosak; de a jobb módúak között gyakori a köpcös termetű. [...]

Jelleme is olyan, mint ő maga, mint élete, egyszerű, komoly és mégis inkább derült, mint borús. Nem savanyú, rideg, hanem belátó, értelmes, okos s nem oktanul tomboló, hanem vidám, tréfás, jóízű. Jóindulatúak, türelmesek, csöndesek. Kevés a „bicskás”, bár nem ijednek meg a maguk árnyékától, s nem hagyják a jussukat. Könnyű felfogásúak, olyan emberek, akikkel lehet okosan beszélni; csak egy dologban nem értenek tréfát, politikai véleményükben. Az egész vármegye „magyarsága „48-as”, mindenütt tiszta választások szoktak lenni, kivéve a nemzetiségi tájakat.

Ha végigpillantottunk életének komoly részén, lássuk a nép mulatságait. A „sátoros” ünnepeken, melyek még fél évszázaddal ezelőtt háromnaposak voltak, nincs valami sok ünnepi szokás.

Karácsony estéjén megzendülnek a faluk, kántáló gyerekek járnak házról házra, s éles hangon visítják az éneket:

*Krisztus urunknak áldott születésén
Angyali verset mondunk szent ünnepén...*

A karácsonyfát nem ismerik. Fenyőfa nincs sehol. Barátságos társaságokba verődnek csupán a családi körben, s énekelnek egyet ősi szokás szerint. Karácsony reggelén megint útra kelnek a kis pulyák, sorba kocogtatnak az ismerősöknél, rigmst mondanak, amiért aztán krajcárt, kalácsot kapnak. Az emberek templomba mennek, úrvacsorát vesznek, nagy ebédet esznek, s kompániákban verik agyon a délutánt s az ünnep másodnapját. Katolikus vidékeken divatos a karácsonyi *betlehemjárás* is és a vízkereszt *csillaghordás*.

Húsvétkor nagy multság a locsolkodás és a hímestojás-osztás; a Tiszahát mind a kettőben remekel; hímes tojásainak párját nem könnyű találni. Vannak ügyes hímező asszonyok, akik a *berzsenyben* főtt vagy újabban anilinnel festett különféle színű tojásokra a *kicével* virágokat. hímeiket írják, úgyhogy különféle virágok díszítik a fehér vagy színes alapú tojást. Pünkösdnek nincs ma már különös szokása, legfeljebb valami multságot rendeznek.

Az aratási vasárnapokon gyakran van *kaláka*, ami azt jelenti, hogy ha egy gazda egy nap alatt le akarja aratni a búzáját, összehívja kalákára az egész falu legény- és leányfiatalságát. Ezek vasárnap hajnalban leszedik az egész termést. A gazda délutánra cigányt fogad nekik, bort hozat, kalákabált rendez, ahol reggelig táncolják a ropogós csárdást. Ma ugyan már sürűn járnak a falukat a „táncmesterek”, s azóta divatja van a polkának, valcernek – sőt a bosztonnak is.

És aztán az élet három legnagyobb eseménye nagy multsággal van egybekötve: a születés, házasságkötés és a halál. A keresztelo némely vidéken nagy teketóriával megy, de általában csöndesen folyik le, csak a keresztkomáék vannak jelen. Régebben a János, József, Mihály,

András, Pál, Erzsébet, Zsuzsánna, Juliánna stb. voltak a leggyakoribb nevek, ma azzal pompáznak, hogy minél szokatlanabb s urasabb nevet adjanak a gyerekeknek: Elemér, Ödön, Zoltán, Emma, Etelka, Szeréna, Laura.

A lakodalom sem különbözik valami feltűnő módon például a szabolcsiakétól. Már a tizenégy-tizenöt éves fiú lányhoz jár. A hét bizonyos napján este beállít a lányos házhoz, leül az ajtó mellett a ládára, és hallgat, no meg néha legyeskedik is a kislánnyal, aki a körmére kop-pint érte és duzzog. Lassan aztán mindig több szó kerül a legényre is, tőle is, az asztalfőhöz is közelebb jut, a leányt is könnyebben megkapja odakint egy-két szóra; hanem a csélcapságnak nincs helye. A legénynek sem lehet több lányhoz járni, de a lánynak sem illik ám, ha sokan járnak hozzá. Megešik, hogy összetűz a két cseléd vagy a két család, lassan elmaradnak egymástól, s új udvarló köszönt be a lányos házhoz egy „csés jó stét”-tel; de nem mehet ez titkosan, csak nyilván, a szülők szeme láttára. Mikor aztán eljön az idő, hogy a fiatalok egymáséi lehetnek, ha megérett a házasság ügye, régi jó szokásból násznagyot kér fel a legény; ez elmegy a lányos házhoz, s megkéri a leányt. Régebben nagy lakodalmakat tartottak itt is; egy hé-tig is eltartott a dáridó. Ma 24 óráig tart. Reggel kezdődik és másnap reggel van vége. Bizonyos rártartással szeretik rendezni ezt, azt mondva, hogy legalább vígan és bőséggel kezdőd-jön a fiatal pár élete; de azért már kevélységnek s oktalanságnak tartják a túlságos nagy lakodalmat, még ha telik is az illetőknek. Ártatlan fényűzés némely vidéken, például Milótán, a nyoszolyók nagy száma, 12-16 leányt is meghívnak nyoszolyónak. A lakodalomra az atyafiság s a közeli ismerősök közül, esetleg a községből a leghíresebb főzőasszonyt hívják meg „cső-mőrfőzőnek”, s kivált szegényebb párnál közadakozásfélével segítik elő a lakomát. A lakoda-lom hivatalos szokásai itt is megvannak. A násznagyok tréfásan kéri s adják ki a meny-asszonyt, a *vőfények* pántlikásan járják be a falut vezetik a menetet, s kinosan betanult kántor-versekkel kínálják fel a tálakat. De el nem hagyják a külsőségeket, legalább is mindent nem, mert akkor tán nem is volna igazi a lakodalom. Kiváltképpen nem maradhat el a cigány. A lá-nyok 18-20 éves korukban mennek férjhez, a legények a katonaság után házasodnak. Nem gyakori a korai házasság. A polgári anyakönyvvezetés óta is mindig elmennek a pap elé es-küdni. [...]

Halál után az itt maradtak régente toroztak. Ma már ez a szokás a vármegye legnagyobb részében teljesen megszűnt. A halálozás a magyar vidékeken elég kedvező. A magyarok idő-sebb kor érnek el. Az élve születések száma szintén nagyon jó. 1000 lélekre a magyar vidéke-ken 45-nél több esik, míg az oláhoknál kisebb az arány, viszont a halálozás kisebb arányú a magyaroknál, s így érthető, miért nagyobb a szaporodás a magyarságnál, mint például az olá-hoknál. [...]

Tanító szakos főiskolai hallgatók néprajzi tájékozottsága

A szerkesztő bizottság szívesen ad helyet a témával kapcsolatos, más pedagógusképző intézményben végzett vizsgálatokról, vagy akárcsak tapasztalatokról szóló beszámolóknak. A téma fontosságára való tekintettel kívánatos lenne megismerni az ilyen jellegű intézményekben folyó népismereti oktatás és nevelés hatékonyságát, eredményeit, az etéren tapasztalható, az alábbiakkal egyező, vagy ennél kedvezőbb jelenségeket. (Szerk.)

Ének-zenét és néprajzot tanítok. Amikor a néprajz szakot választottam nem is gondoltam, hogy milyen jó hasznát veszem és milyen sokrétűen tudom felhasználni munkám során a népi kultúra ismeretanyagát. A gyakorlatban szerzett tapasztalataim elkötelezett hívévé tettek a néprajzi szakemberek azon csoportjának, akik a néprajz tanításának közoktatásban való megjelenését szorgalmazták. Az eredmény az lett, hogy többszöri átdolgozás után az 1998-as NAT-ban a Hon- és népismeret mint közös követelmény megjelent, majd 2001-ben a Kerettan-

terv két tantervi modullal gazdagította az általános iskolákban tanítható tantárgyak számát ötödik és hatodik osztályban. (Hon- és népismeret, Hagyományismeret)

Örülünk, hogy a magyar népi kultúra része lett annak az ismeretanyagoknak amelyek az általános iskolákban megszerezhetnek a tanulók, de az iskolák fontos problémával találták szembe magukat: ki fogja tanítani a hon-és népismeret vagy a hagyományismeretet? Két megoldás érvényesült:

- lelkes tanítók, tanárok vállalták ezt a feladatot, akik elhivatottságot éreztek e téma iránt, vagy
- olyan pedagógusok, akiknek óraszám problémájuk van.

Egyik megoldás sem optimális. A kollégák munkája mindenképpen értékelendő, dicsérendő, de a helyzet megoldást kíván.

Az általános iskolai tantárgyaknak és így a főiskolán oktatott tárgyaknak is – kevés kivétellel – van valamilyen szinten néprajzi vonatkozása. Többek között.

- a vizuális neveléshez kapcsolódó tantárgyaknak,
- az ének-zenének
- a testnevelésnek
- az olvasásnak, az irodalom-nyelvnek
- a környezetismeretnek.

Amikor 1997-ben elkezdtem a SZIE Jászberényi Főiskolai Karán a társadalomnéprajz tanítását, megfogalmazódott bennem, hogy jó lenne felmérni, megismerni a hallgatók néprajzi ismereteit. Több okból is! Az Európai Unióhoz való csatlakozás Magyarország számára nagy lehetőség, ugyanakkor számtalan feladatnak kell megfelelnünk: a csatlakozás korszak- és kultúraváltást is maga után von. A mi kis országunknak meg kell tanulnia egy nagyobb egységben – az egyesült Európában – élnie. E globalításra törekvő világban fontos, szem előtt nem téveszthető szempont lett a nemzeti identitás, a hagyományok továbbadása, a nemzeti kultúra őrzése.

Ezeknek csak akkor tudunk megfelelni, ha a család és az iskola céltudatosan, tevékenyen részt vesz a népi kultúra továbbörökítésében, ami a lehető legjobb „eszköz” az identitástudat kialakítására is. A magyar általános iskolák oktatási anyagában gyakran találkozunk a magyar népi kultúra jelenségeivel, melyek – sajnálatos módon – sokszor nem nyernek megfelelő magyarazatot. Veszélyeztetve ezzel azoknak a kollektív értékeknek a megszűnését, melyek több mint ezer évig jellemezték a magyar kultúrát.

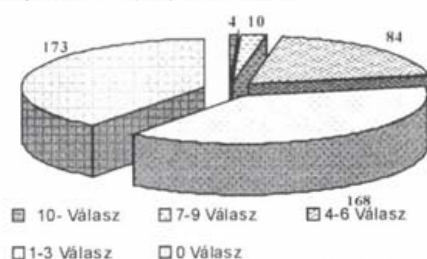
Vajon fiatal kollégáink elég felkészültek-e erre a feladatra?

Vizsgálatom során választ kívántam kapni arra, hogy tanító szakos hallgatóim a magyar népi kultúra területén mennyire járatosak. Kérdéseimet azokból a témakörökből választottam, melyek az általános iskolák alsó tagozatos tananyagában előfordulhatnak. A kérdőív összesen 19 kérdést tartalmaz, ebből 5 foglalkozik szorosan a folklórral. A kérdőívet először 1998-ban töltötték ki a SZIE Jászberényi Tanítóképző Főiskolai Kar tanítószakos hallgatói. A felmérés megismételtetésre került 2000-től 2004-ig. A felmérésben összesen 439 hallgató vett részt. A diagrammokon összesített adatok láthatók.

1. kérdés: Írjon le annyi népi gyermekjáték címet amennyire emlékszik

Az 1. ábrán jól követhető, hogy a hallgatók mennyire nem ismerik a népi gyermekjátékokat. A felmérések adatait összegezve, az alábbi diagrammon látható, hogy a 439 válaszadó közül 173-an nem válaszoltak erre a kérdésre, 168-an pedig mindössze 1–3 gyermekjáték címet tudták felsorolni. Kevés azoknak a száma akik négynél több gyermekjátékot ismernek. A vizsgált hat esztendő alatt csak négyen tudtak 10 vagy 10-nél több játékcímet felsorolni. Ezek az eredmények azért is lehan-

1. ábra Írjon le annyi magyar népi gyermek játék címet amennyire emlékszik (A teljes minta alapján)

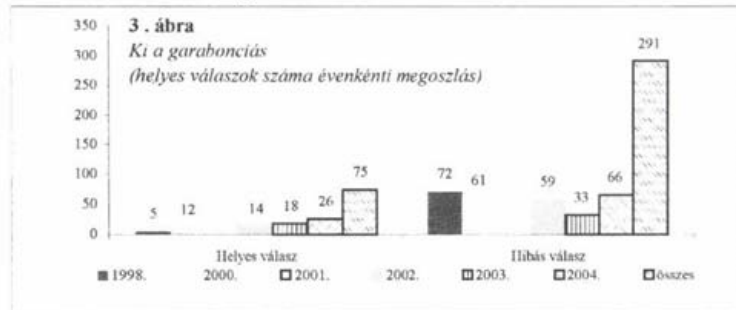
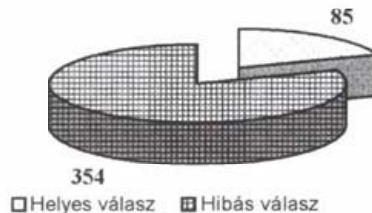
golóak, mert a magyar népi gyermekjátékok az óvodai és az általános iskolai oktatás kezdő időszakában is nagyon koncentráltan jelen vannak.

A problémát az okozhatja, hogy a népi gyermekjátékokban felelevenedő régi paraszti világ jelenségei a mai óvodákban és iskolákban tanító pedagógusok számára is sok tekintetben ismeretlenek, így ezek magyarázat, értelmezés nélkül maradnak.

2. kérdés: Ki a garabonciás?

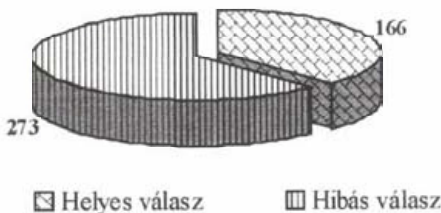
A 2. ábrán jól látható, hogy a hallgatók túlnyomó része nem tudja, hogy a garabonciás népi hiedelemalak. Pedig az általános iskolai tananyagban előforduló mesék, mondák szövegében a hallgatók találkoznak a garabonciás személyével. Vajon a fiatal tanítók hogy tudnak majd válaszolni kisdíákjaik garabonciással kapcsolatos kérdéseire? Ha a vizsgált időszak

2. ábra Ki a garabonciás (A teljes minta alapján)

összesített adatait nézzük akkor a válasz aligha kérdéses, hiszen 354-en válaszoltak helytelenül és csak 85-en helyesen. A helyes válaszok aránya némi emelkedést mutat az évek során, de az eredmény így is lehangoló (3. ábra).

4. ábra
Mi a lidércfény a (teljes mintában)

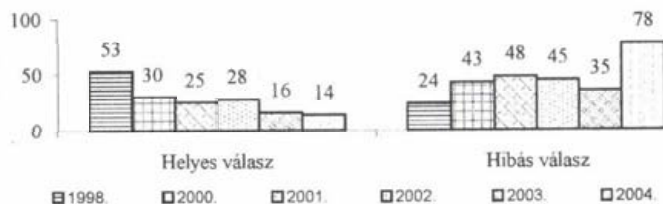

3. kérdés: Mi a lidércfény?

E kérdésre adott helyes válaszok száma 1998-hoz képest jelentősen romlott (5. ábra), vagyis egyre kevesebben ismerik ezt a jelenséget. Pedig egy leendő tanítónak felkészültnek kell lennie a folklór területén is, hiszen a lidércfény is a népi hiedelemvilág fontos eleme.

Mesék, mondák szövegeiben találkozhatunk vele. Az 4. ábrán látható eredmények alapján azt kell mondanunk, hogy fiatal kollégáinknak pótolni kell ilyen jellegű ismereteiket.

5. ábra Mi a lidércfény (helyes válaszok száma évenkénti megoszlás)

4. kérdés: A felsorolt hét népszokás a naptári év mely időszakában van?

A népszokásokkal kapcsolatos kérdések érdekes eredményeket mutatnak (6. ábra). A kérdésre a vizsgált hat év során csak hat hallgató válaszolt helyesen. Többségük mindössze 1-4 népszokást tudott megfelelő évszakhoz kötni. A felsorolt nép-

szokások: kiszehajtós, Szent Iván-napi tűzgyújtás, bakfazékdobás, vízkereszt, regöles, gergelyjárás, pásztorfogadónap. Sajnos igen nagy azoknak a száma akik egyáltalán nem adtak választ a feltett kérdésekre. Pedig az általános iskolai alsó tagozatos 1-4 osztályos oktató-nevelő munkában kiemelkedő szerepe lenne a népszokások tanításának. A hagyományörzésen túl kiválóan alkalmazhatóak az ének-zenei nevelés és a drámajáték területén is. A zene, a tánc, a dráma ötvöződik ezekben a naptári ünnepi szokásokban és fontos szerepet kaphatnának a személyiségnevelésben is.

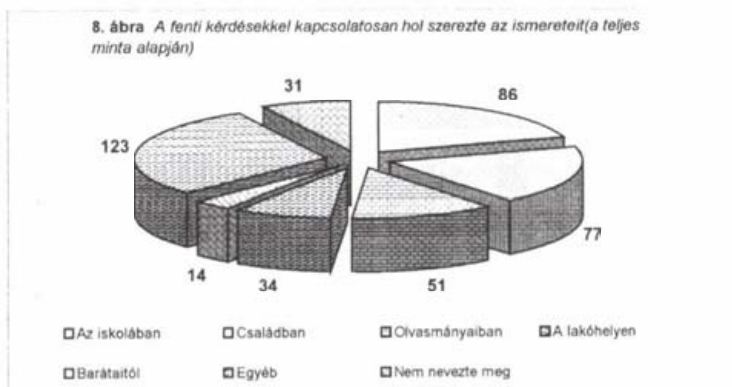
5. kérdés: A felsoroltak közül melyek tartoznak a farsangi népszokások közé?

A farsangi népszokások ismerete is lehangoló. A felmérésben résztvevők több mint a fele nem tudta kiválasztani a felsorolt népszokások közül azokat, amelyek a farsangi időszakban voltak jellemzőek magyar nyelvtérületen. Ezek a következők voltak: háromkirályjárás, betlehemezés, lányok vásárnapja, zöldágjárás, tuskóhúzás, balázsjárás, kakascseplés. A hat év során 8 diák tudott pontos választ adni erre

a feladatra (7. ábra), és sajnálatos módon a megkérdezettek majdnem az ötven százaléka nem pontosan, vagy egyáltalán nem válaszolt erre a kérdésre. Hasznos lenne, ha diákjaink megismernék, hogy nagyszüleik, dédszüleik, milyen módon szórakoztak farsang idején. Nem feleszesíteni, feleleveníteni kellene ezeket a szokásokat, csak tudni kellene róluk, hogy voltak, s hogy az egykori farsangok elképzelhetetlenek nélkülük.

Önálló kérdésben kerestem a választ arra, hogy a hallgatók néprajzi ismereteiket milyen forrásból szerzik. A diagrammon (8. ábra) látható eredmények

jól mutatják, hogy az iskola, a család fontos, bár korántsem megfelelő szerepet tölt be a hagyományos népi kultúra továbbadása területén, de figyelmet érdemlő a hallgatóknak az a száma (123), akik az „egyéb” kategóriát jelölték meg ismereteinek forrásaként (média). Elgondolkoztató az az eredmény is, amely azt mutatja, hogy a megkérdezett 439 hallgató közül csupán 14 szerzi ilyen jellegű ismereteit olvasmányaiból. Holott a magyar irodalom klasszikusainak írásaiban – gondoljunk csak Petőfi, Arany, Jókai, Mikszáth, Móricz, Tamási és mások műveire – sokat olvashatunk a magyar népi kultúra jelenségeiről.

Ének-zenét, társadalomnéprajzot tanítók és hagyományismeret fakultációt vezetnek a SZIE Jászberényi Főiskolai Karán. Mindennapi munkám során, ha felteszek egy-egy gyermekdal, népdal mese tartalmával kapcsolatban kérdést, hallgatóim kerek szemmel, kérdően néznek rám, pedig hasonló kérdéseket jövőbeni munkájuk során ők is fognak tanítványaiktól kapni, hiszen az új évezredben felnövő gyermekek számára a magyar paraszti kultúra világa – munkarendje, szokásrendje, eszközei, jelképei – ismeretlenek.

Nekünk, főiskolai oktatóknak – akiknek módjuk van felhívni hallgatóink figyelmét népi kultúránk szépségére, meg kell találnunk azokat a lehetőségeket, amelyek lehetővé teszik a néprajzoktatást úgy, hogy a tanító szakos főiskolai hallgatók a lehető legtöbb – a gyakorlati munka során jól használható – ismeretet kapjanak a magyar néprajz témaköreiből. Önálló műveltségi területként, vagy más műveltségi területhez – pl: magyar nyelv- és irodalomhoz, ének-zenehez – kapcsolódó kötelezően választható fakultáció hatékonyan növelhetné hallgatóink érdeklődését és ismereteit a magyar népi kultúra terén.

Virágné Juhász Nyitó Klára

EMLÉKEZZÜNK

„Lenn a délibábos Hortobágyon...”

Zárt táborok, 1950–1953

Az 1948-as „fordulat éve” után kül- és belpolitikai tekintetben egyaránt élesebbé váltak az ellentétek a polgári és kommunista értékrend között, a hivatalos terminológia szerint „fokozódott az osztályharc.” Ennek során a hegemonná vált Rákosi vezette párt- és kormánygépezet egyre erőteljesebb támadásokat indított a múlt végleges eltörlésére, az egykori, még meglévő szervezetek felszámolására s a hidegháborús készülődés jegyében a „belbiztonság fokozására.” Ennek egyik formája volt 1950 júniusában a jugoszláv határ menti járásokból többszáz szerzetes kitelepítése, majd augusztusban az Elnöki Tanács 34. tvr.-e rendelete alapján a szerzetesrendek feloszlatása, melynek során 156 szerzetesi rendház került az állam kezébe. Az „ellenállás” abban nyilvánult meg, hogy az ajtókat nem nyitották ki. Emiatt majdnem mindenütt ablakok, ajtók betörésével vagy álkulccsal vált lehetővé a rendházba való bejutás – olvasható az egyik rendőri jelentésben. A rendházak átvételekor előírták, hogy a szerzetesek polgári ruhában hagyják el az épületet. Erre a BM-rendelet szeptember 21-i határidőt adott ugyan, de Pest megyében az állami leltározási bizottság a szerzetesi ruha azonnali levetésére kötelezte őket, s akiknek nem volt polgári öltözköcsük, alsóruhában tartózkodtak a rendházban, várva a BM újabb intézkedését.

Budapestről 1951 nyarán telepítették ki az *osztályellenséget*: 5182 család 12 704 tagját – Borsod, Heves, Hajdú, Szolnok, Szabolcs, Békés, Pest megye falvaiba. Köztük 21 egykori miniszter, 5 államtitkár, 120 főtiszt, 284 báró és gróf volt. Ezek az emberek nyilván azért nem menekültek Nyugatra, mert ragaszkodtak szülőföldjükhöz, és nem terhelte őket ún. „népellenes tevékenység” sem. Biztak abban, hogy az „új rendszerben” is lesz hely a számukra, és nem gondolták, hogy a „népdemokrácia” pusztulásra ítéli őket. Eredetileg 6644 család 17 350 tagját vették fel a listákra, de jelentős számú *felmentési kérelem* érkezett állami szervektől, követségektől, tekintélyes vezető személyiségektől (pl. Illyés Gyula, Rusznyák István, Erdei Ferenc), amelyekben kérték a kitelepítés törlését. Különösen feltűnő a művészeti élet fertőzöttsége. Kossuth-díjas művészeink egy része rendszeresen kérte egy-egy kitelepítendő személy visszaengedését – olvasható az egyik hivatalos jelentésben.

A *mentesítettek* közt szerepelt többek között: *Ráth-Végh István*; *Háy Mórné* földbirtokos – akinek egyik fia Háy Gyula Kossuth-díjas író, a másik pedig sztahanovista mérnök volt –, *Zalka Máté* unokaöccse, *Zalka Miklós* és fia, nagykereskedők; *Makai Ödönné* panziótulajdonos, *József Attila* nővére; *Romváry Gertrud* színésznő anyja; *Honthy Hanna* férje, *Rác Lajos* autókereskedő; *Szörényi Éva* húga, *Pogány* földbirtokos felesége; *Sellye Hugó* alezredes özvegye, a világhírű *Sellye-professzor* édesanyja; *Márkus László* főiskolai hallgató, gyáros család tagja; *Vásári Tamás* a Zeneművészeti Főiskola hallgatója – volt államtitkár fia –, akinek érdekében *Zathureczky Ede* emelt szót.

Arról is beszámol a hivatalos értékelés, hogy a házmesterek sajnálták és segítették a kitelepítendőket és kevés volt a lakossági feljelentés. Kónya Lajos Kossuth-díjas költő viszont versben üdvözölte a „főváros kitakarítását”.

*Közönséges dologra fogjuk
a szájtátó, konkolyvető
úri hadat – nem ezt a bosszút
nem ennyit érdemelne ő!
Ki városunkból a heréket,
rontják a pesti levegőt!*

Hasonlóan örvendező hangnemben írt erről az akcióról még jónéhány más zsurnalisztánk is. A kitelepítés eredményeként 5400 lakás üresedett meg, amelyből 1951. július 21-ig 2400-at már ki is utaltak „arra érdemes személyeknek”, 121 villát pedig – főleg a budai oldalon – további hasznosításra tartalékoltak. Ezek egy része csak évtizedek múlva került vissza – igen elhanyagolt állapotban – az eredeti tulajdonos-családokhoz.

A kitelepítések világszerte éles tiltakozásokat váltottak ki. Az USA-ban és Izraelben, főleg a zsidók kitelepítése elleni diplomáciai és sajtóvisszhang volt igen jelentős. A tel-avivi magyar úgyvivő jelentése szerint: „...alig múlt el nap, hogy ne közöltek volna friss és valós tudósítást a magyarországi zsidó deportálásokról”. A ház mesterek és kisnyilasok ismét garázdálkodnak – írta a Ben Gurion szocdem sajtója.

1952 májusában Bukarestből is kitelepítették „a nem produktív” zsidókat, akik számára – magyarországi sorstársaikkal együtt – Genfből élelmiszersegélyt ajánlottak fel. Ugyanekkor az egyik izraeli lap azt javasolta, hogy „a felesleges zsidókat, akik terhek a kelet-európai népidemokráciák számára, engedjék ki Izraelbe.”

Vas Zoltán levélben is jelezte Rákosinak, hogy „a kitelepítések nyomán általános izgalom van a budapesti zsidók között” és jogosan aggódott a „cionista szervezkedés” várható diplomáciai bonyodalmai miatt. Valószínűleg ennek ellensúlyozására is született meg az a fogalmazvány, amelynek címe: *A magyar zsidóság képviselőinek nyilatkozata*. Ez rágalomnak minősíti a nyugati sajtóhíreket: „...a kitelepítettek volt dúsgazdag nagykereskedők, gyárosok, földbirtokosok, a Horthy rendszer hasznélvezői voltak (...) Nem tűrjük, hogy a kitelepítést zsidóüldözésnek tüntessék fel (...) A magyar zsidóság hűséggel áll a népidemokrácia mellett” – olvasható az 1951. július 13-i keltezésű, de aláírás nélküli írásban.

1950–1952 között a déli és nyugati határsávból, valamint Miskolcra, Várpalotáról és egyéb, iparilag, stratégiaileg fontos helyekről az ÁVH megyei szervei kb. 8000 főt telepítettek át Hajdú-Bihar és Szolnok megyébe a Hortobágyon és környékén lévő állami gazdaságokba. Ezeket az „ellenséges és megbízhatatlan elemeket” családjukkal együtt azért toloncolták az un. „zárt táborok”-ba, mert „személyiségük és magatartásuk nagyobb veszélyt jelent a társadalomra, államunk belső és külső biztonságára, mint a rendőri felügyelet alá helyezett vagy a kitiltott személyeké” – hangzott a hivatalos indoklás.

A kitelepítést a 760/1939. BM rendelet 1. § alapján az azonnali végrehajtást pedig az 1929.XXX. t.c. 56. § b. pont alapján foganatosították úgy, hogy az ÁVH megyei szervei meghozták a kitiltási véghatározatot, a rendőrség pedig karhatalmi egységeket adott a végrehajtáshoz.

A „telepesek”-re vonatkozó rendelkezéseket az 1950. július 13-i 0038/1950 BM. IV. Ü. cs. sz. utasítás tartalmazta. Eszerint a telepesek a zárt területet, kijelölt lakást, munkahelyüket csak az őrsparancsnok engedélyével hagyhatják el, a kijelölt munkát kötelesek elvégezni, látogatót csak engedéllyel fogadhatnak. Minden postai küldeményt az őrsparancsnok vesz át és ellenőríz. „A telepítettek levelet és 5 kg-os csomagot – amennyiben munkájukkal és magatartásukkal azt kiérdemelték – az őrsparancsnok útján havonta egyszer kaphatnak, levelet csak magyar nyelven szabad írni. A csomag tartalma ruhanemű és egyszerű étel lehet.”

A zárt telepek létrehozását a BM és a Földművelésügyi Minisztérium (FM) 1950. évi megállapodása készítette elő, amelyben az *Állami Gazdaságok Igazgatósága* vállalta, hogy „a telepéseket megfelelő épületekben helyezi el, részükre állandó munkát, megfelelő élelmezést és egyéb ellátást biztosít ... az elhelyezés megjavítására folyamatosan építkezni fog, megfelelő építőanyagot biztosít stb.”.

A telepesek számára ekkor a következő helyeket jelölték ki:

Szolnok megyében: Tiszaszentimre 9. sz. gazdaság, Tiszagyenda-Kormó-pusztá, Tiszaigár-Piroska major.

Hajdú-Bihar megyében: Árkus, Elep, Borzas, Kónya, Polgár-tanya.

A telepesek őrzését 8–10 rendőrből álló különleges. „K-ŐRS”-ök végezték. 1950 nyarán-őszén a kijelölt gazdaságokban a kiürített istállókba, juhodályokba, fabarakokba helyezték el a telepéseket – Szolnok megyében 900 főt, a Hortobágyon pedig kb. 2400 főt. A nyári mezőgazdasági munkák keresete ekkor fedezte az élelmezési költségeket és a telepesek abban bíztak, hogy a betakarítások után visszatérhetnek korábbi lakhelyükre. Ezért nem is szor-

galmazták különösebben a szálláshelyek építését. Ígéretükkel ellentétben az állami gazdaságok sem foglalkoztak ezzel a problémával. Hiába készítették el – társadalmi munkában! – a telepeket az új szálláshelyek építéséhez szükséges vályogot, a gazdaságok nem biztosították a szükséges fa- és fedőanyagot, így az őszi esők eláztatták, tönkretették a már felhúzott vályogfalakat is. Az ellenőrzések során hiába állapították meg a BM tisztjei a fenti hiányokat, a helyzet nem változott, sőt a hideg időszak beálltával csak súlyosbodott.

Gondot jelentett az is, hogy a gazdaságok egyre kevesebb embernek tudtak munkát adni, ami tömeges nélkülözéshez vezetett, mivel hitelezésről szó sem lehetett. Az élelem és tüzelőhiányt tovább súlyosbította a tömegszállítások zsúfoltsága, amit főként a kisebb gyermekek, betegek és öregek viseltek el nehezen.

Az egyes telepek helyzetéről ránk maradtak azok a havi *rendőri jelentések*, amik számot adtak a változó létszámokról, a szálláshelyzetről, munkavégzési lehetőségekről, az élelmezés körülményeiről, az egészségügyről, a politikai hangulatról és a K-örségekről is. A jelentések többsége nyíltan feltárta a problémákat, és azokért elsősorban a gazdaságok vezetőit tették felelőssé, akik rosszul szervezték a munkát, késve fizették a béreket „könnyelműen kezelték” az ellátást, emiatt gyakran kerültek nehéz helyzetbe a telepek. Ezeket az információkat az őrsparancsnokok részben saját tapasztalataik, részben pedig az ún. „T- és B-egyenek” (=besúgó) révén szerezték és továbbították a megyei rendőrkapitányságokhoz.

Keddtől általános probléma volt, hogy kihez tartoznak a telepek? Sajnos több gazdájuk volt: elsősorban az ÁVH megyei szervei, akik a beutaló véghatározatokat meghozták, aztán a rendőrség, amelyik ezt végrehajtotta és a táborok őrzését ellátta, de felelősük volt az adott gazdaság és a területileg illetékes tanács, valamint a különféle ellátó szervek (élelmiszer, tüzelőanyag, egészségügy). Ez a *sokféle függés* lehetővé tette, hogy, az intézkedésre kötelezett hivatal „nem az én asztalom, ez rendészeti feladat” – jelszóval átutalta a telepek ügyét más „illetékes”-hez, aminek következtében még a törvényesen járó szolgáltatásokhoz sem jutottak hozzá. Például a tiszaszentimrei 9-es tanya gazdaságvezetője az iskola fűtéséhez nem akart tüzelőt adni, arra hivatkozva, hogy az a tanfelügyelőség kötelessége. A telepek névsorát vi-

szont az őrsparancsnokok nem voltak hajlandók kiadni a gazdaságvezetőknek „adatvédelmi okokból”, s így azok nem tudtak részükre munkakönyvet kiállítani, élelmiszerjegyet kiadni, OTI (=társadalombiztosítás) járulékot fizetni. Ez utóbbi következménye volt a felháborítóan hanyag egészségügyi ellátás.

A Hajdú-Bihar megyei tanács illetékesei hosszan hezitáltak azon, hogy a Kónya-tanyai telep közellátás szempontjából Balmazújvároshoz vagy Hortobágyhoz tartozik-e? Emiatt érthető, hogy akadozott az élelembeszerzés is.

A hiányos tisztálkodási lehetőségek, a zsúfoltság okozta problémák miatt a fabarakokban és hodályokban elszaporodott a poloska és a patkány, amely összerágta a telepesek élelmét, sőt ruházatát is. Ezek irtása is a gazdaságok vezetőinek feladata lett volna.

A jelentkező problémákra táboronként másként reagáltak a telepesek és a hatóságok is. Több tanyán találkozunk olyan *önszerveződésekkel*, amelyek ebben a nyomorúságban a túlélést és az emberi tartás megőrzését szolgálták. Igen érdekes dokumentuma ennek a Polgár-tanyán az a 15 pontos *kérelem*, amely 1950. október 21-én született. Ennek előzménye, hogy a Hajdú megyei PB-titkár, tanácselnök és rendőrkapitány szemlét tartott a táborokban és ők is kénytelenek voltak szembesülni az ottani riasztó állapotokkal a közelgő tél elején. Ezt követően a Polgár-tanyán is sor került egy helyi megbeszélésre, amelyen részt vett az őrsparancsnok, a gazdasági vezető, az ÁVH egyik tisztje és négy telepes „bizalmi férfi”. Ezen a példanélküli értekezleten – nyilván a bizalmiak előterjesztése alapján fogalmazódott meg az alábbi 15 kérelem:

– a kormány adja írásba, hogy ők (ti. a telepesek) miért vannak itt, és meddig tartják őket itt,

– az állam fizesse ki elkobzott otthoni javaik értékét,

– a véghatározat nélkül itt tartózkodókat azonnal bocsássák el,

– járhassanak templomba, politikai és vallási sajtót olvashassanak,

– a BM engedélyezze, hogy az Igazságügyi Minisztériumhoz fordulhassanak kitelepítésük ügyében,

- legalább kéthetente Debrecenben vagy más városban bevásárolhassanak,
- az öregeket és a 12 éven aluli gyerekeket engedjék haza,
- állítsanak fel cipész- és szabóműhelyt,
- kapjanak családonként egy sertésre vágási engedélyt,
- a tél beállta előtt vásárolhassanak 400 mázsa burgonyát,
- a lakáskérdést sürgősen oldják meg,
- a huzatos konyha padlását építsék meg,
- kerékpárjaikat kérik vissza a gazdaságtól,
- Gálszécsi Tivadart költöztessék át családjához Borzas tanyára.

Ezekből azonban alig egy-két kérés teljesült.

A legnagyobb szenvedést az 1950/51. évi *téli időszak* jelentette a telepesek számára. Az őszi esőzések kezdetével a sáros utak miatt lényegében leálltak azok az anyagszállítások, amelyek újabb barakkok építését tették volna lehetővé és ezzel a szállás-helyzetten javíthattak volna. „A tiszai gazdaságban 32 fő három hétig szalma nélkül a földön aludt és meg is tetvesedett” – olvasható a december 4-i jelentésben. Hasonló volt a helyzet a többi táborban is.

Nagy gondot jelentett a *tüzelőhiány*. Több helyen vizes rizsszalmával próbáltak „fűteni”, a hevenyészett kemencékben a főzéshez szükséges tüzelő viszont hiányzott. Az eltelt hónapok alatt a „telepesek *ruházata* igen megkopott, sok részének csak nyári lábbelije és ruhája van”. Az esetleges téli munkákhoz viszont gumicsizmák kelletek volna. Így a telepesek zöme munka nélkül, pénz nélkül tengődött. Szolnok megyében még a téli ruhanemű küldését is megtiltották számukra. „Akinek munka nem jutott, valamint a munkaképtelen aggok és gyermekek *élelmezése* nincs biztosítva, miután a gazdaság díjtalanul élelmet nem ad. (...) A nem dolgozó betegek orvosi ellátásban nem részesülnek és pénz hiányában gyógyszert sem tudnak vásárolni” – írta a december 20-i összefoglaló jelentésében az egyik alezredes.

Miután az állami gazdaságok üzemi konyhái csak „saját dolgozóknak” adtak ételt, a telepések kénytelenek voltak saját, közös konyhákat szervezni, ahol a közösség a munkaképtelenekeket is eltartotta, megmentve őket az éhen pusztulástól. Az ehhez szükséges közös költségeket, főként az erdőgazdaságokban végzett munkával, valamint szatyorfonással próbálták fedezni. Ebből a kevés pénzből persze csak igen kalóriaszegény ételmezésre futotta. Gyakran hiányzott a kenyér, a cukor, a só és a tej, amelyből még a kisgyermeknek sem jutott.

A hortobágyi telepeken némi segítséget jelentett az *élelmiszer-csomagok* engedélyezése, amiket általában szintén a közös konyhán használtak fel. A szolnoki táborokban – 1950 novemberétől ezt a „kedvezményt” hónapokon át nem adták meg. Ugyancsak hasznos kezdeményezés volt a *saját boltok* megszervezése, ahol a telepések saját céljukra vásárolhattak. Ezekre ugyanis nem vonatkozott az egyéni vásárlási tilalom.

Nagy gondot jelentett a *gyermekek helyzete*, akik a fűtetlen szállásokon éheztek, illetve néhol az ajtó és ablak nélküli barakk-iskolákba jártak. 1950. december és 1951. február között néhány telepről sikerült a 6 évnél kisebb gyerekek közül 84 főt kiadni rokonokhoz, ismerősökhöz, ahol a „hatóság” úgy ítélte meg, hogy „...a gyermek eltartása és demokratikus szellemben való nevelése biztosítva van.”

Az elaggott munkaképtelenekek kiadása a többszöri őrsparancsnoki javaslatok ellenére is megoldatlan maradt. Még olyan embertelen eljárásra is volt példa, amikor Komrópusztáról egy 93 éves, végelgyengülésben lévő elmebeteg asszonyt és egy 82 éves vak férfit az orvos beutalt a szolnoki aggok házába, de a megyei rendőrkapitányság vezetője visszazáráltatta őket a táborba.

A táborokban „természetesen” nem tették lehetővé a templomba járást sem, mivel a nagyobb munkák idején vasárnaponként is dolgoztatták a telepéseket, és a kérések ellenére a téli szabadidőben sem adtak erre engedélyt. A tilalmat megszegve – 1950. december 24-én három Borzas-tanyai telepes asszony: Ludvig Károlyné, Szilágyi Jánosné, Berecz Györgyné – engedély nélkül – elmentek az éjfél misére Nagyivánba, ezért négy éjjeli fogda és kéthavi levéltilalom büntetést kaptak. (Ezek a bátor hitvalló asszonyok is megérdemelnék, hogy tettüket a templom falán egy emléktábla megörökítse.)

Az első évben a telepések még abban reménykedtek, hogy a „nagy ünnepek”: november 7. és december 21-e (Sztálin születésnapja) alkalmából hazatérhetnek. Ebből persze nem lett semmi, ezért a *hangulatjelentések* szerint már csak abban bíztak, hogy „majd az amerikaiak és Titóék felszabadítják őket.” A „B-egyének” arról is beszámoltak, hogy a telepések 1951 tavaszára várják a háború kitérését, amikor „a Nyugaton felszerelt magyar királyi hadsereg Titó segítségével megtámadja Magyarországot, ahol napok alatt szétzúznák a kommunizmust (...) ha Titó átlépi a határt, azonnal megkezdik az antikommunista partizán háborút.” Mások az angol ejtőernyősöket várták. Többen kijelentették, hogy „önként jelentkeznek majd szolgálat-tételre azokhoz a táborokhoz, ahol az őrs beosztottjai és a gazdaság vezetői lesznek internálva.” Az egyik telepes arról beszélt, hogy „önként jelentkeznek hóhérnak, amikor az őrs egyes tagjait és az őket idehozatókat valamint a községi párttitkárt akasztják.”

A besúgók működését is sejtették és kilátásba helyezték, hogy ha megtudják ki az, azt egy éjjel úgy ölik meg, hogy természetes halálnak tűnjön fel.” Amikor a Kónya-tanya őrsparancsnoka öngyilkos lett, többen mondogatták, hogy „a sors végzett a gazemberrel.”

Az őrzést ellátó *K-őrök tagjai* is különböző módon viszonyultak a telepésekhez. „Ezekre az őrsőkre csakis megbízható, megalkuvást és könyörületet nem ismerő jó kommunista bajtársakat osztunk be szolgálatra” – írta jelentésében egy szemlét tartó BM-tiszt. A kivézenyelt rendőrök zöme meg is felelt az ilyen elvárásoknak, sőt igyekezett azokat túlteljesíteni. Főként az őrsparancsnokok közül jeleskedtek e téren, akik hatalmukkal visszaélve „erélyes intézkedéseket foganatosítottak”, különféle házi fenyítéseket, korlátozásokat alkalmaztak, a csomagokat elkobozták, gyakran megdézsmálták stb. Ezeket az emberéket joggal gyűlölték a telepések.

„Ha nem fogsz a bánásmódon változtatni, hamarosan lögni fogsz!” Ezt a cédulát találta a Polgári-tanya őrsparancsnoka 1950. november 20-án reggel az ablakára ragasztva. A tett elkövetésével egy volt csendőrezredest gyanúsítottak meg, aki állítólag kijelentette: „Ha hazamegyünk, megbosszuljuk magunkat és a kommunistáknak a legkisebb magját is kiirtjuk.”

Az ellenkezőjére is volt példa: több jelentésben olvashatók kemény elmarasztalások azokkal a rendőrökkel szemben, akik „lazán látták el feladatukat”. Az egyik rendőrt pl. azért vál-

tották le, mert az őrizetére bízott egyének között sok gyermekkori barátja, falubelije, jó ismerőse volt." A kormópusztai őrsparancsnokot is leváltották, mert szolgálaton kívül együtt italozott a telepésekkel. Ugyanitt az őrs két tagja is „leittasodott”, egy másik pedig a telepések szálláshelyére is bement beszélgetni. Ezért berendelték a kapitányságra, ahol kioktatták „az osztályellenséggel szemben tanúsítandó magatartásra”, és négy szabadnap-elvonással fenyegették meg. „A K-őrökön szórakozási lehetőség nincs, s az elvtársaknak ez az elszigetelődöttsége sok esetben korrupcióhoz, italozáshoz, a telepés nőkkel való viszonyhoz és egyéb szabálytalanságokhoz vezet” – állapította meg egy vezetői helyzetjelentés. Ilyen szabálytalanság volt pl. az amikor a pártiskolára küldött őrsparancsnokot helyettesítő egyik rendőrtizedes bement Hajdúszoboszlóra fürödni és mulatni egy telepés-lánnyal. Egy másik rendőr tizedes pedig három telepés-nővel mulatozott Debrecenben, illetve ugyanő egy másik alkalommal, tizedes társával együtt „harminc telepést elvitt a nagyhegyesi Földműves Szövetkezet korcsmájába, ott közösen lumpoltak, s erősen leittasodtak (...) az őrsparancsnok és a tizedes is leittasodott és a telepés nőkkel szerelmi viszonyt folytatott...” A vétkesek ellen a megyei rendőrkapitányság katonai bünvádi eljárást indított.

Az árkusi őrsparancsnok engedélyt adott arra, hogy a telepések rendőri kíséret nélkül a meggyesi csárdába menjenek szeszes ital fogyasztása céljából. Ugyanitt „az őrség tagjai eltűrik az illegális levelezést és kívülálló személyekkel való érintkezést, és ezáltal az a lehetőségük is megvan, hogy fegyvereket csempésszenek be és kémjelentéseket küldjenek Titó bandájának és a nyugati imperialista államoknak” – olvasható a kivizsgálást sürgető Hajdú megyei jelentésben.

A borzasi parancsnok többször kíséret nélkül, kerékpáron küldött be egy telepés lányt a közeli faluba bevásárolni. Ugyanitt a rendőrök együtt halásztak a telepésekkel a közeli csatornában. Ellenük is bünvádi eljárás indult. Hasonlóképpen „igen közvetlen viszony alakult ki” a tiszaiagari őrs három tagja és a telepések közt, ami odáig „fajult”, hogy három tekerics filmre vettek fel baráti jeleneteket. Ezeket a rendőröket is letartóztatták.

A felsőbb szervek igyekeztek megakadályozni ilyen „szabálytalanságokat”. A K-őrök tagjai részére a gazdaságokban megfelelő elhelyezést, külön étkezést, a téli időszakban halina-csizmát, őrbundát biztosítottak, bérezésüket pedig vezénylési pótdíjjal és veszélyességi pótlékkal is megemelték, mivel a hivatalos indoklás szerint: „Kis létszámmal, több száz gazdasági és társadalmi rendünkre veszélyes egyén felügyeletével vannak megbízva és szolgáltatukat fokozott éberséggel kell ellátniok.”

A telepések házigazdái a gazdaságok vezetői voltak, akik hasonlóan a rendőrökhöz különféle módon viszonyultak az internáltakhoz. Általában elmondható, hogy jó részük *hanyag* módon nem teljesítette azt a kötelezettséget, amelyet főnökségük miniszterialis szinten vállalt. Ez a *nemtörődömség* egyébként az itteni gazdaságok egész tevékenységére is jellemző volt. Másrészt az is igaz, hogy nem is rendelkeztek olyan kapacitással, amellyel pl. a szállás-problémát megoldhatták volna. Jó részük talán úgy gondolta, hogy csak egy rövid ideig tartó gondot varrtak a nyakukba, amittől majd hamarosan megszabadulnak. Voltak, akik csupán átmeneti rabszolgamunka-lehetőséget láttak a telepések idezúdításában. A mezőgazdaság helyzetét jól jellemzi az egykori földművelésügyi miniszter visszaemlékezése: „...a legértékesebb munkaerő – az ottani magasabb bérek miatt – az iparba húzódott és messze elkerülte az állami gazdaságokat, ahol a munkaerőhiányt a rabok egyre nagyobb mérvű foglalkoztatása és a lakóhelyéről kitelepített lakosság munkaereje enyhítette. Modern gazdálkodást sem az egyikre, sem a másikra nem lehetett építeni, ezek az állami rabszolgaság idejét múlt módszerei voltak...”

Sajnálatosan arra is több példa volt, hogy a gazdaságvezetők igyekeztek anyagilag is meg rövidíteni a kiszolgáltatott internáltakat. A borzasi vezető pl. még a szerencsétlenek bútorainak, konyhafelszereléseinek egy részét is elkobozta. Ez vezethetett oda, hogy az egyik telepés férfi – a hivatalos jelentés szerint – „az irodájában megtámadta és kézzel ütlegelte...” Ezt a korrupt vezetőt 1951 szeptemberében sikkasztás miatt hat évi börtönre ítélték.

A negatívumok mellett szerencsére volt példa szép, *emberi szolidaritásra* is a gazdaságok „szabad” dolgozói részéről. „Többen vannak, akik sajnálják a telepéseket és így nem kellő szigorral dolgoztatnak velük” – panaszkodik az állami gazdaság dolgozóira az egyik „éber” őrsparancsnoki jelentés. A kócspusztai brigádvezetőt le is váltották, mert ebédszünetben két főt elengedett a kocsmába. Kónya tanyáról is azt jelentették, hogy „egyes gazdasági vezetők a te-

lepésekkel összebarátkoznak." Elrettentő példaként említik az egyik állattenyésztési brigádvezetőt, aki alapfokú szemináriumvezető léteré tegező viszonyban van az egyik telepessel (...) Polgár-tanyán „az agronómus összeölelkezve jár a telepésekkel s ugyanakkor díjtalanul saját házánál foglalkoztatja őket. Ugyanitt jelentette ki a gazdaságvezető az internáltaknak, hogy: – Bármilyen problémájuk van, csak vele közöljék majd ő elintézi (...) Ugyanő volt az, aki nem volt hajlandó előre közölni az őrsparancsnokkal, hogy hová viszik dolgozni az embereket. A sikkasztás miatt leváltott borzasi vezető helyére került új gazdaságvezető még azt is kijelentette, hogy „nincs szükség rendőri őrizetre!” Bizalma jeléül hét internált-szakembert foglalkoztatott a gazdaság irodájában a könyvelés, bérszámfejtés, tervezés segítésére. Az egyik „osztályidegen” mérnököt még olyan „szigorúan bizalmas” feladattal is megbízta, mint a rizstelep tervezése, másokat pedig a szintén titkos helyi térképkészítéssel is. Ez felháborító liberáliszmusnak számított abban az időben! Hasonló súrlódások más telepeken is előfordultak a rendőrök és a gazdasági vezetők között.

Az értelmetlen rendőri „túlbugzóság”, mint pl. a szolnoki telepeken. a levél- és csomagtilalom, vagy a közös konyhai beszerzések korlátozása, a „szabadok” döntő többségétől is természetes együttérzést váltott ki. „Az állami gazdaságok dolgozói és a környékbeli lakosok segítik a telepéseket illegális kapcsolatok kiépítésében. A szétszórtan való foglalkoztatottság miatt az őrzésre kirendelt bajtársak nem tudnak közvetlen felügyeletet gyakorolni a telepések felett, s így azok a táborok szabályait rendszeresen kijátsszák (...) lehetőségük van nemkívánatos elemekkel érintkezni és a környékbeli kulákkokkal, valamint a politikailag fejletlen munkásokkal összejátszani” – olvasható az egyik tiszti jelentésben.

A fentieket támasztják alá azok a visszaemlékezések is, amelyek szerint a környékbeli tanyákról rendszeresen bejártak az asszonyok például a Pirooska-majorba „tejet, túrót, tojást hordtak a deportáltaknak.” Az egyik nagyváni lakos titokban hordta a kitelepítettek számára a leveleket és a válaszleveleket.

A nehezen átvészelt 1950/51-es tél után némi javulást jelentett a kedvező tavaszi időjárás, bár több telepről jelentettek még meghűléses megbetegedéseket, járványos influenzát és szőlőbetegségeket a gyatra egészségügyi ellátásról is. „Az orvos csak havonta egyszer megy ki az állami gazdaságba, az orvossághoz való receptet pedig csak több hét múlva küldi ki” – panaszozik a borzapusztaiak. Hol volt itt az orvosi eskü?!

Ilyen szempontból szerencsések voltak a komrópusztaiak, akiknek saját telepes orvosuk volt. Meghatározó tényező volt a munkalehetőség, amely szinte telepenként változóan, de a tavaszi időszakról kezdve általában bővült. A fakitermelés, kender- és nádfeldolgozás mellett a rizsgátak építése és a hagyományos tavaszi mezőgazdasági munkák (kapálás, kaszálás) 10–30 Ft-os napszámot jelentettek. Erre azért is nagy szükség volt, mert az ínséges munkanélküli téli hónapok után pl. Borzas-tanyán „több olyan család van, akik a kenyeret sem tudták kifizetni”, és pénzhiány miatt az üzemi konyhán márciusban sem volt hús. Ugyanakkor a közeli Árkus-tanyán – ahol 345 főből 229 fő dolgozott – február hónapra 2 db szarvasmarhát és 4 db hizott sertést kaptak élelmiszerükre. Ugyanitt áprilisban közös pénzükből – a megyei tanácstól kapott élelmiszerjegyek alapján – 18 mázsa lisztet, több mázsa sót, burgonyát, káposztát, 50 kg kávé, szalonnát vásároltak a hortobágyi központban. Saját üzletükben, amelynek forgalmáról szabályos pénztárkönyvet vezettek, még pipere és luxus-cikkeket is vásárolhattak.

Kónya-tanyán is a tavaszi munkavégzés eredményeként tudták áprilisban 30 ezerről 8 ezer Ft-ra lecsökkenteni téli étkezési tartozásukat. Közös konyhájukról általában 4–5 Ft-ért kapták a napi ételt, ami igen kedvező, ha figyelembe vesszük, hogy, 1–2 Ft volt egy tojás ára. A tavaszi időszakban abban reménykedtek, hogy április 4-e alkalmával majd hazazengedik őket. Ezt arra alapozták, hogy újabb deportált csoportok érkeztek a telepekre s úgy gondolták, hogy ezek váltják majd fel a „régieket”. Mások változatlanul a háborútól remélték szabadulásukat. A koreai konfliktus kiszélesedésével a Szovjetunió és az USA közti háború kitörésével számoltak, amikor „Amerika fel fogja szabadítani mindazokat az országokat, amelyek kommunista bitorlás alatt állnak, meg fogja menteni a világ népeit a kommunizmustól.” Még olyan fantasztikus hírek is szárnyra keltek, hogy Zöld Sándor volt belügyminiszter nyugatra szökött, ott az egyik magyar hadsereg parancsnoka, a határon hagyott egy levelet, amelyben azt írta, hogy Nagy Ferencsel együtt térnek vissza. (Ő volt az, aki a letartóztatástól való félelmében kiirtotta családját, majd öngyilkos lett.) Az egyik polgár-tanyai telepes szerint olyan köze-

li a háború kitörése, hogy ő addig nem is borotválkozik és erre kéri a többieket is. Egyik telepes grófnő pedig „arra agitálja az asszonyokat, hogy tartalékolják erejüket a közeli fel szabaddulásra”, amikor majd leszámolnak a gazdasági vezetőkkel és az őrséggel.

1951 nyarán újabb csoportok érkeztek. Júniusban létesült az *elepi* tábor. Az új lakókat a kiürített istállóknak helyezték el a földre hintett szalmára. Két család 2–3 négyzetméter területet kapott 20–30 kg-os csomagjaikat a fejükhöz tették. Mosakodni az udvaron lévő marhavázuhoz mehettek. A táborokat drótkerítés vette körül egy figyelő őrtoronnyal.

Balla József egykori szabad fogatos visszaemlékezése szerint az új telepeseket úgy jelentették be a dolgozóknak, hogy „jönnek a nyári aratómunkások”. Ezeknek a zöme nem igen ismerte és nem is bírta a nehéz mezőgazdasági munkát, hiszen iparosok, kereskedők, értelmiségiek voltak, így a teljesítménybérük is messze elmaradt a „szabad” paraszti alkalmazottakétól. Ráadásul tőlük még a szokásos „aratási pálinkát” is megvonták – rendőri utasításra.

Ezekeiről a hónapokról szól az a *névtelen levél*, amelyet torzított nyomtatott nagybetűkkel írtak a BM-nek 1951. augusztus 1-jén Árkus-tanyáról: „Az internáltakat látástól vakulásig dolgoztatják (...) alig keresnek annyit, amennyit félének. Az őrsparancsnok a részükre érkező csomagokat nem kézbesíti ki a címzettnek, hanem szemkitörleésből néhányat kioszt a gyerekek közt, a többit pedig elzsebeli, ez nagyon rossz fényt vet a demogradikus (sic) rendőrségünkre és tekintélyét alá ássa (...) Ha a csomagküldést megtiltják, az aratás-cséplés nehéz munkájába a dolgozók fele éhen hal. A Hortobágyra kényszermunkára deportált családok sorsát már nem csak az ország lakossága, hanem az egész világ figyelemmel kíséri. Ezért valakinek felelni kell, mert ez a végtelen kizsákmányolás és embertelen brutális bánásmód, amit ezekkel a rendőrség elkövet nem közönséges. Éjjel-nappal, hétköznapi, vasárnap hajtják őket, mint az állatot. A deportáltak megbűnhődtek, ha valamiben hibásak voltak is. (...) Embertelenség és nem demokratikus eljárás minden előzetes kivizsgálás és bírói ítélet nélkül ártatlan embereket és családokat békés otthonukból kidobni, javaikat elkobozni, és az ország ellenkező részére deportálni és internálótáborokba rendőri felügyelet mellett kolhozokba tömöríteni, ahol az éhhalál fenyegeti őket. Ezért nem volt érdemes a béketáborba tömörülni, és ha ezen nem változtatnak, a béketábor könnyen felbomolhat. A nőket, gyermekeket engedjék szabadon! Sürgősen vizsgálják ki a helyzetet” – olvasható a levélben.

A hatóságok cinizmusára jellemző, hogy a telepesekre is ráerőltették a *békekölcsön jegyzést*. Ezt azonban a horvát és sváb telepesek többsége megtagadta, mondván: „A kommunisták békéjére nem jegyeznek kölcsönt, mert amíg béke lesz, addig nekik nem lesz szabadságuk.” Mások azt hangoztatták, hogy a „békekölcsönbe számítsák be azt, amit ők otthon hagytak”, illetve „ha ellenségnek számítunk, ne kelljen a békekölcsönünk sem...” Voltak persze, akik a békekesség kedvéért átlagosan 100 Ft-ot jegyeztek. Őket a többiek a jegyzés után „elvtárs”-nak szólították...

Különösen kemény legények voltak azok a *jugoszláv és görög deportáltak*, akiket 1951 nyarán hoztak a táborokba. Ezek a férfiak éveken át partizánként harcoltak a német megszállók és a monarchisták ellen, amikor viszont Titót kiközösítették a „táborból” veszélyes „imperialista ügynökként” kezelték őket. A rendőri jelentések szerint ők voltak a legmakacsabb lázítók: „Azt hangoztatják, hogy Magyarországon fasizmus van nem demokrácia, mert ők a szabadságért harcoltak, és istállóban helyezték el őket (...) sem ágyuk, sem takarójuk nincs (...) írni fognak Sztálinnak (...) stb.” – olvasható az egyik jelentésben, ahol azt javasolja az őrsparancsnok, hogy vigyék el őket a táborból máshová. A rendőrök félelmét igazolta, hogy közülük többen a szökést is megpróbálták.

1951 őszén – a BM sürgetésére – a Nyugdíj Intézet beszüntette a telepesek *nyugdíját*, ami főként az idős, munkaképtelen embereket hozta kétségbeesítő helyzetbe. Ugyanakkor az FM végre kiutalt 260 ezer Ft-ot az állami gazdaságoknak azzal a megkötéssel, hogy ezt a pénzt – amely a telepesektől elkobzott állatok, felszerelések becsült összege volt – a táborokban folyó építkezésekre, javításokra, illetve a rokkant telepesek segélyezésére kell fordítani. A nyári időszakban főként az aratás, cséplés elvégzéséhez osztották be a telepeseket. A nehéz, napi 12–14 órai munka ellenére változatlan problémák voltak az ellátásukkal. Komrópusztán „előfordult, hogy reggelit, ebédet nem kaptak, három napig só nélkül főztek. A tiszaiágariak ebédre is csak egy tál főzeléket kapnak.” Több helyen csak júliusban kapták meg márciusi munkabéreibet.

Márfyy őrnagy 1951. július 27-i jelentése szerint Hajdú és Szolnok megye területén 8 zárt telepen összesen 2457 személyt tartottak fogva, akiknek 65%-a volt munkaképes. Szeptember végére öt Hajdú megyei és négy szolnoki telepen már 3029 főre emelkedett a számuk és 40%-uk volt munkaképtelen agg és gyermek.

A közeledő tél ellenére ebben az évben sem sikerült megoldani az *ellátás és elhelyezés gondjait*. Sőt a helyzetet rontotta az újabb telepések érkezése, ami részben növelte a zsúfoltságot, részben új táborok létesítését tette szükségessé a hortobágyi térségben (Ebes, Tedej). Így 1951 decemberére már 10 telepen 4021 főt tartottak fogva. Közülük többen még decemberben is sátrakban laktak. Árkus-tanyán a meglévő istállók egy részét is el kellett hagyniuk, mert oda télre a tenyészállatokat hozták vissza. Innen 250 főt Faluvégthalmára és Szásztelekre költöztették át.

A *szükségzállásokon* benzines hordókból kialakított „kemencék”-ben próbáltak fűteni. 1951. december 23-án a BM illetékesei ismételten sürgették a földművelésügyi minisztert a hiányok pótlására, a rendszeres munkaalkalmak a létminimumot biztosító kereset, tüzelőanyag, stb. előteremtésére. A hideg *őszi esőkben* az elhasználódott lábbelikben, rossz munkaeszközökkel végzett répaszedés, burgonya- és kukoricabetakarítás, dohányválogatás, silózás alig 1–2 Ft napszámot jelentett a telepések számára, ami az étkezés jelentős romlásával járt. A mihályfalvi telepről azt jelentették december 13-án, hogy „az üzemi konyhának csak 20 mázsa káposztája van (...) reggelre tea vagy feketekávé, délben két fogás, de gyenge, tápértéke nincs, hetente egyszer van hús. Vacsora tea vagy kávé.”

Változatlanul megoldatlan maradt a kitélepített *gyermekek kötelező iskolai foglalkoztatása* is, hiszen erre a célra sem megfelelő helyiség, sem felszerelés, sem pedagógusok nem álltak rendelkezésre. Nyaranként ez nem jelentett gondot. Ekkor a nagyobb gyerekek az idénymunkák mellett, pl. gyógynövények gyűjtésével foglalkoztak. A tanítási időszakban a környező tanyák gyerekeivel együtt jártak a közeli iskolákba. Ahol ilyen lehetőség nem volt, a gazdaságok megpróbálkoztak saját iskola kialakításával, de ebben nem volt sok köszönet. „Az iskola tető alatt van, csak az ajtó és ablak hiányzik, a tanulás ettől eltekintve folyamatban van” – jelentik decemberben Árkus-tanyáról. Több helyen a telepések maguk szervezték meg és fizették a gyermekek foglalkoztatását „saját tanerővel”. Így pl. Borzason egy harmadéves tanítóképzős lány foglalkozott 23 gyerekkel. Elepen az 1951/52-es tanévben két telepes tanítónő foglalkozott 48 gyerekkel a télen is fűtetlen iskolában. Kónya-tanyáról is azt jelentették, hogy a hiányos ruházat és a hideg miatt „a gyerekek tanulási kedve csökken.” Itt egy pedagógus 72 gyerekkel foglalkozott – tankönyvek nélkül! Piroska-tanyán viszont megszűnt a tanítás, mert a „szabad” tanítónő elköltözött.

A *megfázások* miatt Árkus-tanyán a gyermekek közt szamárköhögés-járvány ütött ki, ami a fiatalabb anyákra is áterjedt. Az orvostól védőoltást kaptak. Elismerés illeti azt az orvost, aki hetenként meglátogatta a telepéseket és sürgős esetekben soron kívül is kijárt a betegekhez.

A kitélepítettek érdekében hozzátartozóik kezdettől fogva próbálkoztak *felmentésüket* elérni. Ezekkel a kérvényekkel, azonban a 1950-51-ben a hivatalos szervek nem foglalkoztak. 1952 nyarától jelentősen megnőtt ezek száma – mint, ahogy a telepéseké is – ezért elindult egy igen lassú hivatali procedúra, amelynek során az ÁVH-hoz érkező kérelmeket leküldték a megyei rendőrkapitányságokhoz, ezek kikérték helyi tanács- és pártszervezet véleményét, a „beutaló” megyei ÁVH-szervezet javaslatát – amit az nagy késéssel vagy egyáltalán nem adott meg. S ha mindez együtt volt, az anyagot visszaküldték a BM-be, ahol az AVH megbízottja ráírta az ügyiratra, hogy a kérelmező szabadon bocsátható-e vagy kérelme elutasítandó. A BM ezután leküldte a „végzést” a megyei rendőrkapitányságnak, ahol eszerint alakult a telepes további sorsa.

A politikai vezetés továbbra is a táborok fenntartását, a létszámok növelését szorgalmazta. Ennek eredményeként 1952 decemberében már 12 *állami gazdaságban* 8000 főre emelkedett a deportáltak létszáma, de életkörülményeik az előző évekhez viszonyítva sem rendeződtek. Az állami gazdaságok területén istállóban és egyéb gazdasági épületekben zsúfoltan voltak elhelyezve. Lakásviszonyaik a legtöbb helyen nem feleltek meg az egészségügyi követelményeknek. Külön mosdóhelyiségek, betegszobák nem voltak. Az új lakóházak építéséhez a vályogot a telepések kivetették ugyan, de a gazdaságok által beszerzett hiányos tetőfedő- és faanyag miatt a házfalak tönkrementek. Ebesen és Polgár-tanyán még sátrakban is laktak. Hi-

ányzott a téli tüzelő, ami megfázásos betegségekhez, járványokhoz vezetett. A téli hónapokban a telepések 50%-át csak az állattenyésztésben, fuvarozásnál, egyéb belső munkáknál, esetleg halastó építkezésnél, fakitermelésnél tudták alkalmazni.

A gondok megoldására az Állami Gazdaságok és Erdők Minisztériumának szakemberei egy átfogó *magyar GULAG-programot* dolgoztak ki, amelynek lényegesebb pontjai a következők:

- A végleges letelepítés érdekében új településeket, falvakat kell létesíteni az állami gazdaságok központjaiban a minisztérium által elkészített tervek szerint. Erre a célra a gazdaságok 200-300 négyszögöles telkeket bocsássanak a telepések rendelkezésére, akik kitermelik a szükséges vályogmennyiséget és szakemberek irányítása mellett felépítik lakóházaikat. Ehhez építkezési anyagokat (fa, cserép) a gazdaságok adják.

- Meg kell szüntetni a gyerekek kiadásának engedélyezését, mert a telepések ezután már kevésbé kötődnének a zárt területhez, nem építenének ott lakást, könnyebben megszöknének stb.

- A Közoktatási Minisztérium rendezzen be a zárt területeken megfelelő iskolákat, kellően felszerelve, és ellátva megbízható állami tanítókkal.

- Az állami gazdaságok minisztériuma a telepések számára egész évben adjon munkát, illetve kereseti és megélhetési lehetőséget. Pl. téli időszakban nádfeldolgozó üzem, háziipari kosárfonó műhelyek stb. létesítésével.

- Hortobágy központtal egy hatékonyabb, technikailag jól felszerelt rendőri kirendeltséget kell létrehozni az összes telep egységes ellenőrzése végett.

Ezek a nagyszabású tervek *Sztálin halála* után már nem valósulhattak meg. A sors fura finitora, hogy a telepések a korábbi években a „nagy vezér” születésnapjától várták az amnesztiát, de azt csak a halála hozta el nekik.

1953 júniusában az MDP Központi Vezetősége határozatot hozott többek közt az *internálótáborok feloszlásáról* is. Ezt követően a párt politikai bizottsága július 22-én hozott határozatában részletesen szabályozta az *amnesztia* feltételeit. Ennek idevonatkozó fejezete szerint:

- A Hortobágy zárt területén élő 7244 kitelepített közül 15 éven aluli 1099 fő, 50 éven felüli 2171 fő. Társadalmi helyzetük szerint: 2057 kulák, horthysta katonatiszt, tisztviselő és 1467 fő egyéb „deklasszált elem”. Ha ezt a két számot összeadjuk: 3524 „osztályidegen” jön ki, marad viszont 3720 ebbe a kategóriába nem sorolható munkás, paraszt, értelmiségi, akik a „dolgozó nép”-hez tartoztak, és akiket talán emiatt nem említi a párthatározat.

- A hortobágyi telepések 1953. augusztus 1. – szeptember 30. között távozhatnak.

- Akik korábbi lakóhelyükön fokozott veszélyt jelentenek, eredeti lakóhelyükre nem térhetnek vissza.

- A telepések eredeti lakóhelyén maradt ingó- és ingatlan vagyonukért lakásukért kártérítést nem kaphatnak.

Érdemes emlékeztetni arra, hogy az ugyanekkor rehabilitált pártvezetők több tízezer Ft-os „segélyeket”, új lakásokat, berendezéseket kaptak.

Ez a párthatározat még arra is felhívta a figyelmet, hogy a telepések között a hortobágyi gazdaságokban *toborzást* kell folytatni, és szerződéseket kell kötni a szükséges munkaerő visszatartására. Ezzel a lehetőséggel azonban nem sokan kívántak élni. Szeptember 19-én 3374 személy tartózkodott még a lassan kiürülő hortobágyi táborokban.

A még élő egykori telepések közül a rendszerváltás után sokan ellátogattak a Hortobágyra és szenvedéseik színhelyein több emléket állítottak.

Dr. Tóth József

Források: Országos Levéltár XIX. B. 1. j. 40. doboz, 276f/65; Kiszely Gábor: ÁVH Korona Kiadó Bp. 2000.; Hegedűs András: A történelem és a hatalom igézetében Kossuth Kiadó 1988.; Kitaszítottak I. kötet Alterra Kiadó 2000.; Hajnal Imre, Balla József, dr. Kenyeres Imre, Köszegi János visszaemlékezései; Némethi Gábor: Vasutasok pokoljárása. (Hatvány L. Múz. füzetek 11.).

Egy XVII. századi erdélyi szász krónikás az 1552-es egri ostromról

Magyarország XVI. századi történelmének egyik legjelentősebb és talán máig legismertebb eseménye az egri vár 1552-es ostroma.¹ Dobó István és az egri várvédők hőstette az Oszmán Birodalom 1526-ban kezdődött hadi sikereinek vetett véget egy időre, hiszen a mohácsi csata után sorra török kézre került az ország sok jeles vára. A törökök egri visszaverésének jelentősége azonban nem csak ebben állt. A XVI. században megnőtt az egri vár stratégiai jelentősége, Eger lett Felső-Magyarország védőbástyája. Tisztában volt ezzel Szülejmán szultán is, aki 1552-ben indított hadjárata során Eger után Kassát is elfoglalva szeretett volna kijutni a lengyel határig, hogy éket verjen a Királyi Magyarország és Erdély közé s észak-kelet felől kerítse be Közép-Európát.²

Az ostrom Tinódi Lantos Sebestyéntől napjainkig számos magyar költőt és írórt ihletett meg.³ Az egri vitézek helytállását közvetlenül az ostrom után ketten is megörökítették: Tinódi és Csabai Mátyás. Kettejük közül Tinódi neve ismertebb a mai olvasó előtt, hiszen ő – Csabai-val ellentétben – magyarul foglalta énekbe Dobó István és a várvédők hőstettét. Ferdinánd király 1553-ban a Bécsben élő magyar humanistával, Zsámboky Jánossal latinra fordíttatta Tinódi *Eger vár viadaljáról való ének* című művét, ami 1558-ban nyomtatásban is megjelent, s ennek köszönhetően az európai közvélemény is megismerhette ezt az eseményt. A XVI–XVII. század magyar történetírói közül többek között Forgách Ferenc, Istvánffy Miklós, Somogyi Ambrosus, Nadányi János is részletesen tudósít az ostromról.⁴ A XIX. századi költők közül Vörösmarty Mihály nevét kell kiemelnünk, aki az *Eger* című eposzban állított emléket a várvédőknek. Legtöbben persze Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regényéből ismerik az ostrom történetét. De nemcsak magyar szerzőket érdekelt e téma, hanem számos XVI–XVIII. századi olasz, német, francia krónikás is beszámol róla. Azt azonban már kevesebben tudják, hogy az említett szerzőkön kívül megemlékeznek az ostromról a XVI–XVII. századi szepességi német és erdélyi szász krónikások is.⁵

A XVI. erdélyi szász krónikák (főképp évkönyvek) még csak röviden, egy-két mondatban említik az ostromot.⁶ Ez alól egyedül Christian Schesaeus (+1585) kivétel, aki 12 énekből álló *Ruina Pannonica* (Pannonia romlása) című verses művének 4. énekét teljes egészében Eger ostromának szenteli. Schesaeus eposz-kísérlete az egyetlen önálló és nagyobb terjedelmű XVI.

¹ Egy a 70-es években végzett felmérés szerint az egri ostrom volt az a történelmi esemény, amit minden megkérdezett ismert. Vö. R. *Várkonyi Ágnes: Az egri győzelem és Európa.* In: AGRIA. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. XXXVIII. 2002. 167. old.

² Uo. 177. old.

³ Vö. *Bodola Gyula: Dobó István a magyar költészetben.* Kolozsvár, 1908; *Divinyi Mihály: Eger a magyar költészetben.* Budapest 1938; *Sugár István: Az egri vár és viadala.* Budapest 1971. 131–140. old.; *Új: Tinódi egri históriás énekei.* Eger 1974. 5–50. old. – Az ostromot feldolgozó költeményekből reprezentatív válogatást ad: *Végeknek tüköri. Versek Egerről.* Válogatta, szerkesztette, az előszót írta és a jegyzeteket összeállította *Lisztóczy László.* Gyöngyös 1999.

⁴ Vö. *Lőkös Péter: Eger 1552-es ostromának ábrázolása a XVI–XVII. századi erdélyi szász és szepességi német irodalomban.* In: AGRIA. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve. XL. 2004. 276. old.

⁵ Vö. uo. 261–293. old.

⁶ Vö. uo. 262–265. old.

századi erdélyi szász szöveg az ostromról.⁷ A XVII. századi erdélyi szász krónikák már részletesen beszámolnak az eseményről, ezek közé a művek közé tartozik Mathias Miles *Siebenbürgischer Würgengel* (Erdélyi öldöklő angyal) című német nyelvű krónikája, amely 1670-ben jelent meg Nagyszebenben.⁸

Mielőtt felidéznenk Miles ostromleírását, amely magyarul eddig nem volt olvasható, szóljunk néhány szót a szerzőről.⁹ Mathias Miles a XVII. századi erdélyi szász irodalom és művelődéstörténet fontos alakjai közé tartozik. Családjá bizonyosan nem azok közé a telepesekek közé tartozott, akik II. Géza hívására jöttek Erdélybe a XII. században, mert a latinizáló 'Miles' családnév – amint arra Adolf Armbruster a mű reprint kiadásához írt előszavában rámutatott – a német 'Muoser', 'Moser' nyelvjárási szóra vezethető vissza, ami eredetileg egy német (osztrák) császári katonát jelölt. Ezek közül többen akadtak, akik nem tértek haza, hanem Erdélyben maradtak és letelepedtek. Ez a szó azután (családnévként) átszállt e katona utódaira, később pedig így jelöltek minden németet, aki nem erdélyi születésű volt, de itt lett új hazára.¹⁰ Mathias Miles, kinek ősei között számos magas hivatalt viselő személyt találunk, 1639. február 21-én született Medgyesen. Tanulmányait szülővárosában, majd a híres brassói gimnáziumban végezte. Ezt követően sok honfitársához hasonlóan Wittenbergbe ment tanulni, ám itt csak két szemesztert végzett, mert 1659-ben, húsz évesen, meghívták a medgyesi gimnázium rektorának. Ez szaklatlan gyors ívelésű karrier volt abban az időben is. Egyházi pályán később vélhetően nem kellően mély teológiai képzettsége miatt nem érvényesülhetett. Ehelyett Kemény János erdélyi fejedelem szolgálatába lépett és különböző diplomáciai feladatokat látott el. 1661-ben például titkos fejedelmi titkárként két magyar nemessel (Bánffy Dénessel és Teleki Mihállyal) Bécsbe ment, hogy ott Erdély további sorsáról tárgyaljanak.¹¹ Innen császári csapatok kíséretében, Montecuccoli vezérlete alatt tért vissza Erdélybe. Míg azonban Miles Bécsben volt, Kemény János meghalt. Őt Apafi Mihály követte a fejedelmi trónon, aki felismerte Miles tehetségét és szolgálatába fogadta, így ezután is számos fontos diplomáciai feladattal bízták meg.¹² 1664-ben megnősült és Nagyszebenben telepedett le, ahol a Százak Tanácsának tagja, majd városi tanácsos lett. Erre a viszonylag nyugodtabb időszakra esik tudományos tevékenysége. A török–osztrák háború kiújulása ugyanis ismét hazájától távol szőlítja. Amikor Apafi fejedelem 1681-ben török nyomásra kénytelen volt Magyarországra vezetni seregét, hogy a budai pasával és Thököly Imrével egyesüljön, Miles egy kisebb szász csapat élén Magyarországon hadakozott, e hadjáratról naplót is vezetett.¹³ 1685-ben pedig egy titkos megbízatású erdélyi szász küldöttséget vezetett Bécsbe (közben rövid időre börtönbe is került) s csak 1686-ban érkezett vissza Nagyszebenbe, de alig egy hónap múlva megbetegedett és meghalt.¹⁴

Miles megírta latin nyelven Erdély történetét Krisztus születésétől 1500-ig, amely kéziratban maradt fenn. A *Siebenbürgischer Würgengel* tulajdonképpen ennek folytatása (1501-től

⁷ Az Egerről szóló ének magyar fordítása: Janus Pannonius. Magyarországi humanisták. A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek *Klaniczay Tibor* munkája. Budapest 1982. 393–413. old.; Vö. *Csiffáry Gergely*: Christian Schesaeus irodalmi munkásságának egri vonatkozásai. In: Magyarországi végvárrak a XVI–XVII. században (Tanulmányok), szerk. *Bodó Sándor és Szabó Jolán*. Eger 1983. (= Studia Agriensia 3). 154–164. old.

⁸ A mű reprint kiadása: *Siebenbürgischer Würgengel oder Chronicalischer Anhang des 15. Seculi nach Christi Geburth aller theils in Siebenbürgen theils in Ungern und sonst Siebenbürgen angränzenden Ländern fürgelauffener Geschichten...* Von Mathias Miles. Unveränd. Nachdr. der Ausg. Hermannstadt 1670. Mit einer Einf. von *Adolf Armbruster*. Köln/Wien, 1984. (= Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, Bd. 8)

⁹ Életéről ld. *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen: Bio-bibliographisches Handbuch für Wissenschaft, Dichtung und Publizistik*. Begr. v. *Joseph Trausch*, fortgef. v. *Friedrich Schuller u. Hermann A. Hienz*. Köln/Weimar/Wien, 1983ff.; Bd. 2: Unveränd. Nachdr. der 1870 in Kronstadt erschienenen Ausg., 1983 (= Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 7/II). 426–433. old.

¹⁰ *Siebenbürgischer Würgengel*. V–VI. old.

¹¹ *Schriftsteller-Lexikon*. 427. old.

¹² *Siebenbürgischer Würgengel*. VI–VIII. old.

¹³ *Schriftsteller-Lexikon*. 428. old.

¹⁴ *Siebenbürgischer Würgengel*. VIII–IX. old.

1600-ig) német nyelven.¹⁵ Jellegzetes barokk historiográfiai alkotás ez, jelzi ezt már az apokaliptikus hangulatot idéző címe is. Hogy az angyal alatt a szerző kit vagy mit értett, nem tudjuk pontosan. Valószínűleg a törököt kell alatta érteni, de mindenképpen Erdély akkori zűrzavaros, szorongatott helyzetére utal.¹⁶ A mű nem egyenletes, sok esztendőnél a szerzőnek alig van mondanivalója, máskor meg túlságosan is bőbeszédű, sokszor ismétli önmagát. Az utóbbi azzal magyarázható, hogy ilyenkor olyan sok forrás állt a rendelkezésére, hogy szem elől tévesztette az összefüggéseket. Miles krónikájának megírásához – a barokk kor szokásainak megfelelően – több korábbi történeti művet is felhasználott. Forrásait általában nem adja meg, de ezeket legtöbbször azonosítani lehet. Felhasznált például több XVI. századi rövidebb erdélyi szász krónikát, de merített Christian Schesaeus *Ruina Pannonica* című költeményéből illetve Szamosközy István (1565?–1612) *Rerum Transylvanarum Pentades* (Öt részes könyvek Erdély dolgairól) című művéből is, valamint korabeli levelekből, beszédekből, országgyűlési határozatokból is. Sok forrása azonban még nem azonosított.¹⁷ Nem egészen helytálló azonban Szekfű Gyulának az a megállapítása, amely szerint ez a mű a szász és a magyar történetírás egyik legszégyenteljesebb plágiuma, mert bár „ez az eljárás a humanizmus korában divat volt, de a XVII. század végén már sokkal jobban előrehaladt a történetírás, semhogy a történetírók plágiumokkal töltötték volna idejüket.”¹⁸ A kompiláció még a XVII. században is bevett gyakorlat volt szerte Európában, nemcsak a krónikaírodalomban, hanem a szépirodalomban is (gondoljunk csak a pikareszk-regényekre). Adolf Armbruster helyesen mutatott rá, hogy bár nem Miles krónikája a legjobb a kor szász krónikái között, de ha figyelembe vesszük, hogy tanulmányait félbehagyva, egyéb teendői mellett írta meg, akkor mégis elismerést érdemel.¹⁹ De bárhogy is ítéljen az utókor Miles művéről, egy dolog tény: a tudatosan a köznép számára írt krónika az erdélyi szászok egyik legnépszerűbb könyve volt egészen a XIX. sz. elejéig.²⁰ A XVIII. században például nemcsak lelkészek, tanárok, hanem kézművesek (pl. szíjgyártó, lakatos) házi könyvtárában is megtalálható volt.²¹

A XVI–XVII. században keletkezett, Erdély történetét feldolgozó szász krónikák többsége nemcsak az Erdélyben történt események ismertetésére szorítkozik, hanem beszámol az Erdély határain kívül történt fontosabb eseményekről is. Nem kivétel ez alól Miles krónikája sem, hosszan ír például a mohácsi csatáról vagy Zrínyi szigetvári hőstettéről. Nem meglepő ezek után, hogy krónikájánk 49–50. oldalán beszámol az 1552-es egeri ostromról is:

„Ezt követően, szeptember 9-én, Mehmed budai basa, Szülejmán parancsára Eger várát is megostromolta, ahová Dobó István vajda előrelátó gondoskodásának köszönhetően vagy 2000 magyar férfi és néhány nő vette be magát. Ők, Mekcesy István és Figejdy János kapitányok ösztönzésére mindnyájan esküvel fogadták, hogy – fővesztés terhe mellett – senki se gondol a megadásra, hogy az ellenségnek csak fegyverrel válaszolnak, hogy az éhséget is addig tűrik, amíg inkább egymást kell megenniük. És hogy elejét vegyék az árulásnak, három személynél sem több sem kevesebb nem gyűlhet össze beszélgetni. Az élelmet az urak és a szolgák között naponta mérleggel osztották szét, tyúkot, galambot vagy más egyéb finom ételt csak a betegeknek adtak és ami zsákmányt az ellenségtől szereztek, azt hasonlóképpen osztották szét maguk közt. Amikor Mehmed emiatt erővel és ostrommal sokáig semmit sem tudott velük szemben elérni, egy levelet küldött be és aranyhegyeket kínált fel nekik, csak adják meg magukat. Ők azonban elégették a levelet a küldönccel együtt, két lándzsát tűztek ki a várfalra és közéjük egy fekete lepellel lefe-

¹⁵ A mű autográf kézírata ma az OSZK Kézirattárában található. Vö. Schriftsteller-Lexikon. 432–433. old.

¹⁶ Siebenbürgischer Würgengel. X. old.

¹⁷ Uo. X–XII. old.

¹⁸ Szekfű Gyula: Schesaeus-kézirat a Nemzeti Múzeumban. In: Magyar Könyvszemle 14. (1906). 330. old.; ld. még uő.: Az erdélyi szász történetírás. In: Magyaraságtudomány. 2 (1943). 197. old.

¹⁹ Siebenbürgischer Würgengel, XVI. old.

²⁰ Uo. XIII. old.

²¹ Erdélyi könyvesházak IV/1 – Bibliotheken in Siebenbürgen IV/1: Lesestoffe der Siebenbürger Sachsen (1575–1750). Bistritz, Hermannstadt, Kronstadt. Hg. von. *István Monok, Péter Ötvös, Attila Verök*. Budapest 2004. (= Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/4.1) 252; 286; 392–393. old; Erdélyi könyvesházak IV/2 – Bibliotheken in Siebenbürgen IV/2: Lesestoffe der Siebenbürger Sachsen (1575–1750). Schäßburg, kleinere Orte. Hg. von. *István Monok, Péter Ötvös, Attila Verök*. Budapest 2004. (= Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/4.2), 769–780; 787–792. old.

dett koporsót tettek annak jeléül, hogy itt a hazájukban vitézül kívánnak élni és meghalni. A török 40 nap alatt 13 ostromot indított, amelyekben mintegy 8000 embert vesztett, de mindig szegyenletesen el kellett vonulnia. A városnak kevés tornya és bástyája volt, de jó védőfalak védték és ővták. A várfalak meglehetősen szét voltak lőve, de ez a kevés keresztény (akik először hat órát csatáztak), alig tudta váltani egymást, hogy kicsit kipihenjek magukat, és akkor is csak abban az esetben, ha a veszély másútt nem volt túl nagy. Egy ízben a következő eset történt: Egy fiatal nő, aki csak az ostrom előtt egy héttel ment férjhez, fiatal férje mellett állt az anyjával és segítette a férjének a puskákat minél gyorsabban megtölteni és tüzelésre előkészíteni. A férjet végül a két asszony között lelőtték. Az anya arra intette lányát, hogy vigye el a férjét és temesse el. Erre ő azt válaszolta: 'Most nincs idő arra, hogy temetést rendezzünk, most harcolni kell.' Ezért a férjét otthagya a csata színhelyén, fogta annak pajzsát és kardját, és levágott vele három törököt. Így bosszulta meg férje halálát. Egy másik asszony egy nagy követ vitt a fején azzal, hogy majd az ellenségre hajítja vagy gurítja. Menet közben azonban fejét a követ együtt egy ágyúgolyó leszakította. Lánya felvette a véres követ és megölte vele két törököt, sok másikat pedig karddal ölt meg. A buzgalomtól szinte őrjöngve szaladt mindenfelé és mindenkit bátor ellenállásra buzdított. A védők aztán mindnyájan olyan bátrak is voltak, hogy a törökök feladták az ostromot és miután 1200 ágyúgolyót lőttek be, szegyenletesen el kellett vonulniuk. Emiatt Mehmed pasa alaposan lehordta Ali pasát, hogy egyedül ő az oka ennek a szégyennek, mivelhogy Egert egy juhakoltnak nevezte, amelyben senki sem fog ellenállni, ahogy az Lippánál is történt. Most azonban igencsak bátor embereket talált benne és nem tapasztalatlan katonákat, ahogy azt Ali pasa elbizakodottan állította. A törökök 16 000-en voltak és 38 napig ostromolták a várat, de eredménytelenül, mint fent említettük.²²

Aki ismeri az 1552-es egri ostromról szóló régi leírásokat, annak ismerősnek tűnhet ez a szöveg, hiszen sok XVI–XVII. századi európai krónikában is megtalálható ez a típusú leírás, melynek ma ismert legrégebb változata Ascanio Centorio degli Ortensi²³ 1566-ban kiadott *Commentarii della guerra di Transilvania* (Magyarázatok az erdélyi háborúhoz) című krónikájában olvasható.²⁴ Érdekes, hogy a külföldi szerzőknél az ostromleírásnak szinte kizárólag ez a változata terjedt el és a magyarországi német szerzők hosszabb ostromleírásai (Schesaest kivéve) szintén Centoriot követik. Nincs ez másképp Milesnél sem.²⁵ Az erdélyi szászok esetében mindennek az lehet a magyarázata, hogy forrásul nem Tinódit vagy valamelyik, az ostrom történetét Tinódi alapján feldolgozó magyar szerzőt használták, hanem kizárólag valamelyik külföldi krónikát. Hegedüs István, aki 1916-ban egy hosszabb értekezést jelentetett meg Christian Schesaest epikus költeményéről, a két hős egri nő történetének kapcsán úgy fogalmaz, hogy „e részleteket Miles Thuanusból meríti.”²⁶ Hegedüs figyelmét vélhetően elkerülte a Thuanus *Historiarum sui temporis* (Saját korának történetei) című krónikájában olvasható teljes ostromleírás, hiszen csak Joseph Karl Eder Schesaest kiadásának lábjegyzetére hivatkozva idézi a két egri amazon Thuanusnál olvasható történetét.²⁷ Thuanus teljes szövegéből kiderül ugyanis, hogy a francia krónikás nem lehetett Miles közvetlen (vagy egyetlen) forrása. A latin és a német szöveg összevetéséből kiderül ugyanis, hogy a német krónikásnál több adat is olvasható, amelyeket Thuanus nem említ (például a védők neveit) vagy másként említ

²² A magyar szöveg Lőkös Péter fordítása.

²³ Centorio személyéről keveset tudunk, Rómában vagy Milánóban született, életét Milánóban töltötte, valószínűleg még a XVI. sz. vége előtt halt meg. Több művet is ránk hagyott. (Vö.: *Letteratura italiana. Gli Autori: dizionario bio-bibliografico e indici*. Vol. 1. Torino. 1990. 524. old.; *Storia della civiltà letteraria italiana. Dizionario cronologica*, Tomo primo. Torino. 1993. 191. old.) Giovanni Batista Castaldo életrajzírója szerint Centorio Castaldo titkára volt. (Vö. *Sugar* 1974. 32–33. old.)

²⁴ *Sugar* 1974. 31–32; 209–210. old. – A krónika reprint kiadása: *Ascanio Centorio degli Ortensi: Commentarii della guerra di Transilvania*. Riproduzione fotografica con un saggio introduttivo di Ladislao Gáldi. Budapest. 1940. Az ostromleírás a 221–225. oldalon olvasható.

²⁵ Ld. Lőkös i. m. 277–278. old.

²⁶ *Hegedüs István*: Schesaest Ruinae Pannonicae című epikus költeménye. Budapest, 1916., 10–11. old. – Thuanus szóban forgó műve: *Iac. Aug. Thuani Historiarum sui temporis, pars I*, Parisiis, 1604. – Jacques-Auguste de Thou (latinizáló nevén Thuanus) (1553–1617) tudós, politikus volt, krónikájában Európa és az Oszmán Birodalom kortárs eseményeit dolgozta fel, műve fontos forrása a francia vallásháborúk történetének. Ld. *Biographie universelle ancienne et moderne*, XLI. Paris–Leipzig, é.n. 436–442. old.

²⁷ *Scriptores Rerum Transsilvanarum cura et opera Societatis Philohistorum Transsilv. editi et illustrati*, Tomi I, Volumen I, Complexum Christiani Schesei Ruinas Pannonicas adcurante Iosepho Carolo Eder. Cibinii. 1797. 192. old.

ti (Thuanus 70 000 ostromlóról szól). Miles forrásának pontos megállapításához további kutatások szükségesek.

Miles beszámol arról, hogy körülbelül 2000 védő van a várban, ezt egyébként más krónikák is így adják meg és a mai szakirodalom is nagyjából 2000-re becsüli a védők számát.²⁸ Figelemre méltó, hogy Miles Dobó Istvánt már az ostromnál vajdaként említi, holott őt I. Ferdinánd király csak az egri diadal után nevezte ki erdélyi vajdává. A védők ostrom előtti esküjét Tinódi is említi *Eger vár viadaljáról való ének* című históriás énekében, ez sok tekintetben megegyezik Miles-szel:

*Egy levelet Amhát basa írata,
Egy szegén embertől Egré iktatá,
Jó Dobónak, Mecskeinek béadá,
Levélhözöt ottan vereték vasba.*

*Vitézőket porkolábok bégyűjték,
Hallásokra levél magyaráztaték.
Azon levelet királynak felköldék,
Akkor köztök ily szörzést végezőének.*

*Közikbe ha többet béköldenének,
Levélhözöt bátor béeresztenék,
De az levelet tőle el se vennék,
Község előtt véle megégettetnék.*

*Ez es köztök akkor lőn elvégezve:
Senki az szálláskor ki ne üvöltene,
Se jót, se gonosz szót ki ne ejtne,
Senki ketten-hárman ne sügna-settegne.*

*Tulajdon fejével érte fizetne,
Valaki ez szörzésnek nem engedne.
Az két főkapitán arra felele:
Több hagynagyok nélkül semmit értene.*

*Jó szertartással ők egymást értenék,
Egy tanácsból minden jót végeznének,
Vármegadás felől ki csak emlékeznek,
Vagy fő, vagy község, érte megöletnek.
(373–396. sor)²⁹*

Az eskü hitelességét egyébként megerősíti Paksy János komáromi kapitány levele is: „Bizonyos, hogy maguk a várbeli katonák esküt tettek le, hogy a várat semmiképpen sem adják át halálukig az ellenség kezébe.”³⁰ A török több ízben is küldött megadásra szólító levelet a várba. A megadási felszólításra adott válaszként a várfalra kitűzött két lándzsáról és a fekete lepellel fedett koporsóról (melyet már Centorio is megemlít) a hazai krónikások nem szólnak.³¹ Sugár István szerint „bizonyosra vehetjük, hogy ez az esemény a valóságban nem történt meg, mert kizártnak kell tartanunk, hogy ezt a kétségtelenül példátlanul álló jelenetet Tinódinak ne mesélték volna el egri adatgyűjtő útja során a küzdelem részesei, noha sokkal lényegtelenebb eseményekről szinte kínos részletességgel és tiszteletre méltó igazmondással adtak számot. Kétségtelen, hogy Tinódi sem mellőzte volna énekéből ezt a rendkívül hatásos históriát, ha arról értesült volna.”³²

Miles ugyanakkor – helytelenül – 16 000-ben adja meg az ostromló törökök számát. A 16 ezres szám talán fordítási hiba, más beszámolóiban nem találkozunk ezzel a számmal, az európai krónikák többsége Centoriotól kezdve 60 000 főben adja meg az ostromló törökök számát. A tudomány mai állása szerint egyébként valamivel kevesebben, körülbelül 40 000 lehetek az ostromlók. Hogy régebben többre becsülték számukat, annak az az oka, hogy „a fegyveres erőt martalócok, tábori szolgák, munkások, markotányosok népes csoportjai duzzasztották tömeggé. Az óriási tömeget viszont éppen a megfélemlítés és félrevezetés céljából tartották a katonai erők kíséretében.”³³ Hiányzik viszont a német krónikából annak megemlézése, hogy az ostrom előtt magyar nemesek menekültek a várba feleségeikkel, ami a legtöbb Centorio leírásán alapuló külföldi krónikában szerepel, Centorio 500 nemes lovagról szól, a francia Thuanus 60-at említi. A várba menekült nemesek emléke egyébként – amint Szederkényi Nándor *Heves vármegye története* című munkájában kimutatta – minden alapot nélkülöz.³⁴

²⁸ Sugár István: *Az egri vár históriája*. Budapest 2002. 47. old.

²⁹ Sugár 1974. 90. old.

³⁰ Idézi: Sugár 1974. 211. old.

³¹ Vö. Nagy Béni: *Eger ostroma 1552-ben*. In: *Békefi-emlékkönyv*. Szerk. Pintér Jenő. Budapest 1912. 272. old. 2. lábjegyzet.

³² Sugár 1974. 210–211. old.

³³ Sugár 2002. 62. old.

³⁴ Szederkényi Nándor: *Heves vármegye története*. II. kötet: A mohácsi vésztől Egervár elsetéig 1526–1596. Eger 1890. 146. old.

Pontosan adja meg viszont Miles az ostrom időtartamát, a törökök ugyanis valóban 38-napig, szeptember 11-től október 18-ig ostromolták Egert.³⁵

Miles is megemlíti a két hős egri nőről szóló történetet.³⁶ Érdekes, hogy ez a két történet, a XVI–XVII. századi magyar szerzőknél hiányzik, csak a XVIII–XIX. századi magyar költészetben jelenik meg, például Baróti Szabó Dávid *Egy egri vitéz-asszony*, Tárkányi Béla *Az egri amazon*, Zalár József *Dob s az egri nők* című versében.³⁷ Tinódi csak nagyon röviden szól az egri nőkről az *Eger vár viadaljáról való ének* című művében:

<i>Ott minden népét erősen biztatja,</i>	<i>Gyorsak vitéz asszonyok hagyigálnak.</i>
<i>Az köveket asszonnépvel hordatja,</i>	<i>Vitéz Petővel nyugodt népek jutának.</i>
<i>Fáradt népnek csöbörrel borát hordatja,</i>	<i>Aranyas zászlóját Ali basának</i>
<i>Viadalhoz azzal jobban támasztja.</i>	<i>Ott bényerék, budai herélt basának.</i>

(1496–1503. sor)³⁸

Amint arra egyébként már Szederkényi Nándor is rámutatott: „Az ostrom alatt a várban levő nők leginkább a rendes várőrség asszonnépe, és az ide beszorult egri lakosok nejei és leányai lehettek.”³⁹ A szokás ugyanis ostromkor az volt, hogy morális és fegyelmi szempontok miatt általában kitiltották a nőket a várból.⁴⁰ Hiteles történeti adatok csak két nő nevét őrizték meg.

Hogy a két amazon története hogyan és miért került a Centorio-féle ostromleírásba, arról csak sejtésünk van. Castaldo erdélyi hadjárata, a török harcok felkeltették Európa nyugati felén az érdeklődést Magyarország iránt, ennek következtében megszorodott a magyar tárgyú eseményeket feldolgozó művek száma. Itáliában a neves historiográfusok mellett számos kevésbé jelentős történetíró is működött, akik felületességben és minden iránt való érdeklődésben a modern kor újságírodalma előfutárainak tekinthetők. Műveik többnyire kompilációk, amelyeknek fontos feladata volt a szórakoztatás is, ezért sokszor érdekes anekdotákkal, történetekkel fűszerezték elbeszélésüket. A két hős egri asszony története is vélhetően így került bele Centorio krónikájába.⁴¹ A két nő történetét Centorio (esetleg némileg módosítva) talán más szerző(k)től vette át.

Egy hős egri leányról olvashatunk például a lengyel király követeként Mátyás király udvarában is megfordult Filippo Buonaccorsi (latinus nevén Callimachus Experiens, 1437–1496) *De rebus a Vladislao Polonorum atque Hungarorum rege gestis libri III.* (Három könyv Ulászló lengyel és magyar király cselekedeteiről) című krónikájában:

„A sorsnak e hirtelen és különböző változásaiban, az éjszaka, a meglepetés, a rémület, a harc közepett sok oly dolog történt, a mi a halálnak szokatlan neme vagy a rablás és ellenállás küzdelme miatt említésre méltó. Ezek közt az az eset leginkább feljegyezni való, a mely egyszersmind a legszomorúbb is. Egy középsorsú, élete virágjában levő szép egri ifjú halálosan szeretett egy korban és rangban hozzávaló leánykát, a ki őt boldog viszonszerelében részesítette. Éjjel kilesve az alkalmas időt, hozzá is szokott volt lopózni, nem azért, hogy vágyát a szerelem gyönyörűségével kielégítse, mint inkább, hogy újabb táplálékkal élesztgesse. Midőn a város kirablása ekként ép szeretkezés közben érte, azt hihette, hogy a zsákmányra és gyilkolásra sietők zaja részeg emberek lármája, és így mert előtte való nap tovább látta volt őket iddoggálni, mintsem józanokhoz ilenék, nem futott ki mindjárt az első neszre. De aztán már nem csak a fegyveresek lármája és robogása, hanem az asszonyok jajveszékélése és a gyermekek siránkozása is nagyobb lőn, semhogy ivók villongásának és civakodásának lehetett volna tartani és nagyobb bajnak, s veszedelemnek félelmét ébresztette: ki akart rontani a zavargás színhelyére; s bár szeretője visszatartotta és intette, hogy ne siessen ki mindjárt, mert a házbelieket is ki találja szólítani a láрма, még beléakad valamelyikükbe, ő az ablakon keresztül a ház udvarára bocsátkozott. Kedvese, hogy

³⁵ Sugár 2002. 67; 104. old.

³⁶ Tinódi is, Csabai is csak röviden említi az egri nők hősiességét. Már Bodola Gyula rámutatott arra, hogy a magyar történetírók is alig emlékeznek meg a vitézkedő egri nőkről. Vö.: Bodola i. m. 60. old.

³⁷ Ezekről ld. Bodola i. m. 53–60. old.; *Divinyi* i. m. 19–30. old.

³⁸ Sugár 1974. 137. old.

³⁹ Szederkényi i. m. 146. old.

⁴⁰ Nagy i. m. 273. old., 2. lábjegyzet.

⁴¹ Szekfű Gyula: Két historiographus Castaldo erdélyi seregében. In: Századok. 1914. 31–32. old.

kiereszszte, a lépcsőn szaladt utána s kinyitotta neki a kaput. Az ellenség már ekkor odaért a másik oldalról és a kaput lerontva épen be akart törni. A fegyveresek tehát karddal és sebekkel fogadják a kilépőt, s pedig annál hevesebben, mert az ifjú kardját már előbb csupa félelemből kirántva tört elő; nem esett el egyszerre, ámbar sok nehéz sebet kapott, hanem bátran védekezve, előbb két rablót elejtett. A leány ekkor inkább a fájdalomtól és kétségbeeséstől, semmint férfiasságától tüzelve, minthogy kedvesét nem akarta tulélni, a holttestet körülálló katonák egyikének kardját a szerelem, harag és kétségbeesés összes erejével kirántotta, s bősziülten rájuk ugorva, mielőtt megakadályozhatták volna, majdnem valamennyiüket megsebezte, mert a férfiak rút dolognak tartották, hogy karddal küzdjenek asszony ellen. Végre elfogták s miután dühöngésének okát adta, felragadta kedvese oldala mellől a kardot, átdöfte keblét és, hogy az életénél is kedvesebb holttest fölé lehelje ki lelkét, úgy rogyott össze, hogy arra az oldalra essék, a melyen ő feküdt. A katonák annyira elálmélkodtak e jeleneten, hogy míg bajtársaik a zsákmánnyal már el is távoztak ők, a kiket a véletlen ama ház előtt csoportosított össze, üres kézzel álmélkodva, majdnem az ellen kezébe kerültek.”⁴²

Ez a történet, amely egyébként Arany János *Az egri leány* című balladájának forrásául is szolgált,⁴³ I. Ulászló király (1440–1444) idejében játszódik, a lány kedvesét cseh rablók ölik meg. Azt ma már nehéz lenne megállapítani, hogy Centurio ismerte-e Filippo Buonaccorsi művét. Mindazonáltal ez a példa jól mutatja, hogy az egri nő vitézségének motívuma már jóval az 1552-es ostrom előtt felbukkan az irodalomban.

Lőkös Péter

A magyar–horvát kapcsolatok történelmi előzménye*

A Zrínyiek várából, fészkeből jövök, ahol a Zrínyiek csúcspontjukat, zenitjuket érték el, ugyanakkor ott várt rájuk, ott leselkedett a vég is. Valójában maga a téma is a Zrínyiekhez kapcsolódik, nevezetesen Frangepán Zrínyi Anna Katalinhoz.

Ha valaki a Zrínyi nemzetség bármely tagjáról kíván szólni – amely nemzetség bizonyára a horvát történelem legnagyobbja és legismertebbike –, fennáll a veszélye, hogy a részletekben hiányosságok merülnek fel és nem a teljes körű ismeretek kerülnek bemutatásra. Ezen nemzetség tagjai, a történelmi körülmények következtében a XVI. századtól kezdődően tevékeny részesei voltak a közös horvát-magyar történelemnek, különösképpen annak politikai, hadtörténelmi és kultúrtörténelmi vonatkozataiban. Amikor személyekről van szó, mint pl. Zrínyi Katalinról – a horvátok férje után nevezik így –, vagy Frangepán Katalinról, akkor a kérdés még nehezebbé és izgalmasabbá válik, mivel származásánál fogva egy másik neves horvát nemesi család sarja, nevezetesen a Frangepánoké. Frangepán Anna Katalin trszácski II. Frangepán Kristóf Farkasnak, a határőrvidék kapitányának, a török elleni harcok parancsnokának és harcosának leánya volt. A Frangepánok egyik várában, Bosziljevóban 1625-ben született, s gyermekkorát Karlovácon, azaz Károlyvárosban, töltötte, amely abban az időben kizárólag katonai városnak volt tekinthető, amit a török elleni védelem céljából 1579-ben alapítottak. A város Károly főhercegről kapta a nevét. A leányiskoláiról és képzéséről szinte semmi adat nem áll rendelkezésünkre.

Putni tovarnš (Útitárs) című imakönyvével írói képességeiről tett tanúbizonyságot. A könyv Velencében, 1661-ben került ki a nyomdából, s most jelent meg ismét faximile kiadásában. Realitás mondható az a feltételezés, hogy Frangepán Anna Katalin minden bizonyosan olyan képesítést kapott, amilyenben a kora európai főnemesi család leányai részesültek. Több nyelvet is elsajátított, a horvát mellett a németet, a magyart, az olaszt és a latint is. 1641-ben ti-

⁴² A fordítást közli: *Zlinszky Aladár*: Arany balladaforrásai. In: *ItK.* 10 (1900). 279–280. old.

⁴³ *Vö. uo.* 275.; 280–281. old.

* A XXXIII. Honismereti Akadémián elhangzott előadás szerkesztett szövege. (Szerk.)

zenhat évesen Zrínyi Péterhez adják férjül, s már házasságának első éveitől kezdve tevékeny részese a hatalmas Zrínyi birtokok irányításának.

Meg kellene említenünk, hogy a Zrínyi testvérek, (*Miklós*, Csáktornya 1620 – Krsani erdő 1664; és *Péter*, Verbőc 1621 – Bécsújhely 1671) korán árvaságra jutottak, ugyanis apjuk, Zrínyi György, Pozsonyban 28 éves korában, 1626-ban elhalálozott. Azzal a gyanúval is élhetünk, hogy megmérgezték. A Zrínyi testvérek Grazban és Nagyszombatban a jezsuitáknál járnak iskolába, majd ezt követően a fivérek 1636-37-ben Szenkviczynak kanonok kíséretében Itálián átutazva kiegészítik tanulmányaikat. Rómában fogadja őket VIII. Orbán pápa, aki nekik ajándékozta *Poemata* című verseskötetét. Horvátországba való 1637-es februári visszatértükkor a két testvért nagykorúvá nyilvánítják, ami egyben a hatalmas birtokok átvételének terheit is jelenti, amelyek a Murától a tengerig értek, egy részük magyarországi területen feküdt. A testvérek 1649. június 19-én a zágrábi káptalan előtt szétosztják egymás közt a birtokokat. Miklós kapja az északi horvátországi, valamint a Zala, Somogy és Baranya megyei birtokokat, Péternek a közép horvátországi és a tengerparti részek jutnak. Az osztozkodást követően Miklós főként Csáktornyan, míg Péter és Katalin Ozaljban tartózkodott. Mint a hátrahagyott leveleiből kitűnik, a Zrínyi testvérek egyéb birtokaikon is szívesen tartózkodtak, így természetesen Csáktornyan is, ahova Miklós halálát követően átköltöznek.

Frangepán Anna Katalinnak négy gyermeke született, három leány és egy fiú. A legidősebb, *Ilona* vívott ki közülük legnagyobb dicsőséget, hősiességet, aki legelőször I. Rákóczi Ferenchez ment férjhez, majd annak elhalálózásával Thököly Imréhez. Zrínyi Ilona, az ősi Frangepán-Zrínyi fészekben, Ozalj várában született 1643-ban, a halál a törökországi Nikodémia városában, 1703-ban, február 18-án érte utól. *János Antal* nevű fia vélhetően 1651-ben Ozaljban született és 1703-ban halt meg egy grazi tömlőben. Másik leánya, *Judit Petronella* 1652-ben született és klarissza nővérként halt meg Zágrábban 1699-ben, míg harmadik leánya, *Zora Veronika Auróra* 1658-ban született valószínűleg Ozaljban. A legkisebb leány, *Zora Veronika Katalina* anyjával Csáktornyan esett fogságba, amit a császáriak 1670. április 14-én körbezártak, és alaposan kifosztottak. Innen 1670. június 15-én Grazba kísérték az anyát és a lányát, majd elvették anyjától gyermekét és Klagenfurtban egy szerzetesrend kolostorába zárták. Az orsolyák rendházában Konstancia néven nővérként buzgólkodott egészen 1735-ig, haláláig.

Judit Petronella kivételével, aki korán a szerzetesi életet választotta, az összes többi gyermeknek a szülők sorsa teljedett be. A kiváló képességű János hét nyelven beszélt. Már az ösztöskövés első időszakától kezdődően XI. Lajos királlyal folytatott tárgyalásokat, az azt követő, bécsi udvarral történő tárgyalásokon már túszként vett részt. Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf bebörtönzésével, majd elfűlésével és lefejezésével tisztként különös felügyelet mellett császári szolgálatban állt. Egy időben Ilonával és annak második férjével, Thököly Imrével folytatott Bécs nevében tárgyalásokat. A bécsi udvar ellenőrzése alól sohasem tudott kibújni. Saját kárára mindvégig hű maradt az udvarhoz és a császárhoz, bár módjában lett volna Ilona nővére és Thököly sógora oldalára állni. Mégsem tette. Bécs 1683-as török ostromakor árulás vádjával elfogták, és minden bírósági ítélet nélkül bebörtönözték. Húsz éves oberhauseni, rottenburgi és grazi raboskodás után Schlossberg várában, 1703. november 11-én halálozott el. A bécsi udvar Lipóttal és Lopkovitzsal az élen – ez utóbbi kedvenc mondása szerint: „amíg a Zrínyiek közül csak egy is él, addig a császárnak nem lehet nyugta” – Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf (1671. április 30.) lefejezését követően minden erőt megragadott, hogy ezen család tagjainak kezén lévő birtokokat mind megszerezze.

Zrínyi Ilona 1666-ban I. Rákóczi Ferenchez, a leghatalmasabb és leggazdagabb magyar főúrhoz, erdélyi fejedelemhez, a bécsi udvar ellenzőjéhez ment férjhez, majd annak halálával Thököly Imre, a magyar felkelők vezérének felesége lett és életét teljes egészében a bécsi udvarral való szembeállásnak szentelte. Már a kezdetektől részt vett a bécsi udvar elleni összeesküvésben. Erről beszédesen vall két ránk maradt levele, amiket 1670. április 20-án írt Szerencs várában. A levelek, tartalmukat tekintve majdnem azonosak. Egyiket apjához, Zrínyi Péterhez, másikat anyjához, Katalinhoz intézi. A levelekből kiviláglik, hogy számukra teljesen világossá vált a francia és a lengyel segítségben való bizodalomuk, valamint, hogy apjuk, Zrínyi Péter Bukovácski Frányó nevű kapitányát 1669. november 12-én elküldte a török szultánhoz Isztambulba. Bukovácski Isztambulban tárgyalt a szultánnal, azonban a görög tolmács mindezt jelenti az ott tartózkodó bécsi nagykövetnek. Tehát Bécs már az első lépéstől mindenről ér-

tesült. Később Bukovácski három levelét elfogják. Valamikor úgy tanultuk a történelemben, hogy a Zrínyiek és a Frangepánok versengve mentek egymást feljelenteni a bécsi udvarba. E mögött azonban ez is áll. Mivel Zrínyi Ilona nem rendelkezett hírekkel, azt sem tudhatta, hogy az isztambuli küldetés milyen sikerekkal járt, ezért írta az említett két horvát nyelvű levelet, Zrínyi Péternek és anyjának, Zrínyi Katalinnak. Anyjához a levélben többek közt így szól, „Drága Úrnő Anyám! Mi a tartozásunkat drága Apánk-urunk parancsára elővettük. Mindannyian jól vagyunk, csak úgy vagyunk vele, hogy nagyságodtól, sem apánk-urunk felől semmi hír nem érkezik, hogy megtudhassuk, miként jártak a hatalmas török császárnál a dolgok rendezése céljából, úgyhogy zsinórba rendezhetnénk dolgainkat. Ám így, amikor nem tudjuk, mihez tartssuk magunkat, sok emberünk a kedvét veszti. Ezért kérem a Mindenható Istent, hogy emberünk útján leggyorsabban tudassátok velünk, aki az török uraságánál tartózkodik, a dolgok felől.” Tehát követi úton jelentsék, hogy milyen eredménnyel jártak a tárgyalások. A nevét így írja alá: Zrínyi Ilona. A horvátoknál neve jelenként fordul elő, tehát nem Zrínyi Ilona, és nem is Zrínszki Ilona, hanem Zrínyi Ilonaként írja alá a nevét horvát nyelvű levelén.

Sajnos a levél írásának napján Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc Kristóf már Bécsben raboskodtak. Zrínyi Frangepánnal és Rákóczival együtt felkelést robbant ki, azonban a horvátországi és a felső-magyarországi felkelés összhangba hozása nem történhetett meg. Rákóczi nagy sikerrel megkezdte Habsburg-ellenes felkelését. A harcok során elfogatja Lipót császár Starhemberg Rüdiger nevű tábornokát és tíz tisztjét. A bécsi udvar Zrínyitől kéri, hogy vejénél, Rákóczi Ferencnél járjon közre a császári tábornokok és tisztek szabadulása érdekében. Rákóczi a generálist és a tiszteket elengedi, ám a bécsi udvar mindezek ellenére Zrínyi Pétert és Frangepán Ferenc Kristóft halálra ítéli, és kegyetlen módon kivégezteti.

Lipót a szultánnal 1699. január 23-án békét kötött, s a békekötés egyik pontja értelmében Thököly és hívei a szultán alattvalóinak számítottak. Musztafa szultán Thökölyt szövetségeseinek tekintette, Törökországban külön bánásmódban részesítette. Ilonával együtt eleinte Isztambulban éltek, később a kis-ázsiai Nikodémiában, ahol Thököly a tengerparthoz közel szépvillát vásárolt. Zrínyi Ilona 60 éves korában 1703. február 18-án itt halálozott el. Testét a lazaristák templomában temették el az isztambuli Galata elővárosban nyugodott kétszáz éven át. Sírján az alábbi latin nyelvű felirat volt olvasható: „Itt nyugszik a férjiszívű hősnő Zrínyi Ilona, nevét századokon át dicsőség hirdesse, ő volt a Zrínyi és a Frangepán család utolsó dicsősége. Thököly fejedelem felesége, előtte Rákóczi özvegye, aki méltó volt mindkét férjéhez, akit a horvátok, erdélyiek, magyarok és székelyek nagy dicsőséggel dicsőítettek. Dicső dolgai az egész világ előtt ismertek, a sors változó kegyét közömbösen élte meg, a szerencsében és a szerencsétlenségben egyaránt osztozott, hadi sikerekben gazdag volt élete, keresztény békeségben adta át az Úrnak hősi lelkét.” A magyar kormány 1906-ban nagy ünnepségek közepette Kassára hozatta halotti hamvait. Egyidejűleg férje, Thököly Imre és fia, II. Rákóczi Ferenc földi maradványai is hazai földre kerültek.

A Zrínyiek és a Frangepánok nemcsak jelentős politikai és hadi sikereket értek el. A Zrínyiek és a Frangepánok kastélyai, főként Csáktornya és Ozalj, egyben művelődési központok is voltak. Ehhez nagyban hozzájárult a szigeti Zrínyi Subics Miklós hadi dicsősége. Fia, Zrínyi György a muraközi Nedelišće-i birtokán az észak-horvátországi területeken létrehozta az első nyomdáját, ahol 1554-ben kiadják a neves magyar jogtörténész, Verbőczy István Dekretumának horvát nyelvű fordítását. A horvát fordítás szövegét Pergosics János Varasd megyei városi jegyző (1520 körül született – 1559-ben halt meg) ajánlotta fel nyomtatásra Zrínyi Györgynek. A Zrínyiek és a Frangepánok körül irodalmi körök szerveződtek, ami Ozalj és Csáktornya irodalmi köreiként tevékenykedik. A kör legnagyobb sikereihez kétségtelenül az utolsó Zrínyiek és Frangepánok járultak hozzá, akik mindannyian írók is voltak. Zrínyi Miklós *Adriai tengernek sirenaya* című művét Zrínyi Péter 1660-ban ültette át horvát nyelvre és jelentette meg Velencében.

Még mielőtt bármit is mondanánk Zrínyi, vagyis Frangepán Katalinról, mint íróról, meg kell említenünk a lázadó és mártír öccsének, Frangepán Ferenc Kristófnak a nevét, akinek irodalmi alkotásai csak kétszáz év múltán váltak ismertté. Művét Kosztonencsics Iván fedezte fel a bécsi császári és királyi levéltárban, ahol Rácski Frányóval együtt 1870-ben adatokat gyűjtött Zrínyi és Frangepán összeesküvésére vonatkozóan. A bőséges anyag közepette Kosztonencsics egy kisebb köteget fedezett fel Frangepáni Croatiae Conscripta elnevezéssel.

Kiderült, hogy ebben a kötetben kétszáz éven át a XVII. századi horvát költészet egyik legjobb alkotása bújik meg. A mű bécsi és bécsújhelyi raboskodása idején született. Versét Gartlic za časkratiti (magyarul talán így hangozhatna: Virágos kertben időzőm) címmel írta. Frangepán Ferenc Kristóf verse a mai napig sem veszített költői közvetlenségéből és eleveenségéből.

Hasonló sorsot élt meg Zrínyi Anna Katalin. A horvát irodalom korai szakasza legnagyobb íródjének *Putni tavaris* (Útitárs) című imakönyvét, Velencében 1661-ben nyomtatták ki. Emellett ránk maradt egy kézzel írt kódex, amely több verset is tartalmazott, közülük néhány a Zrínyiek hadi sikereit éneklimeg. A másik könyvét a csáktornyai Zrínyi Miklós tragikus halálának szentelte, ez utóbbi csak nemrég került elő. Húsz éve egy Ledić Gerhard nevű újságíró bukkant rá kutatásai során.

Zrínyi Frangepán Katalin neve íródként csak nehezen vált ismertté, mivel a Habsburg Monarchiában, ami a Zrínyiekhez kötődött, azt mind a feledés homályába kívánták süllyeszteni.

Zrínyi Katalin egyetlen könyve a *Putni tovaruš*. Annak ellenére, hogy a Zrínyieket és a Frangepánokat a császári akarat szerint elveszejtették, két utólagos kiadást mégis megélt. Rövidített változatban ugyan, szembetűnő népszerűségének köszönhetően a *Putni tovaruš* Ljubjanában, 1687-ben és 1715-ben is megjelent. Sőt, a XVIII. században Szusnyik Frányó neves jezsuita – a nagy latin-horvát-német-magyar nyelvű szótár, a *Lexicum latinum* szerzője – imakönyve első címéül a *Put va nebo* (Mennyországba vezető út) adta, majd Katalin imakönyvének nagy népszerűsége következtében a későbbiekben *Putni to varuš*-ra városra változtatva jelentette meg. Sušnik Franjo jezsuita volt, Pécssett tanított. A magyarországi horvát gyerekek a Népismeret című tankönyvben többek között róla is tanulnak.

Zrínyi Anna Katalin a horvát költészet újjászületése korában alkotott, abban az időben, amikor több jezsuita és pálos szerzetes író, szónokok, írók és lexikográfusok éltek és alkottak. Többek között Krajčević Miklovus, Habelic Juraj, Milovec Boldizsár és Belostenec Ivan – néhány kevésbé jelentős név, akik a török által el nem foglalt Horvátországban irányították a szellemi élet egészét. Ezért a XX. század irodalomtörténészei elkezdtek a *Putni tovaruš* imakönyvet tanulmányozni, észrevéve az akkori kor imakönyveinek különbözőségeit, feltéve maguknak a kérdést, vajon mi motiválta Zrínyi Frangepán Katalint írásra, valamint arra, hogy a meglévő imakönyvek mellett megjelentesse *Putni tovaruš* című imakönyvét.

Vizsgálva az imakönyv szerzőjének költői munkásságát arra a következtetésre jutunk, hogy elválaszthatatlan a horvát, barokk-irodalom fejlődésétől, különösen az ozalji-csáktornyai Zrínyi-Frangepán irodalmi körtől. Amikor erről beszélek, a kérdések között – bár itt irodalomról van szó – a politikai szempontok sem elhanyagolhatók. A téma alapjának a Zrínyiek a császári udvar politikájával szembeni elégedetlensége tekinthető. Abban a pillanatban, amikor a Zrínyiek szembesültek azzal a jelenséggel, hogy immár másfél évszázada, s – különösen a szigetvári Zrínyi Miklós halálát követően – valamennyi Zrínyi a török elleni és az európai csatatereken esett el, s ugyanakkor Horvátország és Magyarország politikai helyzetében a holtpontról nem történt elmozdulás, feltették maguknak a kérdést: hogyan tovább? A kérdést elsőként nem az udvar tette fel, mert ez abban az időben elképzelhetetlen lett volna, hanem a harmincéves háború során szerzett tapasztalatok alapján Zrínyi Miklós bán, a Szigeti veszedelem című eposzában.

Zrínyi Katalin imakönyvének írásakor ugyan nem írt verses énekeket, művét azonban mégsem vizsgálhatjuk korától függetlenül. Míg Miklós és Péter naponta szembesülnek a császári tiszték és katonák zabolátlan viselkedésével, Katalin észrevételezi, hogy nem áll rendelkezésre elegendő horvát nyelvű könyv. Bevezető soraiiban felpanaszolja, hogy a világi nyelvek közül a legkevésbé horvát nyelven vannak nyomtatott könyvek. Hogy ezen hiányt pótolni lehessen, Katalin a horvát és szlovén uraknak és mindkét nem főrangú embereinek lelki felüdülésként ajánlja a *Putni tovaruš Duxitinerarium* című imakönyvét. Katalinnak ezen szellemi és írói aktivitása a Zrínyiek és Frangepánok hagyományából fakad. Ne feledjük, hogy a Zrínyiek Szent Ilona kolostorába pálosokat, valamint, hogy Zrínyi Miklós bán és költő Csáktornyaiban 1659-ben ferenceseket hozatott, akiket fia, Zrínyi Ádám is támogatott. Zrínyi Ádám alvezredesként, a török elleni nagy háborúban Slankamennél 1691-ben életét veszti. Hátulról érte a golyó, s a mai napig fennáll a gyanú, hogy esetében politikai gyilkosságról van szó.

Mit is jelenthet valójában Zrínyi Katalin *Putni tovaruš* című imakönyve? A horvát imádságokról szóló irodalom egyedülálló, tartalmát és szerkezetét tekintve sajátosnak mondható. Az imakönyv teljes címe, horvátul, magyarra fordítva így szól: *Útitárs sok szép új és vallásos imával, amelyet németről horvátra fordítottam én, Frangepán Katalin grófnő, Zrínyi Péter felesége. Most jelenik meg elsőként nyomtatásban, sok vallásos embernek hasznára és barátjául szolgálhat. A Benedek-rendiektől jóváhagyva.*

A *Putni tovaruš* Velencében 1661-ben jelent meg, s egy évvel korábban, ami Katalin előszavából is kiténik, ugyanis a zárószakaszban így ír: Készült Ozalj várában augusztus 1-jén az 1660-as évben. Az imakönyv eleji ajánlása azonban nem szól sem egyházi, sem világi személyhez, hanem a mindenható Istenhez, az Egek és a Föld teremtettségéhez. Katalin a Boldogságos Szűzanyához e szavakkal fohászkodik: a Szentháromságtól kiválasztotthoz, az Ég és a Föld megtartójához és megkoronázott királynőjéhez, Szűzanyához, Máriához, Isten anyjához, az én kegyes patrónámhoz fordulok. Ezt követi a kalendáriumi rész illusztrációkkal ellátva, valamint a hónapok latin és horvát nyelvű elnevezései. A *Putni tovaruš*ban első helyen feltüntetett ének különös figyelmet érdemel, amit „mindenkihez, aki olvasni fogja ezt a könyvecskét” – címmel látott el, így hangzik:

*„Az ember ezen a földön
Isten kezétől teremtve nemes lelket adott néki
földi mennyország közepette,
hogy itt úgy járjon-keljen,
úgy éljen és utazzon,
hogy halálában igaz legyen,
majdan a mennyben uralkodjon.
Mert az Isten sok gyalogutat teremtett, sok utat és módozatot,
hogy azon az emberek kússzanak, csússzanak,
és az égi hazába jussanak. Ezért vannak könyvek, s írárok,
rendeletek és törvények,
hogy az, aki betartja őket, örök örömben részesüljön.
Az első utak könnyűek,
bűn természetétől vezéreltek,
ámde mostanra benőttek mind,
mint az erdő, ahogy fű lepi el.
Nem lehet a mennybe menni
pásztor és vezér nélkül,
ezt tették a súlyos vétkek,
akik rossz útra térítenek.
Melyek az igazi utat rejtve tartják,
melyről Jézus szólt a keresztfán,
felajánlva bűnösnek,
ki nála dolgát keresi.
Térj meg, óh, ember, térj meg, mert ezídiglen
sokat vétettél, óh, te bűnös, élted gyarló volta,
térj le végre a bűnös útról, óh, felmagasztalásban remélj,
és térj le róla, térj le nyomban örökös elveszejtésedtől.
Ezt biz társul és vezérül szeretettel felajánlom,
aki téged rossz jártadban
megakadályoz, higgy szavamnak, ne bántalmazd őt,
művét ne firtassad, hanem méltón tiszteld,
hogy tested is egészséges legyen.
Az igazat meg kövesd nyomban,
istenfélőn őt kövessed,
ő nyújt támaszt néked,
egészségben, értem imádkozzál.”*

A *Putni tovaruš* nem bővelkedik versekben, ám Szent Borbálához, a haldoklók és katonák védőszentjéhez, Katalinhoz egy-egy imafohászt szentel, és himnuszt is ír *Azon Szent Borbála himnusza* címmel. Zrínyi Katalin a himnuszt egy korábbi horvát imakönyvből kölcsönzi, nevezetesen Krajačević Miklovus Molitvena knjižica imakönyvéből, azon kiadásból, amelyet a Krisztus kinszenvedése és halála testületnek, annak szellemi testvére Milovec Boldžar, a jezsuita neves horvát szónok Cicero Croaticus kétszer, 1663-ban és később adott ki, aki egyébként Nádasdi Ferenc grófnál missziót teljesített Magyarországon. *A népi vallásos élet napi szükségleteinek kielégítésére* közös címmel Molitve čez den k sakomu vrimenu i potribe prikkladne (Mindennapi imádságok, amelyik minden időben és alkalomkor szükség szerint kielégítésre szolgálnak) látott el. Köztük található többek között ez is. A szárazság idején eső meghozatalára mondott imádságok, vagy az esős időben az ég kitisztulására szolgáló ima, illetve a jó termésért mondott imádság. Az imakönyv befejező részében a halottakért mondott litánia és az utazókért való szentmise található.

Katalin előszavában hangsúlyozza, hogy ezen könyvecske anyagát számos erényes német énekből és nyomtatott műből kölcsönözte. Az elvégzett sztratifikáció során bebizonyosodott, hogy Katalin imakönyve horvát imakönyvekből is kölcsönzött műveket. A *Putni tovaruš* imakönyv stílusjegyeit tekintve beleillik korának barokk irodalmába, s abban méltó helyet foglal el, míg nyelvezetét tekintve azon írók sorába tartozik, akik a horvát irodalomtörténetben az ozalji, csáktornyai kör tagjaként váltak ismertté. Sokáig tartotta magát az a nézet, miszerint Zrínyi Katalin a Sibila nevű jóskönyv szerzője lenne. Ez a feltételezés abból adódott, miszerint a könyv belső borítóján Katalin autogramja szerepel, Frangepán Katalin Zrínyi grófnő bejegyzéssel.

Figyelmet érdemel még egy bejegyzés, ami jelzi a kort, amelyben fogantatott, ez pedig így szól: „Csáktornyan 1670. április 2-án”. Eszerint abban az időben keletkezett, amikor a Zrínyiek és a Frangepánok köre szorult a hurok, amikor Lipót császár Zrínyi Pétert felmentette a báni tisztség alól, és 1670. március 29-én kiadta ellene az elfogató parancsot, vérdíjat és jutalmat ajánlva: „Mindenki megkapja a császári és királyi jutalmat, aki őt, Zrínyit élve vagy halva a kezembe adja.”

A Zrínyi örökségű Sibila című könyv gazdagnak tekinthető, bár sokáig ismeretlen volt. Először Ivánčan Ljudevit hívta fel rá a figyelmet, aki 1901-ben először említi. Ma a neves zágrábi érseki Metropolitana könyvtárában található, azonban a Sibila nem tekinthető sem Zrínyi Katalin, sem Zrínyi Péter eredeti művének. A Sibilla valójában a magyar Fortuna 1594. évi kiadásának a fordítása, amely a német nyelvű jóskönyv, a *Das weltlich Loosbuch Jörg Wickram* alapján íródott. Kezdetben úgy hírlett, hogy Katalin fordította horvátra, később pedig elterjedt az a nézet, hogy Zrínyi Péter fordította, ma viszont úgy tartjuk, hogy a Sibilat a Zrínyiek csáktornyai udvara számára Zrínyi Péter valamelyik íródeákja fordította.

Mindazok, akik eddig Zrínyi Katalin *Putni tovaruš* imakönyvét tanulmányozták, nem térhettek ki a feltételezés alól, miszerint Zrínyi Katalin maga után hagyott némi irodalmi nyomot. Ezt az előérzetet ezelőtt húsz éve be is igazolta Ledi Gerhard horvát újságíró, aki rábukant egy kódexre, amely Zrínyi Katalin számos, eddig ismeretlen verseit tartalmazza. A kódex teljes terjedelemben mindmáig nem jelent meg, azonban bizonyítékul szolgál Katalin kivételes költői és írói képességeiről. Különös figyelemben részesülnek az alábbi versek: „Csengics aga elveszejtéséről” szóló ének, (Csengics – akinek seregét Zrínyi Péter veri szét – bosnyák aga volt, aki betört Horvátország területére). A másik „Fekete fehér szívemnek”, avagy „Zrínyihez”. A Zrínyihez címzett ének Katalin alkotói képességét bizonyítja, de irodalomtörténeti és tartalmi motívumait tekintve is fontos. Ez az ének nem más, mint Zrínyi Miklós nemes bán, államférfi és hadvezér, valamint a jeles költő költői nekrológja.

Zrínyi Katalin korának kivételes egyénisége volt. Már az összeesküvés kezdetekor tárgyalásokat folytatott a francia király megbízottjával. Ez volt az oka annak, hogy a császári udvar az értelmes asszony ellen a legkegyetlenebb módon járt el. A grazi dominikánus rendházba vitetik, ahol betegségtől elgyötörtén 48 éves korában elhalálozott. Irodalmi munkáinak kevés száma és csekély kutatottsága ellenére a korai horvát irodalom legkitűnőbb írói közé sorolhatjuk.

Fordította: Frankovics György

Bartolič Zvonimir

Torockó¹

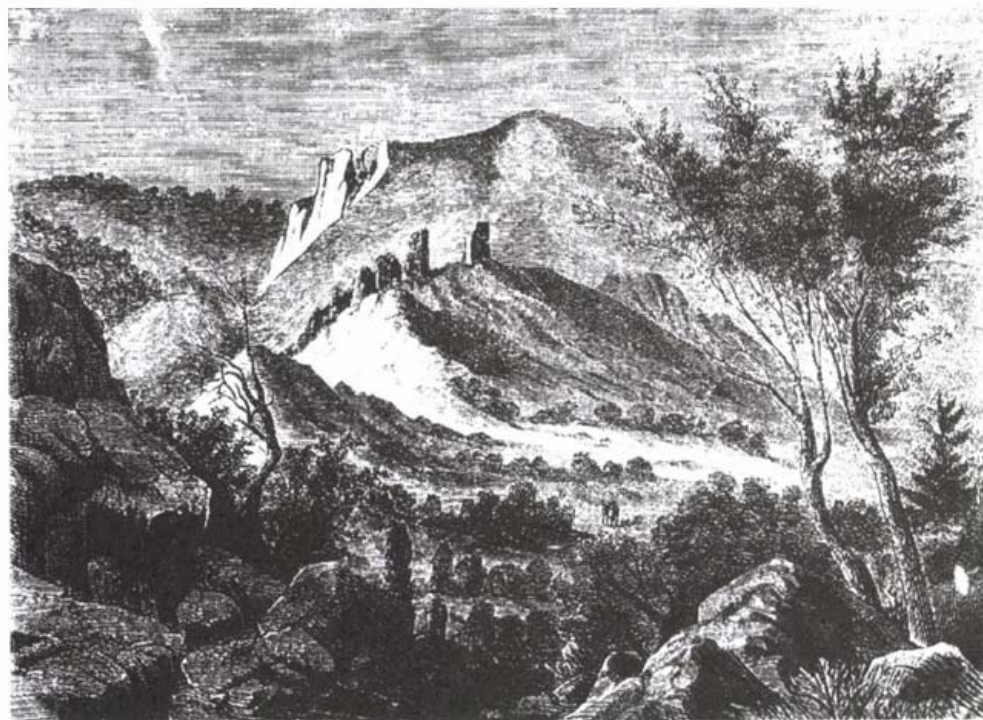
Hogyan is tudnám megidézni azt az élményt, a rácsodálkozásnak azt a fölemelő és lenyűgöző érzését, ami minden alkalommal megejt, s hitem szerint bizonyára mindenkit elfog, aki ellátogat Torockóra, a Kárpát medencének ebbe a gyönyörű, a természet és az ember összefogásából született ékszerdobozába? Amikor először jártam Torockón – idestova 12 esztendeje, éppen október vége felé – háromszor érintett meg a teremtésnek ez a csodája, három tételben élhettem át a Teremtés szimfóniáját.

Első ízben akkor fogott el ez a semmihez sem hasonlítható érzés, amikor, amikor a városka főterén állva föltekinttem a Székelykő félelmetes meredekséggel, 1130 méternyire magasodó bércére, s megéreztem emberi voltom parányi voltát, dermesztő kiszolgáltatottságát.

Másodszorra akkor élhettem át a hely és a táj varázsát, amikor a Székelykő tömbjéről letekintve, madártávlatból láttam a játékszerré tőpörödött, s múltját valóban a sors játékszereként megélt városkára, amely úgy simul a tájba, mint ahogy Torockószentgyörgy mesebeli óriásleánykája kötényében megbújít az ökröcskéivel együtt fölszedett szántóvető.

A harmadik csoda pedig az, amit szívből kívánok minden atyámfíának, ami a vasat kovácsoló, teraszokat művelő, meséket és népdalokat termő, bútorokat virágzó, vásznakat hímző torockói néplélek megismerésekor érint meg és emel föl, s ami talán itt és most, e kiállítás megtekintése nyomán is megtapasztalhatunk.

Vannak tájak, amelyek a nappal és az éjszaka határán a legszebbek, amikor egy részüket még a fényben látjuk, más felüket pedig már a homály fedi. Azt hiszem így van ez a legtöbb vidék, tájegység múltjával is, úgy kell rátalálnunk, hogy az alkony és a verőfény, a mítosz és a valóság összeolvadjon fölöttük. Amikor emlékeim fölfrissítésére elővettem Orbán Balázs A Székelyföld leírásának ötödik kötetét, a két település – Torockó és Torockószentgyörgy – múltját lapozgatva, újból ráébredhettem arra, hogy a történelem igazi varázsa a ráció és a mese határán van.

¹ Elhangzott 2005. október 12-én, a Magyarok Házában rendezett kiállítás megnyitóján.

Torockói utcásor

Torockó lakosságának történelme egy töről fakad a székelyekével, akiknek múltja – mint minden népé – a mítoszok világába vész. Ők magukat a hunok maradékainak tudják, s biztos vagyok benne: ha nem ereszhették volna gyökereiket a legendák korántsem légből kapott világába, nem élhették volna túl kegyetlen sorsukat. De a torockóiaknak még ezen kívül is megvolt a maguk erőt adó mítoszuk. Kunokkal, tatárokkal, mongolokkal való győzedelmes harcok, jutalmul kapott, de később a tűz martalékává lett kiváltságlevelek, ősi jussért való vitézkedések szerepelnek ebben a mitologikus történelemben, ahol a dicsőség, a kiváltság, a diadal mindig kétséges és bizonytalan, de a leveretés, a megtorlás, a tűzvész és az akasztófa nagyon is valóságos.

A torockói székelyeknek is megvolt a maguk siculicidiuma, lemészároltatásuk jó két emberöltővel megelőzte a madéfalviékét. Az osztrák hadak két alkalommal is – 1702-ben és 1704-ben – éjszaka zúdultak az alvó falura, s a templomba is betörve mészárolták az embereket. A farkasok nyomában pedig ott jártak a hiénák, a szomszédos falubéli oláhok, akik Erdély oly sok vidékéhez hasonlóan minden történelmi katasztrófa idején uszíthatók voltak a védetlenül maradt magyarságra. A hagyomány szerint – mint Orbán Balázs írja – „e rémnapok emlékére vannak a torockói házak ablakai kívülről veres szegélyzettel körülvéve, ezen minden évben megújuló emlékjelt tartják fenn a torockói anyák, hogy az utódoknak, valahányszor az ablakon kitekintenek, mindig eszöbbe jussanak azon gyötrelmek és kínzások, amelyeket elődeik a szolgaságnak sötét napjaiban szenvedtek.”

A kiváltságaikat veszített, osztráktól, oláhtól, de saját uraiktól is szorongatott torockaiak még „csalóka levél”, készítettésével is megpróbálkoztak. Ez a hamis okirat volt az alapja a torockaiak Stájerországból való, XIII. századi betelepülése meséjének. A torockai magyarok tehát kisebbségnek, nemzetiségnek hazudták magukat Magyarországon, hogy élhetőbb feltételeket remélhessenek. Érdemes elgondolkodnunk ezen a jelenségen, mikor azon tűnődünk, hogy mikor is került a magyarság – Németh László szavaival – kisebbségi sorba a saját hazájában!?

Torockó népének azonban nemcsak ellenségeivel kellett megküzdenie történelme során, hanem az anyaggal, a megélhetését jelentő *vassal* is. Míg a torockószentgyörgyi vár jobbágynai a föld felszínét szántották, Torockó népe a föld mélyét tárta fel. A már említett torockói csodák

harmadikaként a vas mindenhatósága nyűgöz le minden találkozáskor. A település, de talán egész Erdély történelme forrt össze az itt bányászott, olvasztott, kalapált, az emberi leleménnyel célszerűen formált vassal. A néprajzkutató Kós Károly írja, hogy Torockó vasműveisei az újkor minden hűbéréllenes – s tegyük hozzá nemzeti függetlenségi – megmozdulásának *fegyverkövácsei* voltak. A torockói vas azonban nemcsak vért ontott, nemcsak a halált osztotta, hanem az életet is szolgálta. Messzi földön híre volt az itt készült ekevasnak, sarlónak, kaszának, kapának, szerszámnak, a különféle művészi vasmunkának. És nem csak a kovácsok – magyarul vasverők – éltek a föld kincseiből, hanem a bányászok, a szénégetők, a lovasgazdák, a szekeresek, a vaskereskedők is. Kaptak a vasukért fát, gabonát, posztót, lovat, hámot, bútort, s ki tudja még milyen portékákat. S ha Torockó megejtően szép, harmonikusan épült házsorai között járunk ámulva látjuk, mi minden készült itt vasból: az ablakok zsalugáterei, az ajtók zárai – itt nem készül fából a kilincs! –; az ablakok, ajtók gazdag vasalása, a sokszor művészi ablakrácsok, de még a kemencék bőséges vasalásai is a vasban való gazdagságról mesélnek.

A Mária Teréziától visszakapott kiváltság és a vas tette fejlett, polgárosodott kisvárossá, majd később iparosságból, építőiparosságból élő közösséggé Torockót és népét. Mellette bizony a szegényebb testvér szerepe jutott a jobbágyságtól csak 1848-ban úgy-ahogy megszabadult Torockószentgyörgynek. Ők a föld felszínén lévő dolgokból igyekeztek megélni, de a minőségre, az intenzívebb mezőgazdaságra való törekvés – akárcsak Torockón a teraszos gazdálkodás –, itt is eredményes. Ha jól körülnézünk a nagyenyedi piacon, hamar megtaláljuk a mákot, hagymát, virágot és virágmagot áruló torockószentgyörgyi földműveseket.

Manapság azonban már Torockó két településének magyarsága is egyre kevésbé tud megélni a földből és a két keze munkájából. De a gondviselés megadta nekik mindazt, ami a harmadik évezredben értéket jelent és megélhetést nyújthat ezen a földön. Ez pedig az Isten és az ember alkotta táj szépsége és harmóniája. Hallom, a Világörökségre pályáznak, s gondolom meg is van rá az esélyük. Az a körülmény pedig, hogy a Székelykő szaiklaorma a magasságot méri, az egykori mezőváros Torockó és a szentgyörgyi vár a múlt mélységeit jelzi, ki is jelöli számukra a jövő útját. A kő és a vár majd elvarázsolja, a szépséges házak és utcák, népművészeti gyűjtemények megnyugtatják és pihentetik a messziről érkező vándorok globalizációtól kínzott idegeit. A hagyomány szépsége és biztonsága, s az itt élő emberek szellemi gazdagsága lelki gyógyulást, a szentgyörgyi föld termékeinek ízletessége földi örömeket szerezhet az idelátogató idegeneknek.

Halász Péter

Hagyományőrző „tuféliek” Komáromban

Az 1946–1948 között a csehszlovák és a magyar állam között lefolytatott un. lakosságcsere témája az azt követő 10–15 évig tabu volt. Ma is csak a középkorú, vagy az idős emberek tudják, hogy mit takar valójában ez a szó. A fiatalok nem hallottak róla, s a történelemkönyvek anyagából is kimaradt. E szomorú esemény minden részletére csak azok az emberek emlékeznek, akik szenvedő alanyai voltak.

Nem vagyok született komáromi. 1947-ben én is vagonban érkeztem Magyarországra az akkori Csehszlovákiából, Gútaról, a lakosságcsere során. Szülőfalumból Érsekújváriba hordták az ingóságainkat teherautóval, onnan Szobon és Budapestben átvittek bennünket a Dél-Alföldre, Mezőberénybe. Ugyanerre a sorsra jutott az általam vizsgált hét dél-szlovákiai falu: Komáromszentpéter, Hetény, Madar, Izsa, Martos, Naszvad és Gúta sok családja, de őket Magyarország Közép- és Dél-Dunántúli területére, a Duna-Tisza közéne déli részére, valamint a Dél-Alföldre telepítették. Megérkezésük több szempontból is meglepetést okozott számunkra, egyrészt a vasúti- és közúti szervezetlenség miatt, másrészt, mert legtöbbször az épp akkor kitelepített sváb családok házába irányították. Tragédiaként éltek meg ezt a szituációt a csehszlovákiai magyar betelepített, és a Magyarországon élő, onnan kitelepített sváb családok.

A felvidékről érkezett magyar családok gazdagodtak, ahogy tudtak az egységesen 15 holdra kimért területükön. Jómódú emberek voltak ők szülőföldjükön, némelyik – mai kifejezéssel élve – komoly gépparkkal, mezőgazdasági felszereléssel érkezett. A határon vámolás nem volt, hiszen minden ingóságot (lakásberendezést és felszerelést, személyes holmit, állatokat, takarmányt, építési anyagot, tetőanyagot és ajtót, ablakot) magukkal hozták. „Csak” a nagy „ganglábás” házat, a hozzátartozó gazdasági épületeket, földjeiket: szántót, szőlőt, erdőt, kaszálót kellett otthagyniuk.

Baranyában, Somogyban, Tolnában, s a Duna-Tisza között érték ezeket az embereket az ötvenes évek nehézségei. Ez még jobban megerősítette őket abbéli szándékukban, hogy mielőbb eljőjenek onnan. Meg a remény, hogy közelebb kerüljenek a szülőföldhöz. E családok nagy része az 1960-as években útnak indult, s miután telket vásárolt a Dunántúl északi részén, a határ mentén, Komáromban próbált családjával immáron harmadszor gyökeret verni.

A dolog érdekessége, hogy akkori munkahelyemen a Komárom Városi Tanács VB Építési és Közlekedési Osztályán – építési előadóként – mi engedélyeztük ezeket az építkezéseket. A Térfy Gyula utcának ezt a részét a köznyelvben ma is Kisszentpéternek nevezik el, emlékezve a mai Szlovákiában levő Komáromszentpéterre. A ma Komárommal összeépült Szőny községben is azonos utcákban, egymás közelében telepedtek le. Lehetett ez részben az összetartozás egyfajta megnyilvánulása, de lehet csupán azért, mert éppen ezt a részt parcellázta akkor a Tanács, így ott voltak eladó házhelyek.

Én magam ekkor találkoztam a „*tuféliek*” és „*azok a betelepültek*” megnevezéssel. Ez a nem mindig jó szándékkal kiejtett megkülönböztető jelző motivált arra, hogy a városban ezzel kapcsolatban valamiféle ismeretterjesztésbe kezdjek. Annak az elképzelésnek a megvalósítása azonban, hogy rendezzünk az áttelepített családok hosszú utat bejárt, máig megőrzött tárgyaiból egy kiállítás, nem volt egyszerű. Hatvanöt családdal, nyolcvanöt addig ismeretlen – áttelepített emberrel ismerkedtem meg 1996 nyarától 1997 tavaszáig. A legidősebb 1907-ben született. Ő és kortársai a XX. század elejének fiataljai voltak, akik nagyon jól emlékeztek szüleik, s rajtuk keresztül nagyszüleik életére. Gyermekeik, az én korosztályom, valamint az 1920–1925-ben született, és a XIX. század végén, vagy a századfordulón házasodott emberek segítségével, legalább négy nemzedék életéből tudhatunk meg valós adatokat. Kérdéseimmel, miután ők is tudják, hogy honfitársuk, gutai vagyok, hiteles vagyok a számukra.

Hagyományaik

Falvaik, ahol születtek, közel voltak ugyan egymáshoz, lakói mégsem látogatták egymást, viszonylag zárt közösségnek tekinthetők. Összetartották őket a többgenerációs otthonok, a különböző egyházi gyülekezetek és iskolák, az ifjúsági felnőtt színjátszó, műkedvelő körök, dalárdák. Ugyanúgy a hétköznapi tevékenysége a közös munka, a vidám hangulatú kuckó- és tollfosztás, vagy a téli esték varralkalmi. A házasságok is a falun bévül kötettek, ezzel magyarázható az egy-egy falura jellemző családnevek. Néhányat említve közülük rendben: *Komáromszentpéteren* a Gál, vagy Gaál, a Kosdi, vagy Kozsdi, a Bordács, a Gere, a Kelkó, a Bocska, a Rancsó, a Tokodi; *Izsán a Zámbo*, a Gelle, a Risavi, a Kurucz, a Tóth Kurucz, az Izsák; *Martoson* a Jóba, az Ötvös, a Keszeg; *Hetényen* a Dóczé, a Major, a Csintalan, a Szűcs; *Naszvodon* a Györe, a Haris, a Paluska, az Asztalos, a Csontos, a Dibusz, a Lebó a legjellemzőbb családnevek. Sokszor ők is már csak úgy tudnak eligazodni az azonos családnevek között, ha nemzetségeknek kezelik azokat.

Árulkodó jelek ezek éppúgy, mint a jellegzetes tájnyelv, még inkább a kiejtés, de tájszavaikból, jellemző kifejezéseikből is egész gyűjteményünk van már. A magnó vagy élőbeszéd lejegyzéseiből említenék néhányat: *kezet fogni mentünk* (eljegyeztük egymást); *az asszony eléggé kihágó volt* (kicsapongó); a csizmát úgy *parancsoltatták* (rendelték), mert akkor különre megcsinálták azt.

Othon, a szülőföldön természetes volt, hogy viseletben jártak nők, férfiak, fiatalok és öregek egyaránt. A viseleti darabok összetéveszthetetlenül jellemzőek voltak az egy faluba tartozókra, így a kendervászon alsóneműk, a *gyócs* ingek, a ruhák anyaga, a szoknyák hossza és bősége. A kendőkötés valóságos szertartásnak, tudománynak számított, s egy-egy faluban a hajviseletük is csak a hagyománynak megfelelően készülhetett. Az ősoktól kapott viseleti darabok eredeti nevét is megőrizték. A teljesség igénye nélkül, csak párat említve közülük: a női

ing a martosiaknál a *borjúszerű* ingnek, a komáromszentpéteriekéknél *ingváll*nak, a naszvadiaknál *féling*nek hívják. Ha falvanként vizsgáljuk meg, az öltözetükkel kapcsolatos különbségeket, még inkább jelzik azok a hovatartozásukat.

Aki néprajzi gyűjtéssel foglalkozik, tudja, hogy a beszélgetések során milyen hamar előkerülnek a családi fényképek, leginkább dobozokból, rendszertelenül tárolva. Ezek a falusi élet eseményeit dokumentáló képek pontosan rögzítik, őrzik a valóságot, de néha meglepetést is okozhatnak a gyűjtő számára. Ilyen volt például, a viseletekre irányítva a figyelmet az un. *nemzeti viselet* kérdése. Falutól függetlenül főbb jellemzőiben teljesen megegyeznek. Vagyis fehér blúz és szoknya, zöld selyem kötény és piros bársony pruszlik. A díszítésként használt arany sűjtás, vagy zsinór vonalában, vagy a nemzetiszínű, keskeny szalag felvarrásában lehetnek apróbb eltérések. Ismerőseim elmondták, hogy ezeket a viseleteket csak az állami ünnepek alkalmával öltötték magukra.

Három darab iskolai napló került elő a Komárommal egybeépült Szöny községben lakó áttelepített család padlásáról. Az osztályzónaplók a naszvadi katolikus iskolából származnak. A kedvesnővérek által, gyöngybetűkkel írt haladási részben a kézimunka órák visszatérő témája a *szatyorkötés*. A kukoricalevélből kötött kosarak, papucskok, *ridikülök*, szatyrok készítése, talán ebben a faluban terjedt el a leginkább, mert itt már nem csak saját részre, hanem eladásra is jutott belőle. Nem is kis tételben, ugyanis tanfolyamokat szerveztek a „*sustya munkák*” elsajátítására, kereseti lehetőséget teremtve ezzel a lányoknak, asszonyoknak. De ismerkedési, szórakozási alkalomnak is számított ez a munka, hiszen a legények jártak a lányoknak *nyirkálni*.

Az önellátó paraszti gazdaságokban semmi sem mehetett veszendőbe. A silányabb területeken is megtermett a rozs, így jutott a rozslisztből a házi kenyérbe is. A férfiak a rozsszalmából kosarakat, terménytárolókat készítettek és az ólak, pajták tetején is jó szolgálatot tettek. A kendertermesztésnek is megvoltak a feltételei a folyók mentén. A takácsmesterség is apáról fiúra szállt. A kenderműket szapulták, mosták, s a falu fúró-faragó emberei által készített mángorlók tartották karban. A gyönyörű, fehér varrások, a hetényi, komáromszentpéteri, izsai és madari asszonyok keze munkáját dicséri a kereskedő asszonyok révén, eljutottak messzi városokba is.

Hagyomány és identitás

Ilyen volt a rend, a hagyománytisztélet, a munkamegosztás a családtagok között a felvidéki családokban. Közvetlenül az áttelepítés előtti hetekben azonban felborult ez a szigorú, paraszti világot jellemző élet, ami a hagyományokra épült, s újabb, addig ismeretlen közösségek születtek. Egyre nőtt azoknak a családoknak a száma, akik *fehér lapot* kaptak, s akiknek hamarosan indulniuk kellett Magyarországra, az új hazába. Kisebb csoportot alkotottak azok, akik magyar létükre szlováknak vallották magukat, hogy otthon maradhassanak. Eközben mentek a vonatok Csehországba a deportáltakkal.

A felvidéki emberek sorsát a továbbiakban a megváltozott körülmények alakították, szabályozták. László Péter *Fehérlapok* című, 2003-ban megjelent könyvéből idézem: „*A ládába csomagolt ünneplő ruhát, csak akkor vettük elő, amikor híre jött, hogy valahol meghalt valaki. Utána oda raktuk vissza, mert nem gondoltuk, hogy az lesz a végleges otthonunk. Az első temetéseken még mindannyian ott voltunk, mert számon tartottuk egymást. Ilyenkor a szélrózsa minden irányából jöttek az emberek gyalog és szekérral, mert akkor még nem jártak buszok. Ez a nemzedék így ment el gyorsan, egymás után, mintha senki sem akart volna utolsóinak maradni*”.

A kivetkezés – ahogy tőlük hallottam –, vagyis hogy átfordították a ruhájukat, valamennyiüknél az áttelepítéssel függött össze. Legtöbbjük vegyes lakosságú faluba került. Kezdte őket zavarni, a megkülönböztető öltözetük. Főként a fiatalokat és a gyerekeket. Az öregek, a nagyszülők, halálukig megtartották a viseletüket. 1947-ben lakóhelyemen, Komáromban, gyermekként még én is megcsodáltam a sokszoknyás, izsai öreg néniket, akik akkor tájt költöztek fel a Dunántúl déli megyéiből Komáromba vagy Szönybe. Arra is csak mosolyogva gondolok vissza, hogy akit plüss, pargett festő, vagy bőven ráncolt szoknyában láttam, mindről azt gondoltam, hogy biztos izsai.

Újra a fenti könyvből idézek néhány sort: „*A sváb paraszti világ is szigorú rendben szerveződött. A föld, az állattartás és a szőlő-gyümölcs termesztés intenzív kapcsolatára. Ehhez a gazdálkodási*

módhoz, meghatározott ismeretanyag, és életmód tartozott. A kedvezőtlen domborzati viszonyok, az alacsony aranykoronájú földek, a táj adottságaihoz igazodó tapasztalatok hiánya nehezítette a beilleszkedést". Volt valami mégis, ami az évek során, a keserűségből, indulatokból eredő érzéseket megszelídítette. A közös sors, a hontalanság. Lassan, de viszonylag észrevétlenül elindult egy kölcsönhatási folyamat. A kendermunkákat felváltotta a gyapjúfonás, s a kötés. A lakodalmak kalács, kuglóf receptjeit is kicserélték egymás közt. S az is előfordult ritkán, hogy a fiatalok barátságából vegyes házasság lett.

Mégis! Tíz, tizenöt év után, a kényszerű vándorlás utolsó állomásaként felköltöztek Komáromba és környékére. Az előzőkhöz képest ismét más földrajzi adottságok közé kerültek, ami újabb megoldásokra készítette őket. A férfiak zöme az iparban helyezkedett. A nők közül többen kaptak állást dadaként a gyermekvárosban, vagy valamilyen munkát az Édesipari Társuláznál. A Komáromszentpéterről, Hetényből, Madarról és Izsáról származó asszonyok még az 1960-as években is varrták a kisebb terítőket, a 12 vagy 24 személyes abroszokat a szalvétákkal, de bármit elkészítettek, amit a megyei háziipari szövetkezet megrendelt. Van, aki a nyugdíját is onnan kapja. A szüleiktől tanult toledó, azsuros, szálvonásos varrások készítésének módját, mint anyanyelvüket megőrizték. Aki otthon varrt, az itt is, még ha nem is mindenki eladásra, s a mintalapokat és a hagyományos szitakéreg dobbrámát bőrszíjjal – mint a szülőföld emléket – takargatják. Az úrvacsora-terítőt a szentpéteri asszonyok még Tolna megyében, Páriban is közösen varrták. Ahogy visszatelepültek Komáromba és környékére, magukkal hozták és a szőnyí gyűlekezetnek ajándékozták.

Mivel a gazdálkodáshoz megvoltak a mezőgazdasági felszereléseik meg a módját is értették, jó néhány család folytatta a paraszti munkát. Kezdetben, hatalmas méretekben folyt a *majorannázás*. Azután jött a *fóliázás*, ami még ma is tart. A legnagyobb fóliásátrak a felvidékiek portáján láthatók, színesítve a dolgot azzal, hogy valóságos csere-bere folyik a Szlovákiában élő rokonaikkal vetőmag, vagy palánta ügyében. Náluk korábban kezdődött a zöldségfélék termesztése a fóliákban, a gázt is előbb bevezették a fóliák fűtését anyagilag is támogatták. A közép- és idősebb korú nők, a férfiak ma is gyakran előfordulnak terményeikkel a város piacán. Gyerekeiket ebbe már nem vonják be, ha csak módjuk volt rá, kitaníttatták őket.

Kosarakkal – ha sikerül hozzá anyagot találni –, még akad egy-két felvidéki ember a piacon. Az öregek, hogy teljesen otthon érezzék magukat, vetnek még egy kis cirkot is a kertben, hogy legalább a jellegzetes kissöprűt megköthessék több példányban a családjának, ahogy otthon megszokták. A nyolcsoros kukoricára is ügyelnek, hogy a dédi, vagy a nagymama a *sustya* lábtörölt, no meg egy-két kosarat, megfonhasson. Az élelmiszereket: a tojást, a lisztet, a krumplit meg a hagymát kizárólag rozsszalma kosarakban tartják, úgy ahogy otthon öregjeiktől látták. Van belőlük elég, hiszen kenyeret már nem sütnek a szakajtó kosarakban. Írott receptes füzetjeikben megjegyzésként jelzik, ha az *még otthonról való*.

Ilyen módon őrzik hagyományait, s adják tovább még az unokáknak is. Akik igaz, hogy már itt születtek, a régi világot nagyszüleik, szüleik „meséiből” ismerték meg, de a mag valószínűleg jó talajra hullott.

A tőlük hallott igaz történetek közül szólok két szomorú, megható esetről. Még Tolnában laktak a mostani szomszédaink (ők is áttelepítettek), amikor meghaltak rokonaik ott Váralján. A temetés alatt, a szülőfalujukban, Komáromszentpéteren is harangoztak. Az is előfordult nem egy esetben, hogy a még Tolna megyében meghalt egyik nagyszülő nevét, jóval később itt Szönyben, elhalálozott házasátársa sírkövére is felírták. Aki tud a nagy ünnepek – húsvét és mindenszentek napja – előtt, fáradtan ugyan, de elzarándokol családtagjaival a temetőbe. Elviszik fenyőkoszorúikat, meg egy kicsit a sírokat is rendbe hozzák.

A gyűjtemény

1997-ben végre sikerült megvalósítani közös tervünket. Megható volt az összefogás, aminek köszönhetően bekerülhetett a Komáromi Klapka György Múzeumba a „*Két haza egy szőnyegben*” megnevezésű néprajzi gyűjtemény, amit a Komáromba, a szülőföld közelébe visszaköltözött áttelepített, felvidéki családok adományoztak – közvetítéssel – a városnak. Az akkori 404 tárgy száma mára a folyamatos gyarapítás révén 4000 körülire nőtt. Emellett az archív fotók a fényképtárban, a mozdulataikat megőrkítő videó filmek olyan városi múzeumi néprajzi gyűjteményt gazdagítanak, ami a felvidéki embereknek az összefogásából jött létre.

Bár felvidéki honfitársaimmal tragédiaként éltük meg mi is az áttelepítést, a lakosságcsenést, ennyi év távlatából – a tényeket nem felejtve – békességgel nyugtázzuk sorsunkat. Ki-ki a maga módján és lehetőségeihez képest rendezte életét. Képes volt többször is újra kezdeni. Sokra vitték szorgalmukkal, és lassan a – pejoratív értelemben használt – „tuféliek” megnevezés is feledésbe merült.

Horsa Istvánné

Korond népi építészetéről

A faépítkezés

A legrégebbi időkben a házat az ember maga készítette, mégpedig olyan anyagból, ami éppen azon a helyen rendelkezésre álltak. Erdős vidéken – mint amilyen a Sóvidék is – minden építkezéshez a fa adta és részben ma is ez adja a legfontosabb alapanyagot. A középkorban az erdők sokkal nagyobb kiterjedése lehetővé tette a fából történő építkezés általános elterjedését. Pár évtizeddel ezelőtt Korondon szétbontottak egy régen épült házat. Évszám nem volt rajta, gömbölyű fából volt építve, televerve „bolhaszeggel” és egyáltalán nem látszott rajta az eltelt idő, „olyan fehér volt, mint a gyolcs”.

A régiek úgy tartották, hogy a fát mind háznak, mind dránicának holdtöltekor, vagy közvetlen utána kell vágni, mert ha „újságra” (új holdra) vágják, akkor a gomba és a szű megeszi a fát. Az a bizonyos régi ház gömbölyű fenyőfából volt „gerezdbe összeróva”, a tetőszerkezet pedig „120 szöges meredek” és „iszkola” fedésű. Az iszkola nem más, mint bükkfából készített és kézvonóval ügyesen kidolgozott dránica (ami eredetileg fenyőfából készült).

A boronafalu épületek sarkait nagy kőre tették, a többi részt kirakták kővel. A boronák oldalába két újni széles, 2-3 centiméterre kiálló ékeket, „bolhaszegeket” vertek, amivel később betapasztották a falakat. A bontásból olyan boronafák is kikerültek, melyeken az ágaknak nem voltak tőlük levágva a csonkjai, és ezek szolgálták az ékek szerepét, tartották az agyagtapasztást a falakon. Székülékes tetőszerkezetet csak a kész épületekre emelnek. A boronafal gerendáit megfűrták, és faszegekkel egymáshoz kötötték a sarkok és más bekötések közti szakaszokon. Régen még a „padlást” (padlódeszkázat) is faszegekkel kötötték le a párnafához.

Ma már nem boronafalakat építenek, hanem a vésett oszlopok (lábfa) között ácsolt gerendákat helyeznek el, és ezeket csapolva illesztik a lábfa közé. Ezeket a falakat régen törekes szalmával kevert agyaggal tapasztották be. Ma a berakott falat „fenyőágasan” belécezik és úgy vakolják, mint a téglaházat.

Viski Károly 1909-ben Siklódon végzett kutatásai nyomán a ház építését a következőképpen írja le: „Igazi ház csak a faluban épül. Négy szegletére talpkő kerül, mindjárt rá a talpfákat helyezik. A talpfákra 8, inkább 10 rakófa, minden szögleten közönséges gerezdbe róva. (Van mónárgerezd és farkasfog is.) A rakófára kerül a mestergerezd. Erre két boríték bütüről s a fiókgerendák. Az egészet keríti a négy koszorúfa, két bütűjén való s két hosszú. Ezek tartják a szarvazatot, azaz a főt egyberótt szarufákat, amelyeket még kakasülő is tart össze és szét. A szarufákon lécek, lécezés. Az újmódi házakon a talpfákon a szegletekre sasokat, ajtómejjéket állítanak, aztán rakják közéjük a rakófákat, s amikor ablak magasságig jutnak, a rakfákra ablak mejjéket is állítanak; a koszorú hiányzik s a szarufák a fiókgerendák végéről nyúlnak fölfelé. Korond lakóházainak nagy része a második világháborúig ezzel az eljárással készült.

A második világháború után a lakóházak és gazdasági épületek építésére Parajdról kezdtek járni Korondra: Ambrus Márton ácsmester és csoportja, Ambrus Szász András, Bartos László és társaik; Felsősfalváról Lukács Imre és csoportja. Ezek a mesterek kezdték meg Korondon a gerezdbe rakott épületek helyett a „sasha” való építkezést, melyet keményebbnek tartottak, mint a gerezdbe rakott épületet. Elkezdték az épületeknek a kívül-belül való meglécezését. A léceket szép fenyőágasan, egyforma távolságra szegezték fel. Ezen a tapaszt is jobban állott, a fal sem repedett úgy, mint a gerezdbe rakott épületeknél. Nem sok idő elteltével az agyaggal való tapasztást felváltotta a mészből és homokból készült malternek nevezett anyag, mellyel szép falakat simítottak.

A házak tetején az elsősorban „Filegoriának” nevezett kiugrást kezdtek készíteni, egymással szemben álló szarvasokkal, a közön virágos-tulipános fával. A szájhagyomány szerint az első ilyen házat az 1930-as évek elején, Nagy György korondi vízimolnárnak építette a már említett Lukács Imre.

A sasba rakott épületekkel mind jobban elterjedtek a házak alá való pincéknek kőből való építése, a pityóka, káposzta, gyümölcs és zöldség téli tárolására. Ha az egész ház alá pincét építettek, azt úgy készítették, hogy télen lakni is lehessen benne. Konyhának használták és valamelyik idősebb családtagnak éjszakai alvóhelyként is szolgált.

A kőépítkezés

Korondon a kőből való népi építkezéstről, a templomokon, iskolákon és az 1822-ben épült István Mihály és Fábián Anna építette kőházon kívül, csak a XX. században épületekről beszélhetünk. A következő kőépületeket tartjuk számon:

1. Az Alszeg utcai Simény Márton az 1930-as években a korondi „Kerek orotás” határrészen, több földterületet összevásárolt ősi földje mellé és tanyát alakított ki. Kétszattatú lakóházát terméskőből építette fel, amit a határban gyűjtött össze, a maga és a szomszéd földtulajdonosokérol. A tartozék gazdasági épületet fából építette.

2. Tódor Prücsök Sámuel bent a faluban a Só úton az 1930-as években terméskőből építtetett istállót, mely legalább 10 nagy állat (tehén, ló) befogadására alkalmas.

3. A felsősófalvi születésű Kovács Károly az 1940-es években a korondi határon lévő Vadasmező tanyán nagyobb birtokot vásárolt és terméskőből építette fel a lakóházát, melyet néhány év múlva eladott a korondi Imre Dénesnek.

4. Makó Mózses Temető utcában, 1947/48-ban terméskőből építtetett istállója 5-6 nagyállat befogadására volt alkalmas.

5. Az 1939-es évben Bertalan Áron, a korondi Kerámia üzem a tulajdonosa az általa megvásárolt korondi fürdő területéből 26 katasztrális hold és 438 öl területre – melyen borvízkút is van – 1940-ben, terméskőből építtetett egy istállót és mellé két szobás lakást az állat- és területgondozók részére. Az istálló 20 db nagyállat részére épült. Az istállót a lakással együtt

Faragott kőkapu és kökerítés Korondon piaci Fábián Imrénél, az utolsó székelharisnya varró szabónál, 2004. (Szócs Lajos felvétele)

1968-ban lebontották, kő és faanyagából a „svájci” stílusú meleg fürdő helyére felépítik az „Árcsói Motel” turista fogadót.

6. Az 1930-as években a Korondhoz tartozó fenyőközi tanyán István Márton is terméskőből épített kétosztatú kőházat. Fia, Zoltán nemrég bontotta le.

7. Fábián Peti Zsigmondnak a Borvíz utcában volt egy omladozó kőkerítése. Az 1956-os esztendőben a Budapesten élő, 1898-ban Korondon született Tófalvi Sándor kőműves, itthonléte alkalmával, ennek a kerítésnek az oldalában egy olyan követ talált, melyre ez a szöveg volt bevésve: „MIKOR GÉCZI MÁTYÁST BEHOZTÁK GUBERNÁTORNAK.” A talált követ e sorok írójánál – István Lajosnál – hagyta, azzal a meghagyással, hogy a követ juttassa be a marosvásárhelyi múzeumnak a környékgyűjteményébe. 1956 nyarán a kő bekerült a múzeumba, ahol egy Kónya nevű muzeológus nyilvántartásba vette.

Az 1930-as évek elején Görgényüvegsúrról Korondra költözött egy román kőműves, mindenki csak úgy ismerte Gyuri bá, senki sem emlékszik a vezeték nevére. Még az sem, akivel szomszédok voltak, ott lakott a Kendi utcában. Tökéletesen beszélt magyarul. Ő kezdte meg Korondon a Kőkapuk és újabb kőkerítések építését, melyeknek nagyrésze napjainkban is áll: Lőrincz András János kőkapu, kőkerítés; Fábián Imre Piac kőkapu, kőkerítés, magtár (gabonás); Molnos Peti Fábián kőkapu, kőkerítés; Molnos Pali Ákos kőkapu, kőkerítés, magtár; id. Batha József kőkapu; Molnos Pali Fábián kőkapu; kőkerítés; Szentkovits Antal Piac kőkapu, kőkerítés.

Korondi kőművesek a XX. században, akiket még számon tart az emlékezet: *Fábián Szász Márton, Simó Gergely, Molnos Peti Dániel, Fábián Szász Péter, Fábián Szász Ferenc, Imre Márton, Ambrus Sándor, Tófalvi Sándor* (aki az 1930-as évek elején építési vállalkozói engedélyt váltott. Korondon ő építette Katona Sándor kerámia üzemét, mely ma bentlakásos iskolai internátus; a Hecser-gyógyszertárat, ma a Közbirtokosság székháza. Építtetett több magánlakást. Dolgozott Énlakán, Homoroddarócon, Gyilkostón). Nála tanultak: *Siményi Márton, Vajda Balázs, Molnos Biz Mihály, Tófalvi Bajusz János, Tófalvi Sándor*. 1942-ben elment a családja egy részével Szatmárnémetibe. Az ősi családi házból itthon hagyta János nevű fiát és az öreg édesanyját, s 1945-év végén Szatmárnémetiről Budapestre költözött. A Hidegkúti út 193. szám alatt kapott lakást. Mint önkéntes néprajzkutató tevékenykedett. Tudásunk szerint gyűjteménye a budapesti Néprajzi Múzeumban van. *Szente Kálmán*, mint építési vállalkozó Székelyszentlélekről jött Korondra az 1950-es években. Ő építette a korondi középiskolát, az orvosi rendelőt, a szövetkezeti központi épületet a községi tömbházat, melynek alsó része: Posta és Postabank. A régi községi központban az áruházat, a Tószeg és Piaci óvodákat. A gyergyószentmiklósi építőipari szakiskolába tanult: *Lőincz Dániel, Miklós Ferenc, Balázs Baba József, László István* (1942-ben Bogárfalván született. Jó hírnevű vállalkozó. Az 1960-as éveknek a végén jött Korondra.)

A téglából való építkezés

Korondon az első téglaházat Molnos Peti Dániel építette a Tanőrök utcába, lakóháznak. Az 1970-es évektől nagy iramú lakásépítés indult Korondon is, sajnos a régi hagyományos építkezés értékei, jellegzetességei nélkül. Csupa egyforma, esztétikum nélküli kockaépületek, gyakran emelettel, figyelmen kívül hagyva az időjárási viszonyokat (szabad, nyílt terrasszal, szabadban felvezető emeleti lépcsővel, tetődísz nélkül stb.). A szocializmus „típusházai” voltak ezek, melyeket nagyszámban az akkori néptanácsok keretében működő ún. „hetes csoport” épített az egész faluban.

Az 1989-es fordulat után örvendetes kezdeményezést valósított meg az önállósodott vállalkozó, id. Ravasz Domokos építész-ácsmester. Felújította a régi korondi házak díszítőelemeit. Tanulmányozta a közeli Szováta-fürdő üdülő villáinak építészeti fadíszítőműveit. A hajdani jó ízlést mutatja, hogy a hegyvidékre jellemző, levegős környezet oromzatokat, filagóriákat, balkonokat, tornácokat terveztek, melyek közvetlen kapcsolatot teremtettek a szabad természettel, a közeli erdők-mezők tiszta levegőjével. Ezeket a saját ötleteivel – újításával gazdagítva – először saját házában bemutatva – az 1970–1990 között épült házakat, napjainkra már fokozatosan átalakította. Kellemes látványt nyújtó, vonzó külsejű székely épület-díszítő jegyeket viselő házakká, vendégfogadókká.

István Lajos – Szőcs Lajos

Gergely-nap az Ipoly mentén

A téli ünnepkörbe tartozó jeles napok március 12-én Gergellyel zárultak. Ehhez vidékünkön egy dramatikus szokás és néhány időjósítás kapcsolódott.

A szláv, illetve német eredetű, több szereplős adománygyűjtő szokás a középkorban csaknem az egész magyar nyelvterületen elterjedt. A Gergely-járás egyébként iskolai ünnepségben gyökerezik, melyet IV. Gergely pápa rendelt el 830-ban I. Gergely tiszteletére.

Az iskolás gyermekek hajdan csapatostul jártak házról házra. Maszkjukra jellemző volt a *csúcsos papírsüveg* és a *fakard*. Énekükhöz tartozott a *verbuválás*, a szereplők *tréfás bemutatkozása*, egy-egy *jókívánság-mondóka* és az *adománykérés*.

Ipolyi Magyar Mitológiájából azt is megtudhatjuk, hogy hajdan Gergely napján a gyerekek *acélt* és *tűzkövet* tartva kezükben köszöntöttek be a házhoz. Az acélt akkép vetették a földre, hogy az egy ideig forogjon. Közben ezt mondták: „*Acélt hoztam, tüzet ütöttem kegyelmeiteknek.*”¹

A Gergely-járás szokása legtovább a Dunántúlon és a Palócföldön élt. *Manga János* gyűjtéseiből értesülhettünk arról, hogy a Mátra vidéki palócoknál az adománygyűjtők közt lányok és fiúk is voltak. A lányok fehérbe öltöztek, fejükön koszorút hordtak. A fiúkon fehér ing, pitykés lajbi, fejükön színes szalagokkal díszített báránybőr süveg vagy bokrétás kalap, oldalukon fakard volt. A szokás bizonyára régen elmaradhatott, mert – amint *Manga* megjegyzi – már *Istvánffy* is azt írta 1894-ben, hogy a Mátra vidékén nem jártak sehol.

Ugyancsak *Manga János* említi,² hogy a Balázs- és Gergely-járás régebben a kántációk mellett a „mester” egyik jövedelmi forrása volt. A szokás megszakadása a múlt század utolsó éveire és a századfordulóra tehető. Oka valószínűleg a tanítói fizetésrendezés volt. Hogy a Középső-Ipoly mentén a Gergely-járás meddig élt, pontosan nem tudjuk. Az viszont biztos, hogy az itteniek jóval tovább őrizték ezt a hagyományt, mint a Mátra környéki palócok.

Ág Tibor írja az *Ipoly mente népzeneje* című tanulmányában,³ hogy hatvan-hetven évvel ezelőtt a Gergely-járás az Ipoly mentén még élő népszokás volt. Gyűjtésből ismerjük a *Ma vagyon szent Gergely doktor napja* kezdetű dalt, melyet népzenekutatónk Százdón jegyzett le 1975-ben.

*Ma vagyon szent Gergely doktor napja,
Híres tanítónknak nevenapja.
Régi szokás szerint,
Megyünk Isten szerint iskolába.*

*Lám a madarak is,
úgy szaporodának,
majd eljönnek.
A szép kikeletkor, sok szép énekszóval,
zengedeznek.*

*Lám mi is eljöttünk, titeket megkérni,
nagyon szépen.
Ne haragudjatok,
inkább csak adjatok,
a kosárba.*

A vers folytatása az a szövegtörödéék, melyet Ág Tibor 1977-ben Inámban talált meg. Az ot-tani adatközlő a bevezető részre bizonyára már nem emlékezett. Közlése viszont jól kiegészíti a fenti törödéket, s így a Gergely-járó ének teljes szövegét rekonstruálhatjuk

*Adjanak, adjanak,
amit isten adott,
mert ha nekünk nem adnak,
fazekakba kárt vallnak.*

*Adjanak lánykát,
hogy söpörjön iskolát,*

*adjanak gyerecskét,
hogy tanuljon ábécét.*

*Omne dignum leverendum laudum,
hókusz kápusz debiterum,
fórum domine.*

¹ *Ipolyi Arnold*: Magyar mitológia. In: Az ősi magyar hitvilág. Szerk.: *Diószegi V.* 1967. 141–265. old.

² *Manga János*: Ünnepi szokások a nyitrai megyei Menyhén. Budapest, 1942.; *Uő.*: Palócföld. Budapest, 1979.

³ *Ág Tibor*: Az Ipoly mente népzeneje I–II. Hét. 1980. 11. old.

*Adjatok, adjatok,
amit isten adott,
mert ha nekünk nem adtok,
fazekekba kárt vulltok,
de hogyha nekünk adtok,*

*úgy fogunk mi táncolni,
mint a molnár tyúkjai,
kik jóllaktak búzával,
az ellopott jószággal.*

A szövegből kitűnik, hogy a szokásnak nemcsak adománykérő, de *toborzó jellege* is volt. A gyerekek bizonyára tájainkon is a tanító úr számára gyűjtötték a terményt és a pénzt, s ezzel egyidőben iskolába járásra is invitálták a fiatalabbakat.

Emlékeztek egy-két helyen a Gergely-napi szokásra mai adatközlőink is. A pereszlényi Horváth Mihályné elmondta, hogy náluk „*e napon az iskolai kántortanító úr etypár nagyobb lányt kiválasztott, és elküldte őket a község lakosságához gergelyezni*”. A lányoknál, akik énekszóval járták a falut, egy-egy kézikosár volt. A háziasszony valamennyiük kosarába egy-egy tojást tett. Ami összegyűlt, azt a tanító úr a közeli alsószemerédi apácáknak adta ajándékba. Az ottani apácák magányos öregeket ápoltak intézetükben.

Pereszlényi adatközlőm a „gergelyjáró éneknek” már csak a szövegére emlékezett. Részben ugyan megegyezik ez a százdiak szövegével, ám a pereszlényiek szöveganyagából csak az iskola, illetve a tanító népszerűsítése, dicsőítése csendül ki. Valószínű, hogy a szokásnak itt csak a toborzó jellege hagyományozódott. Az adománygyűjtés csupán másodrendű feladat lehetett, hisz az összeszedett tojás már nem a tanító urat, hanem a rászorulókat illette. Arra is érdemes odafigyelni, hogy itt csupán a lányok jártak „gergelyezni”. Ugyanakkor *Ipolynyéken* és *Inámban* ez a fiúk feladata volt, ők a lányocskákat is csak „söpörni” hívták az iskolába.

A pereszlényi „gergelyjáró ének” szövege:

*„Ma nagyon, ma nagyon
Szent Gergely doktor urunk napja,
Híres tanítóknak is
Ez a nevenapja.*

*Régi szokás szerint,
Megyünk Isten szerint
A Gergely napjára,
Megyünk iskolába.*

*Lám a madarak is zengedeznek,
E szép kikeletkor,*

*Gyönyörű tavaszkor
Majd eljönnek.*

*Jertek öcséim,
Kik leszték társaim
A tanulásban.
Jó tanítóknak nagyon,
Kit Isten megáldott
Boldokságban.”*

Kistúron a szöveg utolsó sorai megegyeznek az inámi ének zárószakaszával. Nem csoda, hisz a két szokás jellegében épp az adománygyűjtés volt közös. Az egyik-másik szokás dramaturgiájának töredékei gyakran keverednek a mai adatközlők emlékezetében. Végül jegyezzük meg, hogy „*Gergely katonái*” a múlt században még különféle szereposztásban járták a házakat. Volt, aki a nyársat vitte, a másik a pénzt, a harmadik a kolbászt szedte stb.⁴

Bár Gergely némely helyeken (például a csépai palócoknál) a krumpliültetés legalkalmasabb időszaka volt, március tizenkettedikét általában mégis hideget hozó napként tartották számon. *Paláston* több embertől is hallottam: „*Ha Gergő merrázza a szakállát, akkor még sok hó lesz.*” *Tesmagon* az alábbi jóslást jegyeztem le: „*Ha Gergely merrázza a szakállát, Józsefnek meffagyasztja háromszáz bárányát.*” Az *ipolynyéki* Siket István ezt mondogatta: „*Ha Gergelykor esett, aszt monták, hogy Gergely rázza a szakállát, beűt a kocsnába. Ha Szent Józsefkor is rossz idő vót, akkor még aszt monták, hogy: No maj gyün a Boldokságos Szűz Márija, Gyümölcsöjöt, oszt kihajtya.*”

Csáky Károly

⁴ Csáky Károly: Hallottatok-e már hírét? Pozsony 1987. 102–108. old.

HONISMERET ÉS EURÓPA

Honismeret Finnországban

A Finn-Magyar Társaság (Suomi-Unkari Seura) 2002 és 2005 között hároméves projekt keretében megjelentetett egy magyar nyelvi oktatócsomagot, melynek célja: az eddigi egyetemi oktatásra szánt nyelvkönyvek helyett egy, a felnőttoktatási célokra alkalmasabb nyelvoktató csomag létrehozása. Az EU Szokratész-programjától nyert pénzt pályázaton a megvalósításhoz. Finn-, észt- és magyarországi partnerekkel közös munka volt ez, melynek eredményeként elkészültek az alábbi oktatóeszközök:

Unkaria helposti: 1. Könnyedén magyarul. Nyelvkönyv kezdőknek. Készült 2002-ben. E nyelvkönyvhöz CD is készült.

Tanári segédanyag (kiegészítő ötlet- és feladatgyűjtemény)

Unkaria helposti: 2. Haladók tankönyve. Hozzá CD, tanári segédanyag és útiszótár.

Kaija Markus, Vecsernyés Ildikó és Irene Wichmann munkája az összes könyv, szótár, feladatgyűjtemény és a DVD nyelvoktató részének írása. Ezen kívül két tanári szemináriumot is tartottak a Finnországban dolgozó magyar és finn anyanyelvű magyartanárok részére.

A hatrészes Magyar-DVD televízió- és videó-sorozat Magyarországot, annak népét és kultúráját mutatja be, s alapvető kifejezéseket tanít magyar nyelven. Címe: MAGYAR (ország, emberek, nyelv).

A sorozatot – többek között – a következő helyszíneken forgatták: Budapesten a Parlamentben, a Nemzeti Múzeumban, a Duna Művészegyüttes előadásán a Duna Palotában, a Szoborparkban, a Gyermekvasúton, a Nagy Vásárcsarnokban, a Gerbeaud Kávéházban, a szegedi paprika- és halászléfesztiválon, Pécsen a Csontváry és a Vasarely Múzeumban, valamint a pécsi vásáron, a badacsonyi Szeremley-borházban, Diszelen az Első Magyar Látványtárban, Visegrádon, a Szentendrei Skanzenben, a Hortobágyi Pásztor-múzeumban és a Máti ménesnél, az egr Fehér Szarvas Étteremben és a Vármúzeumban, Cserépfalun és a Bükkben.

A DVD-hez mellékelte füzetben megtalálhatók a nyelvi szituációk magyarul és finnül. A sorozat részei: 1. Általános információ Magyarországról és Budapestről – 2. Magyar történelem, a Balaton és a bor – 3. A vásárcsarnokban, a Gyermekvasúton, Pécsen és Visegrádon – 4. Étél és kávé, kirándulás Szegedre – 5. Néphagyomány és kézművesség Egerben és Szentendrén – 6. Vidék, Bükk-hegység és a hortobágyi puszta.

Az oktatócsomag egy része (a tankönyvek olvasmányai, gyakorlatai, a hanganyagok és a tanári segédanyag) a finn közvetítő nyelv ismerete nélkül is felhasználható a külföldiek magyartanításában. A finn fordításon kívül választható angol, német és magyar nyelvű összekötő szöveg.

Partnerek a projekt készítésénél: az Észt-Magyar Társaság (Eesti-Ungari Seils), a Szegedi Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszéke, a Szegedi Tudományegyetem Hungarológia Központ, a Kuunankoski Dolgozók Iskolája, a Nemzeti és Dolgozói Iskolák Szövetsége, Roman Schatz és a Finn-Magyar Társaság.

Vecsernyés János

EMLÉKHELYEK

Magyar emlékek Lengyelország délkeleti részén

Lengyelország délkeleti részén, az egykori Galíciában utazva, lépten-nyomon magyar vonatkozású emlékeket találunk. A két egymással évszázadokon keresztül szomszédos ország történelme ezer szállal fonódott össze.

A lengyel és magyar nép közötti hagyományos jó kapcsolat, kölcsönös rokonszenv a két nép államalapításának idejére, ezer évvel ezelőtre vezethető vissza. A két nép szorosabb történelmi, politikai, gazdasági és kulturális kapcsolata az Árpád-ház és a Piast-dinasztia idején kezdtek kialakulni. A lengyel krónikák szerint dinasztikus kapcsolataink Géza fejedelem idején kezdődtek, akinek második felesége, Adelhaid a lengyel fejedelem lánya volt, majd Judit lányát Bátor Boleszlóhoz adta feleségül. Ezeket a házasságokat azonban a magyar történészek nem tartják valószínűnek. A hagyomány szerint Szent Imre herceg felesége is lengyel hercegnő volt. Ezek a régi legendák jól mutatják a két nép közötti korai szövetségi viszony létezését.

Vazul fiai, András, Béla és Levente hercegek lengyel földön találtak menedéket. Béla és fiai, Géza és László mindvégig számíthattak lengyel segítségre a német befolyás alatt álló Salamon elleni harcokban. Viszonzásul Szent László is menedéket adott az elűzött lengyel uralkodónak, Merész Boleszlónak. 1094-ben Ulászló Hermann lengyel fejedelem megsegítésére siet Krakkó alá, hogy megvédje az ellene lázadókkal szemben. A későbbi magyar uralkodók és trónkövetelők is gyakran fordultak lengyel segítségért.

A két nép közti szorosabb kapcsolatot a rokoni szálak biztosították, ezért történt számos házasságkötés a két uralkodóház között. Fehér Lések krakkói fejedelem lánya, Szalóme Kálmán herceg felesége lett. IV. Béla két szentéletű lánya, Kinga és Jolán Lengyelországba került, Szemérmes Boleszló és Ájtatos Boleszló feleségeként. Királyaink a lengyel kapcsolatokkal a német és cseh részről érkező támadások ellen kerestek szövetségest. Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András is Lengyelországból nősült, és a rokoni, szövetségi viszony az Árpádok kihalásával sem szűnt meg. Az Anjou Károly Róbert 1320-ban feleségül vette Lokitek Ulászló lányát, Erzsébetet.

Az utolsó Piast uralkodó, Nagy Kázmér halála után Nagy Lajos révén 1370–1382 közt a két ország perszonálunióban állt egymással. 1384-ben Lajos fiatalabbik lánya, Hedvig került a lengyel trónra, akinek házassága Jagelló Ulászló litván fejedelemmel a lengyel-litván uniót teremtette meg. Hedvig fiatalon halt meg, mégis nagy tiszteletnek örvend a lengyel nép körében. A következő évszázadban rövid ideig ismét létrejött a perszonálunió, III. Ulászlót (I. Ulászló néven) 1440-ben magyar királlyá választották, de nem sokáig uralkodhatott, mert 1444-ben a várnai csatában elesett.

A lengyel–magyar kapcsolatok gazdasági, kereskedelmi és kulturális téren is egyre jobban erősödtek. A XV–XVI. században a krakkói egyetemen számos magyar diák tanult, volt olyan év, hogy a hallgatók egynegyede magyar volt.

A Jagellók rokonságába tartozott a Szapolyai és a Báthory család is. Szapolyai János felesége Jagelló Izabella, Báthory Istváné Jagelló Anna volt. Báthory Istvánt 1576-ban választották lengyel királlyá, uralkodásának egy évtizede Lengyelország egyik legfényesebb korszaka volt, jelentős területeket foglalt el ekkor Oroszországtól. Uralkodása alatt gazdagodtak a lengyel-magyar kapcsolatok, Krakkóban működött az erdélyi ügyeket intéző kancellária. Vilnában és Kolozvárott egyetemet alapított, a jezsuiták vezetésével. Báthory titkos terve az volt, hogy lengyel segítséggel űzi ki hazájából a törököt, de ebben halála megakadályozta. Az

erdélyi fejedelmek ezt követően egyformán keresték a lengyel rendek barátságát, II. Rákóczi György lengyel koronára törő ambíciói azonban az önálló Erdély hanyatlásához vezettek.

1683-ban Sobieski János, az utolsó nagy lengyel király hatalmas győzelmet aratott a törökök fölött Bécs falainál, ami elindította Magyarország felszabadítását is. Párkányánál kivívott győzelmével szabadult fel Esztergom.

A XVIII. század elején II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós lengyel földön kerestek menedéket, innen indultak hazájukba, amikor zászlót bontottak a szabadságért. A seregben lengyel önkéntesek is harcoltak. Rákóczi esélyes volt a lengyel trónra is, és bízott a lengyel–orosz szövetség megvalósulásában. A szatmári béke után háromezer kuruc felkelő keresett menedéket lengyel földön, egy ideig Rákóczi is itt élt, reménykedve a cár segítségével.

A XVIII. század utolsó harmadában Lengyelország teljesen elvesztette önállóságát, három alkalommal is felosztották Poroszország, Oroszország és Ausztria között. Az üldözöttek gyakran választották Magyarországot, számíthattak a magyar nép együttérzésére. A reformkor nemzedéke nagy rokonszenvvel tünt ki a lengyelek iránt, az országgyűléseken gyakran emeltek szót érdekükben.

Az 1848–49 évi szabadságharcban aktívan vettek részt a lengyelek. Elég megemlíteni Bem József és Dembinszki Henrik tábornok hadseregparancsnokok, valamint Jozef Wysocki tábornok hadtestparancsnok nevét, aki a lengyel légió főparancsnoka volt. A tábornoki, törzstiszti karnak 35 lengyel származású tagja volt.

Az első világháborúban Galícia területén nagy csaták zajlottak. A közös hadsereg katonái nemcsak Galíciát, de Magyarország határait is védték. A harcokban több százezer ember esett el. Több száz katonai temető őrzi emléküket.

A második világháború kitörése után több mint százezer lengyel menekült érkezett Magyarországra, miután a magyar kormány – Kárpátalja visszatérte után – megnyitotta a határt, és rendelkezett befogadásukról, menekülttáborokat létesített. A magyarok baráti szeretettel fogadták őket. Mintegy 60-70 ezer lengyel katona Magyarországon keresztül jutott el a nyugati szövetségesekhez. 1940 és 1944 között Balatonbogláron lengyel nyelvű gimnázium működött.

A lengyel-magyar szolidaritás 1956-ban is megmutatkozott. A magyar forradalom előzménye a lengyelek júniusi poznani felkelése volt. A forradalom egyik jelszava a lengyelekkel való szolidaritás volt, a tüntetők szabadságot követeltek Lengyelországnak. A lengyelek gyűjtést rendeztek a magyar forradalom megsegítésére, orvosságot és vért küldtek Magyarországra.

Nem véletlenül született tehát a régi lengyel mondás: „*Lengyel, magyar két jó barát, együtt harcol, s issza borát*”. Az ezeréves kapcsolatok gazdag történetének sok emléke van. Induljunk el Dél-Lengyelországba, az egykori Galíciába, a Pienninek, Beszkidék vidékére, Krakkó, Tarnó, Jarosló, Krosno környékére, Szent Kinga, Szent Hedvig, Balassi Bálint, Báthory István, Rákóczi Ferenc, Bem József emlékeinek felkutatására.

A két ország történelmi határa a Dunajec folyó volt. Kezdjük itt barangolásunkat, a határvidéken, ahol érzékelhetően jelen vannak a magyar emlékek. A határvidéken két vár néz egymással farkasszemet, a folyó jobb oldalán Nedec, a túlsó parton Czorsztyn vára. Mindkét vár egy-egy mészkősziklára épült, melynek alját egykor a hegyi folyó hullámai ostromolták. Ma már megszéldült a vad folyó, völgyzárógátat építettek, csendes víztározóvá szélesedett a folyó, elborítva a falu történelmi központját is.

Czorsztyn vára ma már rom, de romjaiban is megkapó. harmincöt méterre magasodik a víztározó fölé. A tatárjárás idején az itteni faerődben talált menedéket IV. Béla leánya, Szent Kinga és férje Szemermes Boleszló lengyel király. A XIV. században azután kővárat emeltek a régi erőd helyén. Itt lépett le a lengyel földre Nagy Lajos királyunk, s lánya, Hedvig itt találkozott először Jagelló Ulászlóval. 1790-ben villámcsapás érte a várat, leégett, azóta romokban hever.

A vártól néhány kilométerre található a folyón a kikötő, ahonnan több mint száz év óta indulhatnak a turisták gorál tutajosokkal, végighaladva a Pienninek-hegység festői szurdokvölgyén, egészen Szczawnicáig. A legszűkebb részen csak 12 m széles a folyó. Talán nem is sejtik a résztvevők, hogy a tutajozást egy magyarnak, Szalay Józsefnek köszönhetik. **Szczawnica** a hajdani magyar *fürdőhelyek* világát idézi. Ásványvízforrásai régi idők óta ismertek. 1828-ban

a magyar Szalay István és felesége vette meg a falut, és elhatározták, fürdőhellyé építik ki. A két fő forrást később róluk nevezték el István- és Jozefina-forrásnak. A fürdő igazi megalapítója azonban fiuk, Szalay József volt. Ő tervezte, építtette a jellegzetes épületeket, fürdőházakat, villákat, a fürdő parkját, amik meghatározzák a város képét. Az ő ötlete volt, hogy a házakat festett címerekkel díszítsék. A házak bejárata felett kis táblákra festett díszek színesítik az épületeket. Ő honosította meg az 1840-es években a tutajozást is, a vendégek szórakoztatására. Végrendeletében az egész várost a Krakói Tudományos Akadémiára hagyta, hogy az „a lengyel nép javát szolgálja.” A városka temetőjében lévő Szalay kápolna falán 2002-ben emléktáblát állítottak Szalay József tiszteletére. Lengyel és magyar nyelven ez olvasható: „Szalay József emlékének, aki a szczaunicei gyógyfürdőt megalapította és a dunajeci tutajozást megálmodta. Honfitársai.”

Ószandec (Stary Sącz)

A települést egy 1186-os oklevél említi először. 1257-ben Szemeremes Boleszló királytól kapott városi rangot. IV. Béla királyunk hozzá adta feleségül szentéletű lányát, *Kingát* 1239-ben. Kingának sikerült rávennie férjét, hogy mindketten tisztasági fogadalmat tegyenek. A tatárjárás elpusztította Lengyelország déli részét is, és sokakat tett földönfutóvá. A királyi pár előbb Podolinba menekült, majd Czorsztyn várában húzódtak meg. Kinga nagymértékben vállalt részt az újjáépítésben, teljes vagyonát a rászoruló megsegítésére fordította. Szegényeket segített, betegeket ápolt, nem rettent meg a legsúlyosabb betegségekkel sem. Alattvalói rajongásig szerették, s a lengyel nép édesanyjaként emlegették. 1249-ben hazalátogatott, hogy apja segítségét kérje a lengyelek számára. Kinga több templomot, kolostort építtetett, és gondoskodott felszerelésükről, ezek közül legjelentősebb az ószandeci *klarissza kolostor* volt. Férje 1279-ben bekövetkezett halála után szétosztotta a rámaradt vagyonát, és Jolán húga társaságában, aki szintén megözvegyült, az ószandeci kolostorba vonult be, ahol először egyszerű nővérként, 1284-től a kolostor vezetőjeként élt. Egy újabb tatár betörés 1287-ben elpusztította a kolostort, Kinga és a szerzetesnők ismét Czorsztyn várában találtak menedéket, ahol magyar katonák szabadították fel a tatárok ostroma alól. A szabadulás után Kinga irányításával újjáépítették az ószandeci kolostort, s ott élt 1292-ben bekövetkezett haláláig. Jolán ezt követően a gnieznói klarissza kolostorba ment, ahol ma is nyugszik. Kinga sírjához azonnal zárándokolni kezdtek lengyelek és magyarok, s tisztelete később sem halványult. 1690-ben VIII. Sándor pápa boldoggá avatta, 1715-ben XI. Kelemen pápa a lengyelek és litvánok égi pártfogója címet adományozta neki. II. János Pál pápa 1999. június 16-án Ószandecen avatta szentté, nagyszámú magyar zarándok részvételével. A szentté avatásra készült el a kolostor elé egy monumentális (7 m magas és 11 m széles) székely kapu, amit a székelyföldi Gelencén faragtak a két nép barátságának emlékére. A kapura Kinga és Hedvig képét, a magyar és lengyel címet, a napot, a holdat, és csillagokat faragták.

A kolostor belső udvarába egy barokk kori toronykapun át jutunk. A falakon freskókat láthatunk. A templom román eredetű, a szentély, a karcsú támpillérek közti mérműves, csúcsíves ablaksor gótikus stílusban készült, az alsó ablaksor és a templombejárat már barokk kori átépítést mutat. A szentélyhez csatlakozó kisablakos rész fölötti sgraffito szegély késő reneszánsz díszítés. A templom belső berendezése barokk. A főoltár ezüst szobrai a Szentháromságot ábrázolják, a jobb oldali fekete márvány oltáron Kinga képe látható. A szószék gazdagon faragott, a hajó falain lévő freskók szenteket ábrázolnak. A templomhoz csatlakozik a vasráccsal elzárt gótikus Kinga-kápolna, ahol a királynő márvány szarkofágja áll.

Sok történet, legenda övezi Kinga emlékét, fák, patakok, források őrzik nevét. A kolostor falánál fakadó forrást természetesen Szent Kinga-forrásnak nevezik.

Krakkó (Kraków)

A császári fővárost, Bécsset leszámítva talán nincs még egy olyan külhoni város, amely annyi szállal kötődne a magyar történelemhez, kultúrához, mint Krakkó. Számos utcájához, épületéhez kötődik magyar emlék. Krakkó 1000 óta püspöki, 1038 óta fejedelmi-királyi székhely, 1609-ig Lengyelország fővárosa. 1257-ben Szemeremes Boleszlótól kapott városi kiváltságjogokat. Szepsi Csombor Márton, az első magyar nyelvű nyomtatott útleírás, az *Europica varietas* szerzője írja: „Az lengyelek az ő metropoljuk felől ily proverbiummal élnek: Si Roma non esset

Roma, nostra Cracovia esset Roma.” – azaz: Ha Róma nem lenne, a mi Krakkónk lenne Róma. A város magyar emlékeinek bemutatása könyvnyi terjedelmet igényelne, s ezt meg is tette Petneki Áron Krakkóról írt nagyszerű művében. E cikk keretében most csak a legfontosabb magyar emlékhelyeket emeljük ki.

Látogatásunkat a Visztula fölött magasodó Wawel dombon kezdjük, ahol kialakult a város világi és egyházi központja. A *Waweli székesegyház* 1320-tól kezdve 1733-ig a lengyel királyok koronázásának helyszíne, és a késő középkortól a lengyel uralkodók temetkezési helye is. A templom tehát a lengyelek nemzeti panteonja, zarándokhelye, de több részén találunk magyar történelmi vonatkozásokat is. Jobb oldalt, középtájt található *Szent Hedvig (Jadwiga) síremléke*. A fehér márvány síremlék imára kulcsolt kézzel ábrázolja a királynőt, fejénél a magyar Anjou címerrel. 1902-ben készítette Antoni Madeyski lengyel szobrász. Sírjára latin nyelvű epitáfiumot véstek: *„Itt nyugszik Hedvig, Lengyelország csillaga, aki szívét megfékezte az ész oka által, és önmagát legyőzte. Ő volt a szegények rózsája, inkább kedves, mint hatalmas akart lenni, nem volt benne a gőgnek vagy haragnak szikrája sem. Ő jaj, elveszett a nyomorultak vigasztalója a mi szent királynőnk, anyánk, reményünk, bizodalunk.”*

Nagy Lajos király lánya, Hedvig 1374-ben született, tíz éves korában hozták Krakkóba, ahol Lengyelország királyává koronázták. 1386-ban feleségül ment Jagelló Ulászló litván nagyfejedelemhez. 1397-ben Prágában kollégiumot alapított a litván teológusoknak, és kieszaközölte a pápánál, hogy a krakkói egyetemen létrejöjjon a teológiai fakultás. Fiatalon, élete virágjában távozott az élők sorából 1399-ben, s végrendeletében ékszerait, pénzét a szorult anyagi helyzetben lévő egyetemre hagyta. Máiog úgy tisztelik, mint a krakkói egyetem második megalapítóját. Bár halála után azonnal szentként tisztelték, s a XV. század elejétől szorgalmazták boldoggá avatását, hivatalosan csak 1997-ban emelte II. János Pál pápa a szentek sorába. A székesegyház főoltára mögött, a sekrestye bejárata mellett áll az a feszület, amelynél Hedvig imádkozni szokott. A hagyomány szerint a kereszt meg is szólalt Hedvig imája hatására. Ezt alatta egy magyar nyelvű márványtábla hirdeti: *„A mi Megváltónk, a keresztre feszített Jézus Krisztusnak ezen arcképe, amely a legnagyobb tisztelettel e rámában van elhelyezve, őseink tradíciója szerint beszélt Szent Hedvig lengyel királynővel, Lajos magyar és lengyel király leányával, Jagelló Ulászló első feleségével, aki híres volt szent életéről s halála után a különféle csodákról. Úgyszintén te is, vándor, hallgasd meg, mit mondanak néked a te Urad néma sebeinek jelei, és gondold meg, mily hálásnak kell néked irántuk lenned!”* Hedviget először ide temették el.

A főoltár mögötti kápolnában található *Báthory István síremléke*. A monumentális vörös márvány síremlék a királyt fél oldalára támaszkodva feke ábrázolja, teljes fegyverzetben, fején a lengyel korona, jobbában kormánypalcát, baljában országalmát tartva. Felette angyalok tartanak egy márványtáblát a következő latin nyelvű felirattal: *„A legjobb és legnagyobb Istennek. Báthory Istvánnak, Lengyelország királyának, a béke és a háború művészetében nagynak, az igazságosnak, kegyesnek, boldognak és győztesnek, aki Livóniát és Polockot megszabadította a muszkától, a kiváló férjnek [állította] Jagelló Anna, Lengyelország királynéja 1594-ben. 1586. december idusa előtti napon halt meg. 10 évig, 7 hónapig és 12 napig uralkodott, 56 évet élt. Isten, a Lengyel Köztársaság és Litvánia számára visszaállította Polockot és Livóniát az Úr 1583. évében.”* A síremlék alsó részén mindkét oldalon a Báthoryak sárkányfogás címere látható, alabástromból kifaragva. A reneszánsz domborművet az itáliai Santi Gucci készítette. A kápolna felszerelését is az özvegy adományozta, közülük a mai napig fennmaradt egy Báthory címerrel díszített miseruha.

Báthory István sírja a székesegyház kriptájában, egy jobbra eső fülkében található, a többi lengyel királysír között. A király érckoporsóján az öt érzék allegorikus alakját ábrázolták. 1877-ben bukkantak rá, a kápolna restaurálása során. A kápolna és a sír a Krakkóban járt magyarok zarándokhelye lett az évszázadok során. II. Rákóczi Ferenc *Vallomásában* leírja, hogy 1701-ben, miután megszökött a bécsújhelyi börtönből, Lengyelországba menekült, s Krakkóban felkereste őse sírját.

A székesegyház baloldali hajójában áll a várnai csatában elesett *I. Ulászló jelképes síremléke*, amit ugyancsak Antoni Madeyski készített 1906-ban. A királyt a csatamezőn, egy ismeretlen tömegsírba temették. A Várnában emelt mauzóleumban ennek a síremléknek a másolata található.

Csak felsorolásszerűen említsünk meg még néhány magyar vonatkozást a székesegyházban. *Nagy Kázmér gótikus síremlékét* utóda Nagy Lajos állította, magyarországi mesterek farag-

ták, piszkei vörös márványból. *Jagelló Ulászló márvány síremléke* szintén ebből az anyagból készült. A *Zsigmond-kápolnát*, ami a lengyel reneszánsz egyik legszebb alkotása, Öreg Zsigmond király építtette, *kazettás mennyezetét* Báthory felesége, Jagelló Anna arannyal borította be. *Jagelló Anna síremléke* is ebben a kápolnában található. *Hedvig síremléke* mellett láthatjuk *Czillei Annának*, Jagelló Ulászló második feleségének sírlapját. Alatta üvegszekrényben állították ki *Hedvig királyi jelvényeinek másolatát*, a fából készült jogart és országalmat.

A *székesegyház kincstárában* is több magyar emlékekkel lehet találkozni. Hedvig és Báthory István halotti koronája, jogara, a Báthory koporsójából előkerült arckép, a Kinga királyné által készíttetett koronakereszt, a textíliák közt Báthory által adományozott sárkányfogas címeres miseruha látható.

A *Wawel királyi palotája* a közép-európai reneszánsz egyik legszebb alkotása. Építésében budai kőfaragók és építőmesterek is részt vettek. Hasonló lehetett a budai vár palotája is. Itt tartották 1539-ben Jagelló Izabella és Szapolyai János magyar király esküvőjét. Itt választották királlyá Báthory Istvánt 1576-ban. A koronázást május 1-jén a székesegyházban tartották. 1657-ben II. Rákóczi György erdélyi fejedelem megszálló serege a lengyel-magyar kapcsolatok árnyoldalait idézi. A hadsereg főparancsnoka Bethlen János volt, aki *Erdély története* című művében így írt erről: „(A fejedelem) szerencsétlen nemzetünket a lengyelek elleni igazságtalan, kedvezőtlen, minden ok nélkül kezdeményezett és viselt harcba kényszerítette. Pedig azok őseinknek és elődeinknek soha, még a legkevesébb sem ártottak. De azután rövid időn belül méltó büntetést fizettünk az annyira igazságtalanul indított támadásért.”

A fegyvertárban és a kincstárban szintén találhatunk magyar emlékeket, többek között azt a kardot, amit a pápa küldött Báthorynak, egy csillagokkal díszített erdélyi pánccinget, amit IV. Ulászló király viselt, valamint magyar huszár fegyvereket.

A város hatalmas Főpiac tere (Rynek) a legfőbb ünnepek, események helyszíne volt. A *Mária templom* tornyából óránként hallható a „hejnal”, a magyar eredetű ébresztő hajnal-nóta. A legenda szerint a dallam azért szakad meg hirtelen, mert a városra rátörő tatárok lelőtték a riadót fújó trombitást. A környező házak pincéiben sok helyen tároltak magyar borokat, míg fönt borkimérés működött. Az egyik ilyen épület Balassi Bálintot is felidézi.

Balassi Bálint háromszor járt Lengyelországban, s ott összesen több mint öt évet töltött. Először 1570 és 1572 között menekültként élt Krosno környéki birtokain, de valószínűleg már ekkor megfordult Krakkóban is. Másodszor 1576 áprilisában, mint Báthori István pártfogoltja, a király koronázására érkezett a városba. Harmadik lengyelországi tartózkodása során 1589-1591 között Krakkóban, illetve a tőle 60 kilométerre lévő Dembnóban tartózkodott. Krakkói tartózkodására emlékeztet a Főpiac téri „Kosokhoz” címzett ház, a későbbi *Potocki palota* Szent Anna utcai oldalán 1995-ben felavatott bronz emléktábla. A házat 1577-ben Báthory István a hűségére tért Bekes Gáspárnak ajándékozta, akinek felesége Szárkándy Anna magyar borpincét nyitott benne. Bekes Gáspár 1579-ben bekövetkezett halála után az özvegy a dembnói kastély urához, Wesselényi Ferenchez ment feleségül. Az emléktáblát, Balassi domborművével, magyar, lengyel és latin felirattal, a neves lengyel szobrászművész, Bronislaw Chromy készítette. Felirata tudatja, hogy „*Balassi Bálint, a magyar reneszánsz legnagyobb költője az itt álló házban lakott 1590-ben*”. A latin nyelvű szöveg a költő életcélját tükrözi: „*Életünk, amellyel a sorsnak tartozunk, a haza üdvére fordítandó*”

A szomszédos épület a *Szepesi palota*, ahol a XVII–XVIII. században az örökös szepesi sztaroszták, a Lubomirskiak laktak. A Zsigmond király által 1412-ben elzalogosított szepességi városok közigazgatását a szepesi sztaroszták vezették. Ezt a tisztséget több évszázadon keresztül a Lubomirski család töltötte be, akik kiterjedt magyarországi kapcsolatokkal rendelkeztek. A ház úrnője volt Elzbieta Lubomirska, aki támogatta II. Rákóczi Ferencet és 1711-ben menedéket adott a neki.

A *Jagelló Egyetem* Európa legősibb egyetemei közé tartozik. 1364-ben alapította Nagy Kázmér. Hedvig királynő bőkezűen az egyetemre hagyta minden vagyonát, így Jagelló Ulászló 1400-ban újraalapította a már szünetelő egyetemet. Ekkor épült fel a Collegium Maius épülete, amely ma is otthont ad az ünnepi egyetemi tanácsüléseknek. Itt található az egyetem történetét bemutató múzeum is. Az egyetemen a középkortól kezdve számos magyar diák tanult és sok híres magyar professzor oktatott. A régi, kézzel írt könyvekben lehet böngészni a hajdani professzorok és diákok neveit. Mátyás király udvari csillagásza, a humanista tudós

Ilkuszi Márton is az egyetem professzora volt, halála után az egyetemre hagyta csillagászati felszerelését, műszereit, köztük egy fém éggömböt. A kiállításon Hedvig királynő és Báthory István képét is felfedezhetjük, s megnézhetjük a Hedvig-jogarnak nevezett rektori jogart.

A magyar diákok egykori szálláshelye a Bracka utca 5-7. szám alatt álló *Bursa Hungarorum* volt. A jelenleg elhanyagolt állapotú épületen magyar nyelvű márványtábla látható a következő felirattal: „Ez az épület adott otthont a 15. és 16. században a Krakkóban tanuló magyar diákoknak, akik a magyar kultúra dicsőségére, hazájuk javára lengyel földön gyarapították ismereteiket a nagy hírű Jagelló Egyetemen.”

Minden nemzet diákjainak megvolt a maga szálláshelye, és temploma. A magyar diákok a *Ferences templom* kápolnájába jártak. A templom másik magyar vonatkozása, hogy itt temették el 1268-ban boldog Szalómét, aki II. András fiának, Kálmánnak volt a felesége. Kálmán a muhi csatában meghalt, az özvegy ezután ferences kolostorba vonult. Ide temették el Wesselényi Ferencet is, de sírja később tűzvész áldozata lett.

Az egyik közeli óvárosi utcában (Golebia ulica 20.) működött a XVI. század első felében *Hieronimus Wietor nyomdájá*, ahol a török hódoltság korai évtizedeiben csaknem másfélszáz magyar könyvet nyomtattak ki. Itt készült egyebek mellett 1527-ben és 1531-ben Heyden Sebald *Puerilium colloquiorum formulae* (Gyermekek társalgásának formái) című könyve latin, német, lengyel és magyar nyelven, 1536-ban Gálszécsi István énekeskönyve, 1549-ben Dévai Bíró Mátyás *Orthographia Ungarica Azaz igaz Irás Modjairól való Tudomány* című műve.

Krakkó az említetteken kívül még számos magyar emléket tartogat a látogatóknak, most azonban induljunk tovább, kelet felé.

Wieliczka

A város *sóbányájáról* lett világhírű. A hagyomány szerint, amikor Kinga hazalátogatott a tatárjárás után, megnézte a neki ajándékozott aknaszlatinai sóbányát, ahová – birtokba vétele jeléül – bedobta gyűrűjét. Amikor két évvel később a wieliczka-i sóbányát megnyitották, az első kitermelt sótömbben megpillantották a királyné gyűrűjét. Az mindenestre tény, hogy a sóbánya megnyitásához Kinga Magyarországról hozatott bányászokat.

A bányában kialakított hatalmas Kinga-kápolnában mindent az ő tiszteletére faragtak ki a bányászok, akik a XIII. század óta védőszentjüként tisztelik. A főoltárt Kinga szobra díszíti, a kápolna oldalfalain is mindenhol sóból faragott szobrok, domborművek találhatók.

Dembnó (Dębno)

A Krakkó–Tarnow főútvonalon található kisváros *várkastélyánál* érdemes megállni, mert fontos magyar vonatkozása van. A kastély 1470–1480 között épült, kis dombon áll, egykor vízcsatorna vette körül. A termésközből és vörös téglából épített épület homlokzata késő gótikus-renaisszánsz. A várban többször vendégeskedett Balassi Bálint 1589 és 1591 között. A költőt Báthori hajdani titkára, bizalmasa, Wesselényi Ferenc hívta meg ide, aki a vár ura volt. Ekkoriban nem volt ritka, hogy magyar nemesek várakat birtokoltak Lengyelországban. A ház úrnője, Szárkány Anna, aki egyes vélekedések szerint a Célia versek ihletője lehetett. Balassi 1590. május 9-én innen dátumozta levelét, melyet Zamojski kancellárhoz írt, a török elleni háborúban való részvétele ügyében.

Belépve a váruddvarra fa folyosót találunk, amelyből nyílnak a kiállítási termek. A belső udvarban található Balassi Bálint lengyel és magyar nyelvű bronz emléktáblája, amit a Tarnóvi Magyarbarát Társaság állított 1988-ban: „Balassi Bálint renaisszánsz költő, a magyar irodalmi nyelv megeremítője. Az 1589-1591 években volt vendégként a várban”. A földszintről nyílik a konyha, kamra, az ebédlő, a házi patika és a borospince lejárata. A kastély termeiben renaisszánsz-barokk intarziás bútorkkal, díszes szőnyegekkel, fegyverekkel, képekkel berendezett kiállítás található, s ami számunkra különösen érdekes, egy külön teremben emlékeznek Balassi Bálintra. Bemutatják Balassi lengyelországi életének helyszíneit, itt írt verseit. A Balassi-kiállítást 1995-ben a Petőfi Irodalmi Múzeum Krakkóban állította ki, ez az anyag került át azután Dembnóba, állandó kiállításként. A várkastély legszebb helyiségei a zeneterem, a lovagterem és a hozzá csatlakozó kápolna.

Tarnó (Tarnów)

Tarnów nevének régi magyar alakját már alig használják. Pedig talán ez a város őrsi – Krakkó mellett – a legtöbb magyar emléket. A Tarnowski család a XIV. századtól kétszáznegyven éven át volt a város ura, ez alatt az idő alatt virágzó városává fejlődött.

A Tarnowski családnak sok kapcsolata volt a magyar uralkodókkal. Tevékenyen részt vettek a Nagy Lajos, majd a Jagelló Ulászló személyéhez fűzhető perszonálunió létrejöttében. Jan Tarnowski 1521-ben fegyverrel sietett a magyarok megsegítésére a törökök ellen. 1528-ban fél évre Szapolyai Jánosnak engedte át várát, a város pedig befogadta a Ferdinándtól vereséget szenvedett király udvartartását. Szapolyai innen szervezte az ellentámadást, hogy ismét birtokba vehesse az országot. A Tarnowskiak síremléke a *Katedrális* szentélyében van. A szentély másik oldalán a város egy későbbi vezetője, Janusz Ostrogski herceg és magyar felesége, Serédi Zsuzsanna késő reneszánsz síremléke található.

A XVII–XVIII. században a háborúk pusztításai nyomán hanyatlásnak indult a város, alig maradt lakossága. Lengyelország felosztása után, 1782-ben az osztrák uralom alatt álló Galícia egyik tartományi központja, négy évvel később püspöki székhely lett, ami megalapozta újbóli növekedését, így Lemberg mögött Galícia második legnagyobb városává fejlődött.

Bár Tarnó óvárosában számos értékes műemléket láthatunk, számunkra legfontosabbak *Bem József emlékei*. Bem József 1794-ben itt született. Szülőházát lebontották, de helyén a XIX. század közepén emelt épületen 1910-ben emléktáblát helyeztek el. *„Ezen a helyen állt a ház, amelyben 1794. március 14-én Bem József tábornok született.”*

Bem nevét az 1830–31-es lengyel szabadságharc során ismerte meg a világ. Az osztrakenkai ütközetben már reménytelen helyzetben, bátorságával fordította meg ütegeivel a csata menetét. Az orosz seregek ellen azonban kevés volt a bátorság és elszántság. A szabadságharc leverése után emigrációba ment. 1848 őszén a bécsi forradalom katonai főparancsnoka volt, novemberben Magyarországra érkezett, s Kossuth az erdélyi hadsereg parancsnokává nevezte ki. Négy hónap alatt egész Erdélyből kiűzte az ellenséget. A bukás után áttért a mohamedán hitre, hogy török tábornok lehessen. Abban reménykedett ugyanis, hogy török oldalon tovább harcolhat az oroszok és osztrákok ellen. A törökök azonban kerülni akarták a konfliktusokat, és a szíriai Aleppóba helyezték Bemet, új nevén Murád pasát. Itt halt meg 1850-ben. 1929-ben exhumálták földi maradványait, hogy hazaszállítsák szülővárosába. A Bem hamvait szállító vonat diadalmenetben haladt át Magyarországon. Minden településen hatalmas tömeg fogadta. Budapesten a Nemzeti Múzeum előtt ravatalozták fel, s nagy ünnepséget rendeztek. Tarnóban is nagy volt a lelkesedés, a lengyel püspöki kar mégsem engedte, hogy lengyel földben nyugodjon, mivel mohamedán hitre tért. Ezért egy tavacska mesterséges szigeten, hat monumentális jón oszlop emeli magasba a díszes kőszarkofágot. A mauzóleum a városi parkban, a központtól mintegy két kilométerre északra található. Egyik oldalán csak születésének és halálának évszáma: 1794–1850 szerepel, a többin lengyel, török és magyar nyelvű felirat található. Magyar sírfelirata: *„Bem apó, a magyar szabadságharc legnagyobb hadvezére 1848–1849”*. A tó partján lengyel és magyar nyelvű tábla tájékoztatja a látogatókat Bem életéről és tetteiről.

A Walowa utcán a régi városfal északkeleti részén egy kis téren áll Bem egészalakos szobra, mely a tábornokot magyar honvéd egyenruhában ábrázolja, mellén magyar érdemrenddel. A talapzaton lévő lengyel felirat: *„Bem József tábornok – Tarnów szülőtte – Magyarország és Lengyelország hőse”*. A szobrot a Tarnóvi Magyarbarát Társaság kezdeményezésére 1985-ben állították fel. Mellette is magyar nyelvű tájékoztató tábla található.

A forgalmas Krakkói utcáról nyíló Petőfi Sándor téren – a testvérváros Kiskőrös ajándéka-ként – a költő bronz mellszobra áll. Bejáratánál hatalmas székelykapu, előtte lengyel és magyar nyelvű tábla mutatja be a költő életútját. A székelykapura *Az erdélyi hadsereg* című verse két versszakát vették:

*„Mi ne győznénk? Hisz Bem a vezérünk!
A szabadság régi bajnoka!
Bosszuálló fényel jár előttünk
Osztrolenka véres csillaga.*

*Két nemzet van egyesülve bennünk,
S mily két nemzet! a lengyel s magyar!
Van-e sors, amely hatalmasabb, mint
E két nemzet, ha egy célt akar?”*

A székelykaputól Petőfi szobraig kopjafasor húzódik, melyeken Bem hadjáratának helyszíneit hirdetik a feliratok. Ezt a kaput is székely faragók készítették, mint az ószandecit.

A Főtér közepén álló reneszánsz téglapártázzal koszorúzott Városháza ad otthont a Helytörténeti Múzeumnak. Az épület a XIV. században épült, és 1567 és 1584 közt nyerte mai alakját. Oldalához karcsú torony csatlakozik. A földszinten három teremben található a Bem József emlékkiállítás. A múzeumi anyag magvát, több száz Bessel kapcsolatos iratot, levelet, metszetet, képet tartalmazó magángyűjteményt Lippóczy Norbert ajándékozta a múzeumnak. A Lippóczy család generációkon keresztül tokaji bort szállított Lengyelországba. Lippóczy Norbert 1929-ben telepedett le Tarnóban, és a lengyel-magyar emlékek kitartó gyűjtője lett. A múzeumba belépve a bejáratnál lengyel és magyar zászló előtt látható a tábornok kisméretű szobra. A kiállítás bemutatja Bem életútját, lengyelországi és magyarországi állomásait, több okmány másolatot, képet, levelet, személyes emléktárgyat láthatunk itt. A múzeum másik magyar vonatkozású kiállításán az Erdélyi csatorkép meglévő darabjait mutatják be. A körképet az 1890-es években Jan Styka vezetésével egy festő csapat készítette, és Bem József nagyszebeni csatáját mutatja be. A körképnek nagy sikere volt mind Budapesten, mind Varsóban és Lembergben. Ezt követően azonban anyagi viták miatt a festő több mint hatvan részre vágta, és egyenként értékesítette. A múzeum az 1980-as évektől Lippóczy javaslatára célul tűzte ki a körkép fellelhető darabjainak összegyűjtését. Eddig több mint húsz darabot sikerült azonosítani, s nagy részét a múzeumban bemutatni.

Lippóczy mintegy 30 ezer darabos ex libris gyűjteményt ajándékozott a főtér két reneszánsz házában otthont kapott Területi Múzeumnak, több mint kétszáz darabból álló, 200 éves üvegfestmény gyűjteményét a katedrális mellett lévő Egyházkerületi Múzeumnak ajánlotta fel.

Jaroszló (Jaroslaw)

1711 februárjában Rákóczi udvari kíséretével a Jaroszló közelében lévő wysockói birtokára ment, mivel tárgyalni akart az orosz cárral. Hosszabb időt töltött Jaroszlóban, ahol az Orsetti-házban lakott. Itt találkozott júniusban Nagy Péter cárral és Ágost lengyel királlyal. A megígért segítség azonban elmaradt, mivel az oroszok vereséget szenvedtek a törököktől. Az *Orsetti-ház* a főtéren található, sarkain masszív támpillérekkel megtámasztva. A szép pártázatos reneszánsz épületet az Itáliából ideköltöző Orsetti család építette 1570-ben.

A városban népes kuruc emigráció maradt Rákóczi távozása után is. A *plébániatemplomban* temették el az emigránsok jelentősebb személyiségeit. Itt halt meg 1747-ben Krucsay István, az emigráció pénzügyeinek intézője, és a legendás Jávorka Ádám, aki elfogta az áruló Ocskay Lászlót, és aki hazamentette a Lengyelországban hányódó nagy értékű Rákóczi-leveletárát. Itt temették el 1750-ben Bercsényi harmadik feleségét, Kőszeghy Zsuzsannát.

Przemysl

Przemysl története ezer éves, stratégiai helyzetének köszönhetően fontos szerepet játszott a történelemben. Várkastélya középkori eredetű. 1878 és 1914 közt a város körül egy 15 kilométer átmérőjű körgyűrűszerű *erődrendszert* épített ki a monarchia, melynek 44 erődje 1-2 kilométer távolságban húzódott egymástól. Európa harmadik legnagyobb erődje épült itt ki, amely a Kárpátok hágóit, Krakkót és Sziléziát védte. Az első világháborúban az erődváros jól állta az első ostromot, de 1915 márciusában nem bírta a több mint kétszeres túlerőben lévő orosz hadsereggel, a hideg és az éhínség kapitulálásra kényszerítette a védőket. Előzőleg felrobbantották az erődöket. A város védőjeként harcolt a méltatlanul elfeledett Gyóni Géza költő is, itt született megrázó verse, a *Csak egy éjszakára*.

Három hónappal később a német csapatokkal megerősített egyesített haderő ellentámadása során visszafoglalta Przemyslt. A galíciai harcokban több százezer katona esett el. A katonatemetők rendbetételét az 1980-as évek második felétől kezdték meg. A Városi Múzeumban egykori katonafelvételek, képeslapok, újságok, levelek idézik a világháborús harcokat.

Krosno környéke

Krosno, a tokaji borúton fekvő város árumegállító joggal rendelkezett. A XVI–XVII. században nagy mértékben a tokaji aszúnak köszönhette gazdagságát. Krosno főterén az egyik árkádos polgárház annak idején Dobó István tulajdona volt.

Krosno és környéke *Balassi Bálint emléké*t idézi. 1570 tavaszán a Magyarországról elmenekült Balassi család tízezer arany forintért megvásárolta a Krosno közelében lévő Kamenyec várát, a hozzá tartozó Odrzykón falut, valamint Zmigród mezőváros felét. Az üzlet Rymanów városában kötötték meg, ahol a család az első hónapokat töltötte. A városka ekkor az ariánusok egyik központja volt. Mindkét városban a gimnázium falán Balassi domborművet állítottak 2003-ban. Az emléktáblákat nagyszabású kulturális rendezvénysorozat keretében adták át.

A *kamenyeci várban (Kamieniec)* hosszabb időt töltött a költő, valószínűleg ott fordította 1572-ben németről magyarra a szülei vigasztalására szánt „*Az beteg lelkeknek való füves könyvecskét*”. A vár bejáratánál is látható egy Balassi emléktábla, amit szintén 2003-ban állítottak. A várat a XIV. században Nagy Kázmér király építtette, ma nagyrészt romos.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy Lengyelországban a magyar emlékeket példás módon őrzik, ápolják és folyamatosan újabb emléktáblákkal, emlékművekkel gyarapítják. Balassi Bálintnak öt emléktáblát avattak a közelmúltban. Gyakoriak a magyar kulturális műsorok, kiállítások. Krakkóban 1994-ben újra megnyílt az 1918 és 1939 közt működött főkonzulátus. Dél-Lengyelország és Magyarország közel száz települése, régiója, egyeteme, intézménye közt van kulturális, tudományos kapcsolat, együttműködés. Ennek ellenére hétköznapi szinten az ezeréves lengyel-magyar barátság napjainkban mintha halványulna. Utjainkon alig-alig találkoztunk magyarokkal. Érdemes lenne a kedvelt úti célok közé ismét felvenni a lengyelországi kirándulást. Nem bánjuk meg!

Udvarhelyi Nándor

Irodalom: *Bács Gyula:* Délkelet-Lengyelország Bp. 1981. – *Banburski, Kazimierz:* Tarnów múltjáról Magyar Napló Bp. 2001/6. – *Bethlen János:* Erdély története 1629–1673. Bp. 1993. – *Kapronczay Károly:* A magyar-lengyel történelmi kapcsolatok évszázadai Bp. 2000. – *Kovács István–Petneki Áron (szerk.):* Bámulám a Visztulát... Krakkó a magyar művelődés történetében Bp. 2003. – *Kovács István:* A Szczawnicai gyógyfürdő és Szalay József emléktáblája Európai Utas Bp. 2002/2. – *Kovács István:* Három emléktábla Balassinak Európai Utas Bp. 2004/1. – *Kupinski, Andrej:* Műemlékek városa Magyar Napló Bp. 2001/6. – *Petneki Áron:* Krakkó (Magyarok nyomában külföldön) Bp. 2001.

I. világháborús emlékek az Isonzó völgyében és a Karszton

Külföldi utazásaink során megkülönböztetett figyelemmel közeledünk a magyar emlékekhez. Így vagyunk ezzel az Isonzó-völgyében is, ahová a Felső-Száva medencéjéből két úton juthatunk be. Az egyik Kranjska Gorából/Kronauból vezet a Vrsic hágón át az Isonzóhoz, a másik Tarvisióból a Predil-hágón át jut le az Isonzó völgyébe. A magyar turisták inkább ez utóbbit keresztül közlekednek, ezért most mi is ezen az úton indulunk el, majd a Kobarid – Nova Gorica – Stanjel vonalon haladunk végig.

Erőd a Predil-hágón

A hágó stratégiai jelentőségére a szlovén oldalon egy emlékmű figyelmeztet. A piramisszerű építmény előtt fekvő bronzoroszlán viszont nem az első világháborúban, hanem az 1809-ben itt harcoló osztrák csapatokra emlékeztet. Az út rövidesen egy XIX. század második felében épült romos erőd belsején halad keresztül. Ebben az időben a Monarchia hadmérnökei a birodalom határán sorra építették kisebb-nagyobb védelmi rendszereiket és ebbe a láncba tartozik ez is. Az erődök azonos mérnöki terv szerint épültek, de földrajzi környezeténél fogva ez jóval kisebb. Négy ágyú és nyolc géppuska védte az 1900-ban befejezett erődöt. Az olasz tűzéréség 1915-ben lőtte szét.

Log pod Mangartom

Az erdőtől lefelé az alpesi falvak településképét mutató Log pod Mangartom falucska végén az út melletti köztemetőnél találjuk a *katonai sírkertet*. Szinte sehol nem látunk hozzá hasonlót. A többiben már elismultak a sírhalmok, itt vélhetően azért, mert mindenkit egyenként temettek el, még ma is kivehetők a domborulatok. A fejfa gyanánt állított vaskeresztek a rájuk erősített névtáblákkal máig őrzik az ott nyugvók emlékét. A névtáblák sok mindent elárulnak. Csatáról csatára lépdelünk, ha az évszámokat olvasgatjuk. 1915 nyarának halottait a köztemetőben temették el, a caporettoi ütközetben – 1917 őszén – elesetteknek már csak tőlük messze, a hegy lábánál találtak helyet. A névtáblák azt is elárulják, hogy a Monarchia sokféle nemzetiiségének katonái nyugszanak itt. Magyar nevekkkel csak elvétve találkozunk. Az Isonzó felső folyásánál is küzdöttek magyarok, de csak kevesen, mert ide a hegyi harcokban jártas és erre kiképzett osztrák, szlovén, cseh és bosnyák alakulatokat hozták. A hadsereg sokszínűségére utal a sírkert közepén 1916-ban felállított szoborkompozíció is. A siltes sapkában hegyet fűrésző osztrák hegyivadász mellett egy széles nadrágú fezes bosnyák katona áll. S hogy még színesebb legyen a kép, Jozef Kofranek prágai művész alkotásán négy nyelven tudatják, hogy a Rombon (a temető felett emelkedő Mangart hegység német neve) és a Flitscher Becken (a boveci medence) hős védői emlékére állították.

Bovec/Plezzo/Flitsch

A hétszáz éves városkának a szlovén mellett nem az olasz, hanem német neve az ismerőbb. Ez már jelzi, hogy történelem során inkább a hágókon át könnyen elérhető Karintia vonzáskörzetéhez tartozott, mint a meredek hegyekkel elválasztott olasz Friulihoz. Ez a városképben is tükröződik: futómuskátlikkal díszített alpesi stílusú házak, gótikus templom tartozik az utcaképhez. A városka északi végén, ahol a Koritnica az Isonzóba fut és találkozik a Vrsic és a Predil hágóról érkező út, van egy szép sírkert. Bejáratánál a három nyelvű tájékoztató tábla láttán szomorúan kérdezzük: az osztrák-magyar hadseregben nem harcoltak magyar katonák, hogy egyetlen magyar feliratot sem látunk? A sírkert főhelyén álló hatalmas kereszt tövében a kis magyar kopjafa története feloldja szomorúságunkat. A győri Révai Miklós Gimnázium tanulói egy nyírségi fafaragó ajándékként a helyiek engedélye és hozzájárulása nélkül helyezték el 1992-ben. Bár jószándék állította, mégis szabálytalan volt, ezért eltávolították, de megőrizték. Pár év múlva az új emlékmű felállításával egy időben ismét elhelyezték, de most a kopjafaállítók tudta nélkül. A két emlékmű ma már együvé tartozik.

A sírkertet a ciprusok négy részre osztják. Az egyik negyedben szabályos rendben követi egymást 1922 sírkő, a többi háromban nincs egy sem. Bovec a két világháború között Olaszországhoz tartozott, az olasz állam pedig exhumáltatta a temetőben nyugvókat, majd a kobaridi közös emlékhelyen gyűjtötték össze csontjaikat. Ezért üres most a sírkert háromnegyede.

Tolmin/Tolmino/Tnlmein

Az Isonzó középső szakaszán fekvő várost egy XVI. században élt Nioletti nevű olasz történétíró köti a magyarokhoz. Az ő munkájában olvashatjuk, hogy „*Tolminci lakói a népköltészet különböző műfajaiban dicsőítették Krisztust, a szenteket, valamint Mátyás királyt és a magyarok több neves emberét.*” Sok száz évvel később nem így tekintettek a magyarokra. A folyó itt nagy kanyarral tágas, stratégiai szempontból két ok miatt is fontos medencét ölel körül. Az egyik ok, hogy ide az Isonzó mellékfolyóinak völgyét követve több út érkezik Belső-Szlovéniából, a másik pedig az, hogy a folyón átvezető hidat mindvégig az osztrák-magyar csapatok tartották a kezükben. Ezért volt két éven keresztül a város az olasz támadásoknak kitéve, ezért itt gyűjtötte össze a Monarchia hadvezetése 1917 szeptemberében csapait és indította innen októberi nagy támadását. Az offenzívához német egységeket is szállítottak, akiknek a pergőtüze után indította támadását az osztrák-magyar gyalogság. Az első napon nagyon sok olasz katona esett el, de a központi hatalmak csapatai is nagy árat fizettek a győzelemért. Így azután a városka környékén az olaszoknak, a németeknek, osztrákoknak és magyaroknak egyaránt volt okuk emlékeket állítani.

Tolminban, az Isonzó partján találjuk a *német katonák emlékkápolniját*, amit 1938-ban egy német vállalkozó építtetett. Érdekes kettősségre figyelhet fel a látogató: a karszti kő kemény rusztikus külsőt ad az épületnek, de belül az itt nyugvó katonák neve apró mozaikkockákon

olvasható. A központból jól táblázott út vezet a *Zatolmin* városrészen keresztül a Tolmin patak völgyén felfelé a legszebb és hozzánk legközelebb álló világháborús emlékhöz, a *Javorcai Szentlélek-kápolnához*. Egy osztrák-magyar közös dandár katonái 1916 elején határozták el, hogy az elesett bajtársaik nevét őrző táblák védelmére egy kápolnát építenek. Februárban kezdték a gyűjtést, március elején letették az alapkövet, november elsején pedig már felszentelték. Gondoljunk bele, hogy miközben tombolt az ötödik és a hatodik isonzói-csata, *Remigius Geyling*, bécsi építész és egy magyar mérnök, *Jablonski Géza* idelopta a valóban boldog békeidők szecessziós stílusát. Ahogyan a szecesszió stílusa áthatotta az egész Monarchiát, úgy sugározza ez az épület, hogy a Monarchia hadseregének katonái számára készült. A torony alatti homlokzatot a magyar és az osztrák címer tölti ki, az oldalhajókat pedig Ausztria tartományainak címerei díszítik. A belső teret mértani motívumokkal festett kék faoszlopok három hajóra osztják. A szentély fehér, szecessziós oltára élesen elválik a külsőt meghatározó fekete, és a belsőben domináló kék színtől. Az oldalfalakat borító fatáblák – akár egy könyv lapjai – hajtogathatók, s innen a név: *Halotti könyv*. A „könyv lapjaira” 2808 nevet égettek, közöttük rengeteg magyar név található.

Solkan/Salcano

Az Isonzó Solkan falucskánál lép be a Goriziai-medencébe. Észak felé az Isonzót egyetlen boltózzal átívelő híd után a folyó egyre keskenyedő völgye tűnik fel. Nyugatra a meredek falú Sabotino szakad le a folyópartra, dél-nyugatra az Oslavia emlékmű, s a Podgora jelent átmenetet a síkság felé. A Sabotinónak a temető felé eső része a második világháború utáni határreljölőknél köszönhetően olasz terület lett. Kerítéssel védett út vezet át rajta a határral kétévágott, szőlőültetvényvel borított dombvidékre, a szlovéniai Brda-ra és az olasz Collióra, ahol a mi tokajinkhoz hasonló nevű „tokai”-bort termelik. A folyó bal partján a kolostor-templomáról könnyen felismerhető Szent Hegy, a Sveta Gora, vagy mint Somogyváry írja, a Monte Santo uralja a tájat. Délre az Isonzó völgye medencévé tágul, hozzánk közel Nova Gorica sokemeletes házai, távol Gorizia vára mutatja, hogy melyik a történelmi város, s melyik az új.

A történelem nem kímélte a halottakat. A második világháború során a hídra szórt bombákból ide is hullottak, a háború után pedig az emberi nemtörődömség tette meg a magáét: a sírkövek már porladoznak, a névtáblák részben lehullottak. A morzsolódó, táblák nélküli kövek a haza hálátlanságáról szólnak. Ha már az egyetlen alumíniumlapba sűrűsödő életek ezreit követelte, legalább a nevüket megőrizhette volna az utókor. De van más üzenet is: néhány sírkövön már ott vannak – talán az örökkévalóságig – a győri gimnazisták által feltett táblák. A temető közepén áll a térség legnagyobb emlékműve, előtte pedig Polyák Ferenc szatmári fafaragó honvédsisakot mintázó kopjafája. A környeztet gondozott, csak az emlékezők által gyűjtött gyertyák csonkjai rontják a képet, de megbocsátóan nézünk rájuk, mert látogatásainkat tanúsítják. Az emlékmű régi írástáblájának üres helye viszont felelősségünkre figyelmeztet: pótolni kellene. A temető szögletében látható kis kőgúlát négy honvéd emlékére a hozzátartozók állították. A győri tanulók munkájának köszönhetően megtudjuk, hogy a közös sírban Gyurcsák János, Jancsó József, Jáger János és Antal István nyugszik, akik 1915. október 23-án estek el.

Volcje Draga

Nova Gorica után Koper felé haladva az első falu elején azonnal szembetűnik a katonatemetőt jelző sárga táblácska. A sírokat jelölő kőtömbök még szép sorakoznak, de már csak egyen találunk névtáblát. Köztük egy kicsi, magányos síremlék és középen a 76. gyalogezred hazajutott bajtársainak szeretete jeléül emelt kőgúla.

Rence

Volcje Dragától nem haladunk tovább a Koper felé vezető úton, hanem a temetőt elhagyva rövidesen balra, a Doberdó felé fordulunk. Néhány kilométer után *Rencébe* térünk be, ahol a templom előtti kis térről vezet az út a köztemetőhöz. Mellette találjuk a katonai sírkertet, ahol a megszokott kép fogad. A kőkeresztek a temető kerítéséhez rögzítve sorakoznak, rajtuk lévő kis pléhtáblákon még jól olvasható a katonák neve. A sírhalmok és keresztek nélküli temető közepén álló emlékmű arra figyelmeztet, hogy osztrák és magyar katonák temetőjében járunk. Az egyik oldalán német nyelvű szöveg olvasható, ma még a másikon is ki tudjuk betűz-

ni a magyar sorokat: „Doberdón sok honvéd vére csordult, / néptelen szent serege halt a messze honért, / akiknek nincs ide vésve nevük, / szívekbe írótak azok!” Újra kellene vésni a betűket és az előtte fekvő karszti mészkőlapon Jeney Henrik tüzérszázados nevét is, aki 1916. július 25-én esett el a Doberdó legvéresebb pontján, a San Michélen. Két héttel később a Doberdó már az olaszok kezére került. Talán lesz majd magyar szervezet, önkormányzat, amelyik vállalja ezt a munkát. Az emlékműre helyezett, nemzeti szalaggal átkötött koszorúkat látva meglepődhetünk, hogy ez megvalósul.

Rence Zigoni

Rencéből a Zigoni nevű falurészbe a templomtól délre, rövid bekötőúton jutunk el, ahol már tábla jelzi a gyümölcsösök között megbúvó katonatemetőt. Érdemes vállalnunk a keresést, mert kö emlékei nagyon beszédesek. Az előző temető obeliszkjének szövegéből arra következtettünk, hogy osztrák és magyar katonák sírjai fölött jártunk, itt a sírkövekre vésett szöveget olvasgatva arra kell gondolnunk, hogy a Monarchia soknemzetiségű hadseregének temetőjében vagyunk. A sírkert közepén áll a Karszt talán legnagyobb, láthatóan művész által tervezett emlékműve. Előtte sírkövek sorakoznak. Haladjunk el előttük, betűzzük ki a neveket és az állították üzenetét. Az elsőt *Hier ruhet* (Itt nyugszik) kezdettel egy osztrák katona részére készítették. A következő mind közül a legkisebb, az írás sem kőfaragó mester munkája, mégis ez ragad meg legjobban bennünket. Azt mondja el nekünk, hogy az itt nyugvó *Horog Antalt, a 29. népfelkelő gyalogezred szakaszvezetőjét nagyon szerethették „emlékét őrző bajtársai”, hiszen a háború után elhozták ide ezt a kis kőoszlopot. A harmadikon ugyan német szöveg olvasható, de feltételezhetjük, hogy dr. Wenzel Prokupek Csehországból jött el meghalni. Majd a *Tuhaj povciva Nyugodj békében* – kérelem a szlovén Doroteja Cotic-nak szól. „Lz Dornberg” olvashatjuk tovább. A közeli Dornbergből bevonult katonának megadatott, hogy hazai földbe temessék el, nem úgy, mint *Jaroslav Radechovskynak*, akié az utolsó síremlék. A sírkő formája alapján ítélve zsidó katona lehetett, és talán a messzi *Galiciából szőlította ide a behívóparancs.**

A temetőkerítéshez rögzített kőkeresztek tábláscskáit az is elmondják, hogy az elesetteket véres harcok közben temették el. Soknak még a „dögcéduláját” sem tudták kibontani, s így mint ismeretlen került a sírba bajtársai mellé. Feltűnő az is, hogy egy tábláscskára több név is került, mert nem volt idő mindegyiküknek külön keresztet állítani. Azt sem tudjuk meg, hogy melyik egységben szolgáltak, és mikor érte őket a gyilkos golyó. Így azután Balogh József, Róth András, Hegedűs Sándor majdnem olyan névtelen, mint a mellettük nyugvó ismeretlen „ungharese”.

Nova Vas

Rencetől a dombtetőt koronázó mireni (Merna) kolostor felé haladunk egészen a szlovén-olasz határig. Ha a „trianoni határ” kifejezést azonosítjuk a természetes módon fejlődő térséget kettéosztó, politika diktálta határmegvonással, akkor erre is illik ez a jelző, amit a két világháború között a magyarok által állított *emlékművek* is bizonyítanak. A Opatje Selóba a határ mentén jutunk el, ahol a feltűnően nagy templom előtt továbbhaladva érünk Nova Vas falucskába. Itt egy kis gazdaság kertjében található négyzetes kőgúla kőkeretbe vésett felirata az tudatja, hogy a Doberdót védő 4. honvéd gyalogezred hazajutott katonái emelték szenvedésük színhelyén és ottmaradt bajtársaik emlékére. Ennek a párja a határ másik oldalán, a San Martino del Carso falu fölötti dombon áll. Az egyik emlékmű a határmegállapításnak köszönhetően Szlovéniába, a másik, néhány kilométerrel odébb már Olaszországba került. A kőkeret alatti tábla a második világháború idején összetört. A már-már pusztuló emlékművet a nova gorica múzeum kutatóinak köszönhetően 1986-ban restaurálták és néhány évvel később az ő javaslatukra került a megsemmisült tábla helyére a győri Révai Miklós Gimnázium tanulóival hozott új tábla. Rajta a diákok fogadalmá: *Sorsotok a miénk marad!*

Klanec pri Komnu

Ahol az Opatje Selóból Hudi Logon át Gorjansóba vezető út a Klanec pri Komnu nevű falucska közepén térré szélesedik, egy magányos emlékmű melletti kis fa árnyékában megpihenhet az utazó. Három lépcsőre helyezett kőkockából karcsú oszlop emelkedik ki. Az oszlopon szomorúfűz, a kőkockán kivehetetlen írás és babérral ölelt koronás címerünk rajzolata sejlik. Miközben a padról nézzük az emlékművet, sorra fogalmazódnak meg a kérdések: Kik állították és milyen pénzből? Miért ide, egy kis falu közepére? Kik harcolhattak itt és miért

volt ez a hely számukra emlékezetes? S végül pedig: kit és miért zavart a magyar felirat és címer, hogy megpróbálták eltüntetni? Emiatt szomorúak lehetünk, de oldódik szomorúságunk, ha arra gondolunk, hogy a falu szép környezetet alakított ki ennek a kicsi magyar emlékek.

Gorjansko

A Brestovica felé vezető úton, a falu végén van a Karszt legszebb és legnagyobb katonatemetője. A Doberdó elvesztését követően a magyar csapatokat a Karsztra vonták vissza, ahol 1916 nyarán az újonnan épített állásokban megmerevedett a front. Ezután viszonylag békésebb időszak következett, ami lehetővé tette, hogy a temetőket mérnöki munkával alakítsák ki. Ezt az igényes kertépítő tervezést látjuk magunk előtt, amíg a fák árnyékában sétálunk a görög amfiteátrumokat idéző hatalmas dolinában. A bejáratától kezdve egy klasszicizáló stílusú kápolnához vezető sétány két részre osztja a kertet. A jobbra és balra húzódó teraszokon termésköperem védi a kökeresztekkel jelölt sírokat. Az eddig látott temetőkben a kereszteket már kikezde az idő, félig elmorzsolódtak, szürkék vagy zöldes színűek, és jobbára nem a sírok fölött, hanem a temetők kerítésénél állnak. Itt viszont a keresztek vakító fehéren jelölik a sírokat. A bejáratnál lévő tábla adja meg erre a magyarázatot: osztrák támogatással a közel-múltban újították fel. A kápolna két oldalán húzódó teraszokon egyedi síremlékek találhatók. Egyiket-másikat már körülölelte a zöld növényzet, a betűk elmosódtak, néhányon viszont még olvashatók. Ha szemben állunk a kápolnával, balra a harmadik sorban zöld agavék között áll Gróf Dezső a 32. gyalogezred századosának sírköve, mellette Flórián Antalé, akik 1917 júniusában estek el. De nem a Monarchia hadseregének temetőjében lennénk, ha a szomszédos német nyelvű sírkő után Silviu Laslóra nem románul emlékeztek volna az állítatók. Azon is elgondolkodhatunk, hogy milyen nemzetiségű lehetett. Elrománosodott erdélyi magyar „Silviu” keresztnévvel, vagy román, aki valamiért magyar, bár románosan írt keresztnévet („Laslo”) kapott.

Sveto

Miközben Gorjanskóból visszatértünk a Nova Gorica – Koper útvonalra, kis kitérőt teszünk Svetoba. A háború idején a kis falu XVIII. századi barokk templomában a háború idején tábori kórházat rendeztek be. A templom előtt elhaladva találjuk meg a sírok nélküli sírkertet, amelyben feltűnően magas obeliszk áll. Amíg a nagyranőtt fűben lépegetünk Juhász Gyula sorára – „A sírokon nőtt virágok is mosolyognak a tavaszban” – gondolva egyszerre vagyunk szomorúak és bizakodóak. Szomorú, hogy a két babérfa zöldjével teljesen körbefont síremléken kívül semmi nem emlékeztet arra, hogy itt több száz magyar katona csontjai porladnak. Bizakodóak pedig azért lehetünk, mert a katonarvosok által állíttatott oszlopon már új tábla hirdeti, hogy a magyarságnak is gondja van a temetőre, és mert a szemben lakó polgármester minden évben gondoskodik, hogy halottak napján koszorú kerüljön az emlékműre. Köszönet érte!

Stanjel

Komen felől érkezve már messziről feltűnik a Wipach völgye fölé emelkedő mészkőrögre épült régi és a hegy lábánál elterülő új Stanjel. Egyszerre találjuk szépnek és riasztónak. Szép, hogy megmaradt a középkor, riasztó, hogy teraszosan épült házakban nincs élet. Az élet leköltözött a hegy tövébe a vasút mellé, ahol egy mély dolinában van a katonatemető. Az egyik helyi turisztikai könyv így ír róla: *Ez az egyik legszigorúbb, és az alkonyi fényben legszomorúbbnak látszó katonatemető, amelyet az első világháború hátrahagyott.* Joseph Ulrich főhadnagy, építész tervei alapján 1916–17-fordulóján kezdték kialakítani, és 1918-ban fejezték be orosz hadifoglyok segítségével. A háború idején a stanjeli várban hadikórház működött, s azokat temették ide, akik ott haltak meg. Mai formáját az 1930-as években kapta, amikor az olaszok nagy anyagi ráfordítással helyreállították. A második világháború előtt szép kerítéssel vették körül, melyből csak néhány káddal díszített kőoszlop maradt fenn. Az idő a fakereszteket teljesen eltüntette, a sírok közötti keskeny ösvények is alig kivehetőek, a bejáratú kapuk és a kerítés utolsó nyomai is eltűntek. Ami máig megmaradt az a temető főhelyén gránitalapzaton álló, a szecesszió és a dór stílus keverékét mutató templomszerű emlékmű és egy magyar zsidó katonasírköve. A domb lábánál kis templom áll, amelyet Ausztria és Magyarország címerei díszítenek. Rajta a következő felirat olvasható: „Filius optimis – patria grata”. *A legjobb fiainak – a hálás haza.*

Dr. Bedécs Gyula

TERMÉS

Dinoszauruszok a Kárpát-medencében

A dinoszauruszok őshüllők, amelyek 230 millió évvel ezelőtt alakultak ki és 65 millió évvel ezelőtt kihaltak. A földtörténeti középkor (mezozoikum) idején uralták a szárazföldi állatvilágot. Kialakulásuk idején legközelebbi rokonaik az ősi krokodil-félék voltak, és egyes elképzelések szerint a madarak a dinoszauruszok ma is élő leszármazottai. A dinoszauruszok, vagy hagyományos nevén sárkánygyíkok a szárazföldön éltek, és nem alkalmazkodtak a repüléshez vagy a vízi életmódhoz. Jellemző rájuk, hogy nyakuk és farkuk egyaránt megnyúlt, fejük kicsi, ősi formáik hátsó lába hosszú, a mellső csőkevényes. Medencecsontjuk formája alapján hüllő- és madármedencéjűekre osztja őket a tudomány, bár az elnevezéssel ellentétben a madarak a hüllőmedencéjűektől származtathatók. Testméretük a pulyka méretűtől a 46 m hosszú és 23 m magasságúig változott. Egyaránt megtalálni közöttük a rovarevő, a csúcsragadozó és a különböző növények fogyasztására alkalmazkodott fajokat. A Föld összes kontinensét benépesítették, miután kialakulásuk idején még egyetlen szárazföld, a Pangea létezett, ami magába foglalta Észak- és Dél-Amerikát, Afrikát, az Antarktisz, Ausztráliát és Eurázsia ősi területeit. Később ez a szuperkontinens lemeztektonikai hatásokra több részre darabolódott, és táguló óceánokkal elválasztva az immár önálló kontinensek egyre távolodtak egymástól. Az ősi, közös eredetű egységes kontinensen élt sárkánygyíkok ily módon további evolúciójuk során már nem találkoztak egymással. Minden kontinensen egyaránt ki lehet mutatni a közös eredetű és a már helyben kialakult dinoszauruszokat.

A sárkánygyíkok maradványai nem ritkák, de csak ott található meg, ahol az életkörülményeiknek megfelelő környezet volt, és az elhullott állatok csontjai megfelelő körülmények között napjainkig fennmaradhattak. Megtalálásukhoz sokszor szerencse, felismerésükhöz pedig szaktudás kell. Magyarország mai területéről sokáig nem ismertek érdemleges dinoszaurusz-maradványokat, és ezt a jelenséget a geológusok rendszerint azzal magyarázták, hogy a hazánkat felépítő dinoszaurusz-kori kőzetek nagy része tengerben képződött. A Kárpát-medencében, és annak belső területén azonban a régi és az újabb felfedezések ismeretében állíthatjuk, hogy igen sokféle dinoszaurusz, és egyéb hüllő, madár és emlős is élt.

A Hátszegi-medence ősállatai

A Kárpát-medence dinoszaurusz-kutatásának klasszikus lelőhelyei az erdélyi Hátszegi-medence 65–71 millió évvel ezelőtt (felső-kréta) folyóvízi üledékében összehordott csonttorlatai. Hunyad vármegye a Nopcsa család ősi fellegvára már a XIV. századtól. A család tagjai között volt főkancellár, főispán (Nopcsa Lászlóról mintázta Jókai Fatia Negra alakját) és udvari kamarás. A Hátszegi-medence első dinoszaurusz-csontjait Nopcsa Ilona, Nopcsa Ferenc nővére találta meg 1895-ben szacsali kastélyuk parkjában a környékről odahordott kavicsban. Az ifjú Ferenc fantáziáját felkeltették a csontok, aki bécsi tanulmányai közben a karácsonyi szünetben a Szacsal melletti Szentpéterfalván felfedezte a dinoszauruszok első magyarországi lelőhelyét. Nopcsa Ferenc eljegyezte magát a dinoszauruszok kutatásával, és világhírű őshüllőszakértővé vált, akinek a munkáit napjainkban is bőségesen idézik. Kalandos, zseniális élete során maradandót alkotott Albánia földtani felépítésének és néprajzának feltárásával is. Az 1970-es évektől nemzetközi együttműködésben új lelőhelyeket, és a korábbiaknál sokkal több ősgerincest tártak fel a kutatók a Hátszegi-medence különböző területein (Valiora, Tustya, Densus stb. falvak közelében).

A Hátszegi-medence a dinoszauruszok idejében vulkáni sziget volt, és az ott élő állatok csontjai a folyók törmelékeiben szétszórtnan halmozódtak fel. A szigeti környezet miatt saját

Az Erdélyből és a Bakonyból is kimutatott növényevő dinoszaurusz, a *Rhabdodon*
(Kazár Emese illusztrációja)

tos, a többi kontinens hasonló korú dinoszauruszaihoz képest ősi formájú sárkánygyíkok éltek.

A legelőször leírt hátszegi őshüllő az ún. kacsacsőrű dinoszauruszokhoz tartozó *Telmatosaurus* volt. A francia- és spanyolországi kortárs rokonainál kisebb, 5 m hosszú és kb. 500 kg testtömegű növényevő állat a hátsó két lábán, patában végződő ujjain járt. A másik klasszikus, még Nopcsa által leírt hátszegi dinoszaurusz a szintén két hátsó lábán járó, de a *Telmatosaurus*nál kisebb termetű, csőrszerű képletben végződő koponyát viselő növényevő *Rhabdodon* volt. A Belgiumból megismert híres, 9 m hosszú és 5 méter magas *Iguanodon*-félék rokonságába tartozó *Rhabdodon* fajok csontjait még Francia- és Spanyolországban, valamint Ausztria Kárpát-medencei peremén is megtalálták. A harmadik nevezetes hátszegi őshüllő a bárányfejű sárkánygyík, a *Struthiosaurus*. Neve valóban jellemző, mert a valószínűleg tüskékkel díszített hátú, 2–3 m hosszú, négy lábon járó állat kicsiny, bárányra emlékeztető fejet viselt. Európai rokonai a korábban ismertetett területeken találhatóak. A negyedik hátszegi, 9–10 m hosszú dinoszaurusznak a német von Huene kutató a *Magyarosaurus dacus* nevet adta, amelynek csontjai eddig csak innen ismertek, viszont távoli nagytermetű, négy oszlopszerű lábán járó, hosszú nyakú és farkú rokonai, a Sauropodák más kontinenseken is megtalálhatóak. A Hátszegi-medence területén a növényevő dinoszauruszok mellett ragadozók is éltek. Ezek a lények ugyanúgy néztek ki, mint a világon mindenfelé élő *Troodon*- és *Velociraptor*-félék, vagyis viszonylag kis termetű, hátsó lábukon gyors futásra képes, éles fogakkal rendelkező ragadozók voltak.

1988-ban, 55 évvel Nopcsa halála után Tustya falu határában egy homokbányában dinoszaurusztojásokat is találtak. A széteső, maroknyi méretű, golyó formájú képződmények egyikében törékeny, vékony embriócsontokat is találtak, és azok alapján derítették ki, hogy a fészket rakó őshüllő a kacsacsőrű *Telmatosaurus* lehetett. A tojások felszíne rücskös, falvastagsága 2–3 mm, és időnként 4-5 is feküdt egy fészekben.

A Hátszegi medencéből a dinoszauruszokon kívül még teknősök, repülő őshüllők, krokodilok, halak, kétéltűek, sőt igen ősi emlősök csontjai is előkerültek.

A Bihar őshüllői

A Nagyváradtól keletre fekvő Élesd melletti Felsőlugas és Sóllyomkőpestes határában az 1960-as években a földutak szegélyén 230–240 millió éves, triász-kori mészkövekben halak mellett vízben és a vízparton élő őshüllők csontmaradványait találták. Különösen a zsíralfnyá-

kü őshüllő (*Tanystropheus*) érdekes az innen előkerült álteknősök, halgyíkok és *Nothosaurus*-félék mellett. A felsőlugasi, szokatlanul megnyúlt, 116 mm hosszú csigolyájú állat egy a tengerpart közelében élt, nevéhez méltóan igen hosszú nyakat viselő, 3–6 m hosszú ragadozó lehetett, valószínűleg a vízből kapkodta ki táplálékát. Töredékes csontmaradványokból álló ronkai Németországból, Franciaországból és Új-Mexikóból (Egyesült Államok) ismertek. Felsőlugason újabb gyűjtések történtek. A Király-erdő területén fekvő Cornet bauxitbányájában 1978-ban, 40 méterrel a felszín alatt, 130–140 millió évvel ezelőtti üledékben csontmaradványokat találtak. A nagyváradi múzeum kutatója Jurcsák Tibor hüllőmedencéjű, kis termetű ragadozó dinoszauruszt (*Aristosuchus*), valamint több, a madármedencéjük közé tartozó, nagyrészt négy lábon járó páncélos őshüllőt mutatott ki. A távoli, angliai, belga és spanyol területről előkerült leletekkel rokonságban lévő, azoktól mégis jelentősen különböző állatok a Hátszegi-medence egykori környezetéhez hasonlóan, de 60 millió évvel korábban, egy szigeten élhettek. A dinoszauruszok mellett Corneten gyakoriak a kistermetű repülő sárkánygyíkok, a *Pterosaurus*-félék, sőt néhány kicsiny, 3 cm hosszú csontból feltételezték, hogy azok a híres gyíkmadárhoz, az *Archaeopteryx*-hez tartoznak. A kutatások nemzetközi együttműködéssel egészen a közelmúltig folytatódtak, amikor gazdasági megfontolásokból a bánya szivattyúját kikapcsolták, és a csonttartalmú bauxitlencsét tartalmazó táró víz alá került.

A Maros mellékfolyójaként kanyargó Sebes partján, Lámkerék mellett 2000-ben a kiálló homokkösziklákon két dinoszauruszlábnymot fedeztek fel. A háromujjú, egy állathoz tartozó nyomok hosszúsága 23–24 cm, és valószínűleg a kréta időszakban a Hátszegi-medencében is élt *Rhadontól* származik.

Őshüllők a Bécsi-medencéből

A földrajzi-földtani értelemben a Kárpát-medencéhez tartozó Bécsújhely (Wiener Neustadt) melletti Mutlmannersdorf települése melletti egykori szénbánya 80 millió évvel ezelőtt képződött folyóvízi-tavi üledékeiből még 1871-ben ismertetett Bunzel osztrák geológus dinoszauruszcsontokat. A Bécsi Tudományegyetem Őslénytani Intézetének gyűjteményében tárolt maradványok között megtalálható a Hátszegi-medencéből is ismert báránfejű sárkánygyík itteni fajtársa, a *Struthiosaurus austriacus*. Ugyaninnen egy *Danubisaurus*-nak elnevezett páncélos őshüllő, valamint a *Dorathodon carcharidens* krokodilfaj került elő. A ma már hozzáférhetetlen lelőhely ősléte közelebbi rokonságot mutatnak a közelmúltban a bakonyi lharkút bauxitbányájában feltárt maradványokkal.

A mecseki dinoszauruszok

A mecseki jura időszaki (hettangi-szinemuri), 180–200 millió éves kőszételepes rétegsor képződményeiből időnként hüllőcsontok és nyomok kerültek elő, amelyeket pontosabban sohasem határoztak meg. A Magyar Királyi Földtani Intézet 1909-ben kiadott múzeumi vezetője szerint Pécssett, az andrásházai szénteleből Böckh János „*Ichtyosaurus*” csigolyatestet és végtagdarabokat gyűjtött. Később a hettangi 7. telepből „*Plesiosaurus*” ágyékcsigolya került elő.

A pécs-vasasi II. külfejtésben 1966-ban Wein György geológus egy homokkötőmb felszínén három dinoszaurusz lábnyomot fedezett fel, amelyeket Tasnádi Kubacska András segítségével hamarosan Budapestre, a Földtani Intézetbe szállítottak. A mecseki dinoszauruszlábnymok történetének második fejezete 1980-ban kezdődött, amikor Komlón, a Zobák-aknából származó kőzetben meddőleválasztás során egy alsó és egy felső darabra szétesett teljesen ép dinoszauruszlábnym került elő. A lelet Fazekas Imréhez, a Komlói Természettudományi Gyűjteménybe került, aki arról értesítette jelen sorok íróját a Magyar Állami Földtani Intézetben. Az új leletet összevetve a korábban Vasasról előkerült dinoszaurusz lábnyomokkal, kiderült, hogy azok egy mindeddig ismeretlen állathoz tartoznak, s ezért *Komlosaurus carbonis*-nak neveztem el Komló városára és a szénképződményekre utalva. Évekkel később az ELTE geológus hallgatói közül néhányan a pécsbányai külfejtésnél végeztek nyári gyakorlatukat, s legfőbb vágyuk volt, hogy a ritka *Komlosaurus* lábnyomát megtalálják. Talán ők lepődtek meg a legjobban, hogy a bányászással feltárt nagykiterjedésű kőzetlapokon több száz, esetenként csapásokba rendeződött őshüllő lábnyomát fedezték fel. Feltérképezték a 75 m²-nyi felületet, a legfontosabb nyomokról másolatokat készítettek, s a felszedhető kőzetlapokat a Magyar Természettudományi Múzeumba szállították, ahol a 2004 őszén megnyílt új kiállításon né-

hány darabjuk látható is. Az általuk felmért több mint 350 lábnyom egy része 8–10 lépésből álló nyomsort alkotott. A nyomok között négy alapvető nyomtípust különítettek el. Ugyanekkor a vasasi külfejtésben a Földtani Intézet munkatársai is feltártak egy 100 m²-es felületen 110 lábnyomot, ahol három lábnyomtípust lehetett meghatározni.

Amikor köztudottá vált, hogy a mecseki kőszénbányákban rendkívül gyakoriak a dinoszauruszlábnyomok, azonnal megkezdődött a hivatásos és amatőr kövületvadászok rohama. Napjainkban a közgyűjteményekben, a magánkollekciókban, s külföldön is több száz, vagy több ezer mecseki lábnyomot őriznek, s természetesen a bányaműveléssel évente ennek sokszorosát semmisítették meg. A szénbányák bezárásával már csak a meddőhányókon nyílik lehetőség további leletek megtalálására.

A *Komlosaurus*-nak rendszerint három ujjú, de ötujjas változatai is ismertek. A nyomok mérete igen változatos, 10 és 30 cm közötti hosszúságúak egyaránt előfordulnak közöttük. Lépéshosszuk 40 és 100 cm közötti. Mindeddig nem került elő kéznyom, vagy a négy lábon történő járásra utaló nyomsor, ezért feltételezhető, hogy a hátsó két erős lábán járó, csökevényes mellső végtagokkal rendelkező állat volt. Hasonló nyomok, amelyeket a szakirodalom általában különleges madárszerű dinoszauruszoknak nevez, egyaránt előkerültek Észak-Amerikából, Grúziából, Iránból, Kínából, Észak- és Dél-Afrikából, mégis leginkább a dél-franciaországi hasonló korú leletekhez hasonlíthatnak. A mecseki kőszénbányákból a *Komlosaurus* mellett kis termetű három- és öt ujjú lábnyomok, valamint ragadozó karmokat viselő nyomtípusok is előkerültek, viszont csontokra eddig nem lehetett lelni.

A bakonyi dinoszauruszok

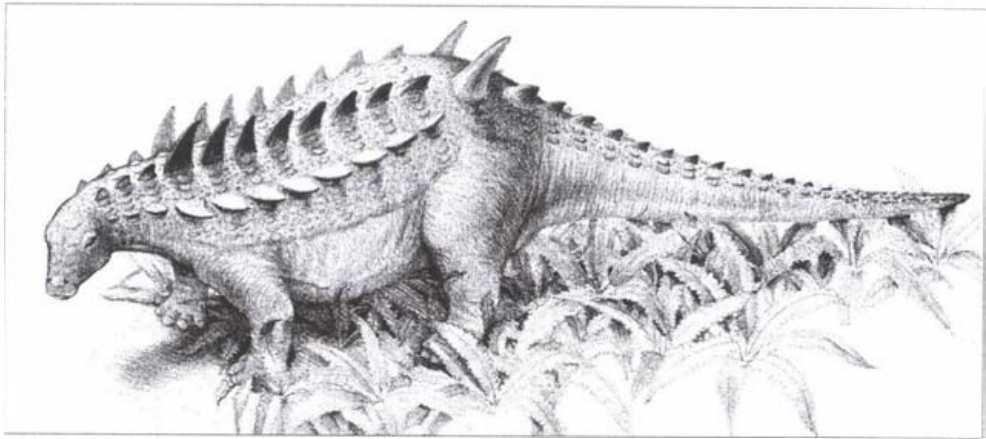
A Bakony területén megtalálható, és a földtörténeti középkorban lerakódott kőzetekből már 1932-ben, az Iszka-hegyről, a 230–240 millió éves alsó triász („kampili”) kőzeteket fedő üledékből egy őshüllő csigolyája került elő. Az 1950-es évek hatékony földtani kutatása és bányászata eredményeként több, jelzésértékű kihalt hüllő, esetleg dinoszaurusz csonttöredéke került a Magyar Állami Földtani Intézet gyűjteményébe Aszfőről, Eplényből, Dörgicséről, amelyek közül egy „*Saurus*” fogat Kretzoi Miklós a Földtani Közlöny-ben 1950-ben publikált is.

Az 1980-es években a szén- és bauxitkutató fúrások némelyikében, mint a Csetény (174–177 m), a Káptalanfa 2. sz. (718 m) és a Gyepükaján 12. sz. fúrás 473. méteres mélységéből teknős vagy más őshüllő csontjai kerültek felszínre a fúrómagokba zárva. Ezek felső-kréta korú, 88–80 millió éves kőzetek, rendszerint az ún. Csehbányai Formáció kavicsos, homokos képződményei, amelyek folyóvízben, ártéren és tavi körülmények között képződtek. A szárazföldi hüllők szórványos csontleleteit tartalmazó kőzet néhány helyen eléri a 200 méteres vastagságot, viszont a felszínen csak apró kibúvási voltak, a réteg nagy részt több száz méter mélyen a felszín alatt csak mélyfúrásokkal vagy bányászattal volt elérhető. A szórványos csontmaradványok között – amelyek a szakemberek számára a gyűjteményekben már régóta ismertek voltak –, egy sem akadt, amelyikre biztosan rá lehetett volna mondani, hogy dinoszaurusztól származik.

Az újabb, és valóban szenzációs bakonyi őshüllők felfedezése Ősi Attilának köszönhető. Úgy gondolta, hogy Magyarországon is éltek dinoszauruszok, és azok csontjait is biztosan meg lehet találni. A harmadéves geológus hallgató 2001-ben a területet jól ismerő szakértők tanácsára felkereste barátjaival az iharkúti bauxitbánya területén a Csehbányai Formáció ott éppen feltárt kőzetrétegeit. Jó szemmel hamarosan halak, teknősök és krokodilok csontmaradványaira leltek, majd előkerült az első dinoszaurusz alig 2 cm hosszú foga is. A következő évek ásatásai nyomán Magyarország területéről a legjelentősebb, 84–86 millió évvel ezelőtt élt ősgerincesek lelőhelyét tárták fel.

Az eddig megismert dinoszauruszok között előfordul lharkúton az erdélyi Hátszegi-mencedéből és Bécs környékéről is kimutatott növényevő *Rhabdodon*, valamint a hatalmas tuskéssel díszített páncélos dinoszaurusz (*Ankylosaurus-féle*), a ragadozó *Theropoda* is.

Különleges „gyümölcssevő” fogazatú ősi krokodilok épségben megmaradt koponyái mellett a vízi életmódhoz alkalmazkodott hatalmas, 3–4 m hosszú varánusz-szerű ragadozó maradványai is előkerültek. A repülő sárkánygyíkok, a *Pterosaur*ok jelenlétét egy kitűnően megmaradt, 29 cm hosszú alsó állkapocspár is igazolta. A vízparti egykori környezetben madarak

lharkútról a páncélosított őshüllő (Ankylosaurus) csontváza alapján rekonstruált dinoszaurusz (Kazár Emese illusztrációja)

is éltek, mint a galamb nagyságú *Enantiornithes*-féle is. Az *Araucaria*-uszadékfáival tarkított le-
lőhely valószínűleg olyan sziget volt, amely 84–86 millió évvel ezelőtt, a mai Bakonynál sok-
kal délebbre elhelyezkedve időszakonként összekapcsolódott Európa mai alpi területeivel is.

További lehetőségek

Magyarország területén tehát éltek őshüllők, közöttük dinoszauruszok is. A leghíresebb magyar őssálat, a veszprémi Jeruzsálem-hegy triász korú kőzetéből előkerült bakonyi kavics-
fogó álteknős (*Placochelys placodonta*) világszerte ismert, és a Földtani Intézet Múzeumának
emlékmája is lett. A Gerecséből Pisznice környékéről kőületvadász fiatalok 1996-ban egy 180
millió évvel ezelőtt élt ősi, négy méter hosszú krokodil csaknem teljes csontvázára akadtak. A
Gerecse és a Balatonfelvidék egyes tengeri és partszegélyi, folyóvízi eredetű kőzeteiben az
előzetes szórványleletek alapján tengeri, szárazföldi és repülő őshüllők csontjai lapulnak. A
még működő bányák folyamatos figyelésével, és a már régen bezártak újra vizsgálatával las-
san megszűnik az a tévhit, hogy Magyarország területén nem éltek dinoszauruszok.

Dr. Kordos László

Ajtósi-Dürer Albert családfája

(Az Ajtósi-Dürer család útja: Ajtós-pusztától Nürnbergig)

Budapesten, a Szépművészeti Múzeumban, a közelmúltban egy nagyméretű – *Dürer és kor-
társai – Művészóriások óriásmetszetei* című – tárlatnak lehettünk látogatói. A művész kifejezésvi-
lágáról, szakmai vagy műértékelési szempontok alapján mostanában számos írás született.

A tárlat címében is megjelölt főszereplő, a világhírű festő *Albrecht Dürer* életútja, származá-
sa, azonban nekünk magyaroknak különösen érdekes. Az érdeklődők többsége nem vagy
csak igen részlegesen ismeri Dürer magyarországi eredetét, annak a családnak a sorsát,
amelyben az egyetemes művészetnek e nagy híru hajtása született.

A feltételezhetően „*Ajtós*”-ból németesült „*Türer*”, azaz Dürer elnevezés egy család, illetve
egy puszta elnevezéséhez kapcsolódik. *Ajtós* eredetileg egy falu, sőt később egy puszta elne-
vezéseként az *Ajtós család* birtokhelyét jelölte Békés megyében. E család jobbágya volt a XIV.
század elején egy *Antal nevű férfiú*. Antal felhagyva a földműves munkával – Ajtósról átköl-
tözve a közeli kisvárosba *Gyulára* (a kettő ma már egybeolvadt) – szorgalmasan kitanulta az
ötvösmesterséget, ami jelentős lépést jelentett a jobbágysorból való kiemelkedésre. Ő volt a
híres festő nagyapja. Ebben a Közép-Európában máig egyedülállóan megmaradt téglavárral

ékeskedő kisvárosban élt egy ideig Ajtósi Antal. Antalnak három fia született *Albert, László és János*.

Albert Nürnbergbe került, de erre még visszatérnék. László szíjgyártó lett Gyulán, az ő fia lett később Köln egyik jeles ötvös-mestere: *Nicolaus Unger* (Magyar Miklós), miután Nürnbergben tanult *Ajtósi Dürer Albertnél(!)* A harmadik fiú János – kitanítatása után – 30 évig plébános volt Váradon.

Az elsőszülött *Albert* magyar ötvös-mesterként a szerencse reményében Németországba vándorolt. *Ajtósi Dürer (Türer) Albert* – idősebb *Albert* még így hívta magát – 1455 március 11-én *Nürnbergbe* érkezett, majd ott letelepedve folytatta az aranyművészetet. Nürnberg ekkoriban a humanizmus, a könyvkiadás, a kézművesség és a kereskedelem egyik európai központja volt. E városnak német területen ekkoriban csak Augsburg volt egyetlen vetélytársa, s egyben „testvérvárosa”. A városnak egyébként

jelentős magyar kapcsolatai voltak, gondolhatunk a részben erre vonuló, átutazó magyar vándor-deákokra és kézműves-kereskedőkre, vagy akár a századokon át a német fejedelmi tartományokba irányuló marhahajcsárok szerepére akik nemegyszer felhajtották a híres magyar gulyákat Nürnberg és más német városok nevezetes vásáraiba.

Albert először *Hieronimus Holper* virágzó műhelyében kapott állandó munkát, majd már negyven évesen – 12 évvel munkába állása után – feleségül vette annak tizenöt esztendőös leányát, *Barbara Holpert*. Házasságukban 24 esztendő alatt 18 alkalommal örülhettek a gyermekáldásnak.

Az apáról – vagyis a Magyarországról felkerekedett idősebb *Albert*ről – rendkívül érzékletes leírást kapunk *Márai Sándor* „Napnyugati őrjárat” című, elsőként 1936-ban megjelent kötetében. Ismerten a londoni National Gallery őrzi a festő apjának arcvonásait, zseniális fia hiteles ábrázolásában. E képet még a háború előtti angliai utazása, „őrjárata” alkalmával keresi fel a londoni Nemzeti Képtárban *Márai*. A magyar vonatkozás ismételt felfedezésének élményét – az igazán magyar szívű író mindig hazagondoló ihletével – személyes érzelmeinek tolmácsolása mellett a szerző így érzékelteti: „...De amit keresek, amiért elvándoroltunk ma ide, nem az angol polgár. Két esztendeje, hogy utolszor láttam itt egy képet, s most ösztönösen indulok a terem felé, ahol sejtem; nem vetek pillantást a németalföldiekre; van itt egy kép, a szomszéd teremben, amelyhez személyes közöm van, s a tetejébe sürgős beszélni valóm van vele. Nem valami nagy kép, ott lóg a terem közepén, alacsonyan. *Ajtósi Dürer* festette. Ezer kép között könnyűszerrel találom meg, örülök, hogy üres a terem, közel hajolok és jól megnézem. A kép címe a lajstromban: *The Painter's Father*. Ennek a képnek eredetije állítólag elveszett; a fiatal *Dürer* kedveskedésből festette, mikor letelt „festőinasi” próbaideje, mintegy bizonyosságul, mennyire vitte hát a szép mesterségben? – s aztán később 1497-ben megfestette még egyszer. Ez a második kísérlet lóg a londoni gyűjteményben...”

E sorok után *Márai* röviden kitér idősebb az *Albert* élettörténetére, Magyarországról való elvándorlására, házasságára; majd a képen szereplő ötvenéves férfiú ábrázolásának aprólékos leírása után így folytatja: „...ehhez az archoz, *Dürer* apjának arcához, e szigorú erénytől és gyakorlati óvatosságtól kicserzett vonásokhoz személyes közöm van. Sokszor és sokáig el tudom nézni, otthon őrzöm egy másolatát, s ha Londonban járok, mindig felkeresem mint egy ismerőst. *Honnan rebbsent fel ez a lélek, Dürer lelke? A magyar pusztáról, egy magyar kisvárosból indult el az apa, a nagyszülők még marhát hizlaltak és lovakat tenyésztettek az alföldi legelőn, s ötven év múlva, Nürnbergben, ennek az embernek a fiában kinyílik egy lélek, amely zsúfolt és terhelt a német kö-*

zépkor minden problémájával, amely egy kor művészi ízlését már fel tudja fogni, át tudja szűrni és tovább tudja adni – micsoda utakon érkezik, érik, s végül milyen szikrától lobban fel egy lélek?” – veti fel Márai.

Térjünk vissza a család történetéhez, immár a festő életéhez. A 18 gyermeket nevelő apának tehát harmadik fiaként – 1471. év május 21-én – születő ifjabb Albert is hasonló ambíciókkal indult az ötvös-mesterség tekintetében. A fiúcska egy a nürnbergi kézműves családok által bérelt terjedelmes épületben (annak is a mai Winkler-strasszéra tekintő szárnyában) született.

Azonban az ifjú pályája – ő már csak egyszerűen a *Dürer* családnevet használta – az ötvös-mesterségtől elszakadva már más irányba fordult, amikor 15 éves korában *Michael Wolgemuth* neves nürnbergi festő tanítványa lett. Azt lehet mondani, hogy véglegesen ekkoriban kötelezte el magát a „képírás”, a festészet mellett. Az ifjú Dürer Nürnberg aranykorában nőtt fel – ahogyan *Giorgio Zampa* a neves olasz műértő is megállapította.

Kivételes tehetsége kibontakozásával többnyire ott is alkotott (mindenekelőtt a nagy megrendelő *Miksa császár* számára), ugyanakkor hosszabb tanulmányutakra járt Elzászban, Baselen, Itáliában és a Németalföldön. Utazásainak emlékeit (Trento, Arco, Innsbruck, látképeit, Alpesi táj ábrázolásait) ma Bréma, London, Bécs, Oxford múzeumai, illetve magángyűjtemények őrzik.

Ákárcsak peregrinus magyar kortársai az ifjú Dürer is művelni, fejleszteni kívánta szakmai ismereteit. 1518-ban az augsburgi birodalmi gyűlésen – Miksa császárral való személyes találkozására – adott módot a művészetpártoló uralkodó portréjának egy krétarajzon való megörökítésére. Ennek eredményeként született a nevezetes fametszet, amely háromnegyed profilban ábrázolja – császári jelvényeivel – Miksát.

Műveivel (így ismertebb munkáival: az Apostolok-al, a Szentháromság-gal, festményeivel, arcképeivel, s az éppen Budapesten kiállított remek metszeteivel) nemcsak Nürnberg templomai, de Európa legnagyobb képtárai is büszkélkedhetnek.

Mivel a Magyarországról elszármazó apa Nürnbergben vetette meg lábát, a már itt születő művész is – utazásait kivéve – javarészt itt lakott, felesége itt vezette házát. Nürnberg iránti hűsége és hálája jelöl az Apostolok táblaképeit két évvel halála előtt a festő városára hagyta. Jelképértékű, hogy éppen ezeket a képeit a művész legteljesebb, legelevenebb kifejezéseként, mondhatni „végrendeleteként” értékeli a műértők.

Nürnbergben járva az óváros nyugati részében zárandokolhatunk el egy távolba szakadt hazánkfia sarjának egykori lakóhelyéhez, a *Dürerhaus*-hoz. Az 1450–1460 között épült házat a festő 1509-ben vásárolta meg, s ebben élt haláláig, 1528. április 6-ig. Itt, ma emlék-múzeum várja a látogatókat. Érdekes látnivalókban bővelkedik is a ház; a festő korszakát, életét bemutató kiállítással, a feleség – Ágnes asszony – által használt eredeti konyhával, a jellegzetes külön feljáróval épített kéménnyel, egyebekkel. Dürer lakóházát – a háborús károk helyreállításával – születésének 500. évfordulója alkalmából (1971-ben) felújították. A közeli Szent János temetőben (az un. *Johannisfriedhof*-ban) a művész sírját tekinthetjük meg.

Gyulán a Groza-park sétányán állított *Dürer szobor* (*Kocsis* András alkotása), vagy éppen az ismertebb Erkel-ház oldalán látható *Dürer-emléklábla* emlékeztet a felmenők környékbeli származására, városi tartózkodására. Az utóbbi években kialakított *Dürer-terem*, valamint a *Dürer nyomda* viseli még a jeles család nevét.

Budapesten az István-mező és a Hermina-mező találkozásánál a Városliget szélén forgalmas út őrzi a messzire elszármazó család, s a világhírű művész emlékét „*Ajtósi-Dürer sor*” megjelöléssel.

Ajtós – Gyula – Nürnberg – London ...

A művek csodálata mellett – Máraihoz hasonlóan – a Magyarországról eredő család sorsán is elgondolkozhatunk, ha a Szépművészeti Múzeumban vagy Európa más kiállítótermeiben találkozunk a festő nevével.

Dr. Messik Miklós

Régi mádi bálok

Mád Borsod-Abaúj-Zemplén megye 2670 lelkes települése. Egykor Alsó-Zemplén szőlő-, bortermeléssel és borkereskedelemmel foglalkozó mezővárosa, oppiduma, jóval nagyobb számú lakossággal, s – ahogy mondták – Tokaj-Hegyalja központja. 2002. óta a világörökség része. Virágkora a XVIII. század második fele, s a XIX. század. Az ebben az időben tartott bálok tették nevét országosan ismerté. Olyannyira, hogy Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára (I–III. Pest 1851.) átfogó munkájában Mád adatainál külön megjegyzi: „A hegyaljai szüret alkalmával tartani szokott táncvigalma országszerte híres.” Ekkor járta a mondás is: *pócsi búcsú, mádi bál, debreceni vásár* – leányvásár. Ezeknek a nevezetes báloknak ma már csak az emléke él, az is egyre halványul. Egetlen eleme maradt máig fent, az, amit most szüreti felvonulásnak hívunk.

A hegyaljai ember életmódja: hétköznapja, ünnepnapja, szórakozása, mulatozása, öröme, bánata a szőlőhöz kötődik. A több hónapi kemény szőlómunka után a szüret nem csak a betakarítást jelenti, ez a vígasság ideje is. Régen ez még inkább így volt. Ilyenkor megélenkültek a mezővárosok, nemcsak a munkás nép jött szüretelni, hanem jöttek a szőlők urai a birtokosok, azok vendégei, és jöttek a borkereskedők messzi országokból: lengyelek, oroszok, görögök, németek. Hangos volt a hegyoldal, szólt a dal, a zene. Ilyenkor a hegyaljai városok vendégfogadókká váltak, bor, étel, játék, nóta egyaránt kiemelkedő alkalommá tették a szüretet.¹

Mád már csak azért is nevezetes hely volt, mert itt volt a nagyurak gyülekező és találkozó helye. Már II. Rákóczi Ferenc tartott Mádon országos gyűléseket, később is sok jelentős tanácskozás színhelye volt. Talán azért is tartattak itt azok a nevezetes bálok, amelyekel rendszert szüret után, késő ősszel rendeztek mágnásaink. „Különösen híresek voltak voltak a mádi bálok és a szüretnek, ahol Szemere Miklós költő látta vendégül Arany Jánost, Tompa Mihályt, Lévai Józsefet és a kor magyar irodalmának sok jeles képviselőjét.”²

Hol s hogyan zajlottak le ezek a bálok?

Az Andrassy-család, a város egyik földbirtokosa, a Fő utcán emeletes házat építtetett (ma Rákóczi u. 47.). Ennek egyik szintje volt a bálterem, a „szála”. A helybeliek bálháznak nevezték, hivatalosan ez volt a Kék Szőlő vendégfogadó, melynek bejáratánál gondosan megmunkált kovácsoltvas cégér hirdette a ház rendeltetését. „A mulatozás helye a bálház volt, olyan nagy és tükrös szálával, mely nagyságra a megyeháza nagy terme következett a megyében. Volt női és férfi öltözője, étterme, biliárdozója és vendégszobái.”³ A Vasárnapi Újság 1861-ben a Hegyalja páratlan nagy, s díszes termének nevezi, melynél alkalmasabb központi helyiség Alsó-Hegyalján nincs, s ahol a régi idők mádi báljaiban majd annyi volt a művelt álarcos, mint most a táncoló közönség.⁴

Ebbe a terembe invitálta az érdemes közönséget Lederer András mellékelt Hír-Adása németül is, magyarul is.

A Kék Szőlő fogadóval átellenben egy hosszú földszintes ház (ma Rákóczi u. 42.) várta szobáival és istállóival a messziről jött uraságok batárjait, azok kocsisait. A háznak nem, de az egész utcasornak a hátsó traktusa is lakott, kis kapuk, ablakok nyílnak közvetlenül a patakra. Nagyon valószínű, hogy minden házhoz híd tartozhatott. A szóban forgó ház patak felőli része impozáns, kétszintes épület lehetett fénykorában, mert az ma is melléképületként. Mivel vakolatlan, jól látszanak a berakott ablakok az emeletén, a hatalmas bejárat a patakparton. Belülről, az udvar felőli részen már az is látszik, hogy milyen magas és széles bolthajtásos kapualj tartozott a bejáratához, feltehetően hozzá illően széles és erős híddal együtt. Olyan, amelyen keresztül egy hintó könnyűszerrel közlekedhetett, közlekedett is, megkönnyítve a Fő utca forgalmát gyűlések vagy bálok idején.

Adva volt hát minden a vendégek zavartalan szórakozására, kényelmére.

¹ Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőlője és bora. Tokaj 1991., 406. old.

² Ugyanott

³ Gyöngyösi Gáspár: Mád népe és szokásai. Kézirat. Kb. 1930. Magántulajdon

⁴ Mattyasovszki Kálmán: Vasárnapi Újság 1860. 107. old.

H I R - A D Á S

a' jelen levő Szüreti alkalmatossággal Mádón, Vasárnap, Kedden,
és Tsötörtökön tartandó Bálokról.

Alább irt, a' ki több esztendőtől óta, az ezelőtt a' Gróf Andrassy, most pedig már a' Niemandsfreund Ur új Tantz-Száláját Arendába birja; azerentsejének tartya, az itten, és a' közel lévő videbie Nemességnek, nem különben az erdemes Idegen Uraknak is tudtara adni; hogy az említett Szálában, az egész Szüreten keresztül, viasz gyertyák világa mellett, Vasárnap, Kedden, és Tsötörtökön közönséges Bálók fognak tartatni. Minthogy pedig ez a' Szála, mellek Szóháival egyben, tökéletesen elvagyon készítve, és mivel jó Musikáról es világozításról helyes keszuletek, nem különben rendes ki szolgálás felől is rendelkezések tetettek: ennel fogva bizelkedik magának a' Híradó, hogy Számos Gyülekezetet, es tökéletes megelégedést nyerend.

Többire pedig kéré az alább irt, hogy mivel a' Bálók minden napi hirdetését sok környui állások akadályoztatják, ez a' közönséges Hirdetmeny, az egész Szüreten által tartandó Jelentes gyanant vetessen.

Lederer Andrá, Arendás.

Az Inaságnak a' be-menetel meg-tétará. Es kérelmetnek is mindennek, hogy a' Tantzolár akadályoztatása miá, kutyákat magokkal ne hozzanak.

A' Bémemetelnek az árra / Kezdet oraikor vagyon.

Der Unterzeichnete, welcher seit mehreren Jahren den ehemals Graf Andrassischen, jetzt Niemandsfreundischen neuen Tanz-Saal in Mada als Pächter hält; gibt sich hiurdurch die Ehre, dem hier und im Umkreise antwoefenden hohen Adel, und den hochachtbaren Fremden gehörfamst anzuzeigen: daß in gedachtem Saale, die ganze Beinlese hindurch, den Wachsbeleuchtung, Sonntags, Diensttags, und Donnerstags öffentliche Bälle gegeben werden.

Da dieser Saal, mit seinen Neben-Zimmern vollkommen eingerichtet, und für gute Musik und Beleuchtung, hinlängliche Verwahrung, und billige, prompte Bedienung georzt ist; so schmeichelt sich der Unterzeichnete, einen zahlreichen Besuch, und eine allgemeine Zufriedenheit zu erbaiten.

Uebrigens bittet der Unterzeichnete: da der rdentlichen Ankündigung der abzuhaltenden Bälle mehrere Hindernisse im Wege stehen, diese allgemeine Anzeige für die ganze Befreyzeit gütigst gelten zu lassen.

Andreas Lederer, Pächter.

Der Dienerschaft wird der Eintritt in den Saal nicht gestattet. Auch bittet man wegen Einrichtung im Tanzgen, keine Hunde mitzubringen.

Der Eintrittspreis für die Person ist / fl. 90

Der Anfang ist um Uhr.

A Pesti Hírlap 1841. november 10-i számában Mezösy László ad ízelítőt egy mádi úri bálról.

Tolcsva, oct. 30. A hegyaljai szüret, (...) ez évben kellemes s a legszebb aratási idővel is pályázható napokkal még e folyó hóban véget ért...

Általában szebb szüretre rég emlékezem, s ezt érezték a f. hó 21-én és 24-kén tartott mádi táncvigmak is: csinos divatkoscsik robogtak el egymást sűrűn változtatva, a Hegyalját végigkigyózó fehér töltésen, kecses női fők tekingetve ki a Kölber-batárok csillogó üvegein, és mind csak Mádra, és mind csak a regényes völgyben fekvő Mád felé.

Este megyei hangászunk Bunkó Antal bandájának zenéje mellett megnyílt a vigalom; meglehetősen számú gyülekezet, csinos világitás, a dús házbirtokosnőhöz nem igen illő arasznyi tükrök, igazi fullasztó por, de sok szép nő, csinos férfiak tevék a terem ékeit. – Érdekes volt a bálvendégek közt egy, nemzete öltözetében megjelent lengyel grófort látni; sárga gyűrt szárú saruk voltak lábain, térdig erő s arannyal himzett rövid ujji lengyel tunica szorította össze izmos derekát, melly alól bársony tokba rejtett széles görbe kard kandikált, tömött beajusza alól az érett korba járó férfinak halk, de honi nyelv zengett le karjába fűződtött kellemes szöke nevéhez; majd később neki vidulva, hihetetlen könnyűséggel lejtett egy megzendült mazur hangjain; s láttam, mint mosolygott az itt is idegen nyelven dadogni nem szégyenlő hautevolée-k gyermekein, s kaczagott bizonyosan rajtunk frakkos magyarkákon is, kik csak egyszer, de csak – mondom – egyetlen egyszer, az is parányi személyem által meghúzatott nemzeti nóta alatt (hasztalan állván előttünk a pestbudai múlt téli táncvigmak utánzásraméltó példái), vagy a kártyaszatlok-nál néztük a kilenczek és bakalák Boscóit; vagy pedig itt-ott eldőlve pihentettük polkák s keringők kínjaitól megpöffedt cipőz lábainkat. – Szerencsénk volt szomszéd Abaujból újonnan nyert főisp. helytartónkhoz is, ki fiatal korához illő víg kedvvel mulatott végig a bál legszebbjeivel...

Természetesen nemcsak az urak tartottak bálakat, hanem a polgárság is, amelyeken mindig megjelent a helybeli és a megyei előkelőség. Ezek – ritka kivétellel – farsang idején voltak. Amellett, hogy ez volt a bálók klasszikus ideje, a szőlőmunka ekkor adott „szabadságot” az első borfejtés és a metszés munkája között. Ilyenkor egymást érték a vigasságok, mindegyiknek megvolt a sora, rendje.

Voltak iparos bálók, ezeket az 1811-ben alakult bodnár céh rendezte. A ránk maradt kevés frásos emlékből csak annyit lehet tudni, hogy kézzel írott meghívókat csináltak, s nevezetessége a bodnártánc volt. Ennek a nagy ügyességet kívánó táncnak, melyet csak férfiak, bodnárlegények jártak, mára már az emléke is elenyészett. Pontosan leírja azonban Balogh Ferenc.⁵ Jóval nagyobb külsőségek között mentek végbe az un. kapás és fáklyás bálók.

Nincs rá pontos adat, a helytörténészek szerint a bodnár céh alakulása körül, a XIX. sz. első évtizedeiben jött létre Mádon két társaság, a *fáklyásoké* és a *kapásoké*. Ez utóbbiak szőlőművesnek is neveztek magukat. Nem céhek voltak ezek, de ahhoz nagyon hasonlóak. A kapás társaság tagjai református szőlősgazdák voltak, de csak 1882 után tartoznak hivatalosan a református egyház felügyelete alá. „A fáklyástársulat” katolikus hitfelekezeti egyesület volt. Célja: az istentiszteletek fényét emelni, nagy viaszgyertyákkal és lámpákkal való kivonulással: valamint „mozsarazásokat” rendezni nagyobb ünnepek alkalmával.⁶ Ezen társaságok tiszte volt a farsangi bálók megrendezése. A filoxera előtti időben „az első táncmulatságot a fáklyás társaság rendezte mindjárt a farsang elején. A másodikat a szőlőművesek adták rendezésen a farsang közepén, míg a farsangi víg életet a bodnár bál koszorúzta meg.”⁷

A bálakat ünnepélyes felvonulás, hívogatás előzte meg. Mind ennek, mind az utána következő vígasságnak a menete nagyon kevés eltérést mutatott, akár a fáklyás, akár a kapás társaság rendezte. Ezt a látványos körmenetet hárman írták le. Balogh Ferenc a XIX. sz. hetvenes éveit, a filoxera előtti időt eleveníti fel nagyon szemléletesen.⁸ Hegyaljai Kiss Géza az 1903-as gyermekkori emlékeit villantja fel.⁹ A kettő csaknem teljesen megegyezik. Ami a felvonulás elemeit illeti, azokat 1967-ben Ujváry Zoltán szinte változatlanul megtalálta. Igaz, már szüret-

⁵ Balogh Ferenc: Régi szüret Hegyalján Néprajzi Értesítő. 1905. 301–315. old.

⁶ Balogh Ferenc: i.m.

⁷ Balogh Ferenc: i.m.

⁸ Balogh Ferenc: i.m.

⁹ Hegyaljai Kiss Géza: A menyecske török. Budapest Hírlap. 1933. II. 26. old.

Az Andrassy-ház, a volt „Kék szőlő”-ház címzett fogadó, a bálház a híres szállálával

kor (azóta is ekkor van), természetesen nem a kapások vagy a fáklások rendezésében; nem tér be a menet sehová hívogatni, a báli meghívót a „kisbíró” olvassa fel, olyankor rövid időre megállnak, s az azzal megbízottak a nézelődőket borral kínálgatják.¹⁰

Nem tartozik ez íráshoz, de azért megemlítem, hogy van ennek a felvonulásnak egy sajátos eleme, két „török basa” menyecskerablása. Az előbb említett szerzők mindegyike leírja, Ujváry Zoltán részletesen is feldolgozta. Máiig élő motívum. Forduljunk most Hegyaljai Kiss Gézához, az ő vezetésével ismerkedjünk a körmenettel.¹¹

„Most van Mádon a farsangi bálók ideje – kezdi az élménybemutatót. Eljöttem Mádra, csupa szem és fül vagyok. Elmondom először, amit gyermekkoromban láttam és amit megtudtam. (...) Vasárnap délután vagyunk, két templom után. Tódulunk a Felvégre, a Lengyel Sámuel bácsi udvarára. Mint tízéves fiú, magam is ott zsbongok a népség közt. Nevezetes ember ez a Lengyel bácsi. Tizennégyéves legényke volt, mikor 1849 telén meneteltek a honvédek Mádról a bodrogkeresztúri csatába. A Kettős Csárdáig ment utánuk. Most aztán ő beszél nekünk róluk. A református egyháznak Ő Mádon a gondnoka. A Szőlőmíves Társulatnak meg az elnöke. Tele az udvara az alakosok kíséretével.

– Vigyázní gyerekek! Hátrább innét mindenki! – csendül egy érces hang.

És jó volt vigyázni, mert dörögni kezd a mozsár. A lovak ágaskodnak. A cigány reszket. A széttárt kapun szökdelve léptetnek az utcára a lovak. A menet élén három lovas jelmezben. Két szélén két pej ló. Nyergében telt, vérmesképű, lógó bajuszú török basa. Csizmás lába feszül a kengyelben. Térdén buggyot vet paprikaszín, lötyögő nadrágja. Fején piros fez, ami még vörösebb fényt vet kigyúlt ábrázatára. A két basa közt, fekete paripán egy menyecske. Ruhája fehér, homloka díszes, mintha most jött volna az esküvőről. Szendearcú legény, akit még fehérchselédnek is nézhetnek. Hanem a lovat vitézül ül meg. A török oldalán hatalmas kulacs, mádi borral. Hol egyik, hol másik kanyarítja le a válláról, s kínálja vele a menyecskét is.

A Vacsora primás hegedűjén felcsendül az induló:

– Fel, fel vitézek a csatára!

¹⁰ Ujváry Zoltán: A török alakja a magyar dramatikus népszokásokban. Különlenyomat a Debreceni Déri Múzeum 1971. évi évkönyvéből 420–421. old.

¹¹ Hegyaljai Kiss Géza: i. m.

Lépésben indul a menet a Kapás Társulat elnökének udvaráról a református pap udvarára. A török után a sáfárok jönnek (...) Két sáfár egy-egy szőlőtökét visz, fűrtökkel dúsan megrakva. Ez annak a jele, hogy ilyennek kívánják látni az idei termést. Két sáfár sárgaréztálcán butellát, poharakat visz. Ebből fognak majd kínálkozni.

Aztán jön a táncos kerék. Egy ló húzza láncon a kereket. Agya a földnek fordul. Folyton himbálódzik jobbra-balra. És rajta két maskara. Egyik fiú, másik lány. Valami kitömött rongy, de igen mulatságosak. Kiabálják is a gyerekek:

– Tánci, tánci, hopp, hopp, hopp!

Aztán következnek a Társulat tagjai, tömött sorokban. Utánuk a banda, hol lassítva, hol szaporázva az ütemet. Sereghajtónak pedig a rosszkocsi. Hát ez mi! Két csacsi híz egy rozzant szekeret. Mikor egy kőnél nagyot döccen, zsupsz, kétfelé szakad. Elmarad a hátulja. Kár volna pedig lemaradni azoknak, akik nem ülnek. A rosszkocsin ágaskodnak a szőlőből hazahozott madáríjesztők, pojjáccák. Vágtatnak is a fiúk az elmaradt két kereket hozzákötni a fogat elejéhez.

Jaj, Mózsikám, el ne maradj lelkem, hisz te vagy a legszebb az egész közt! – kacagnak a mókában lehetetlen suhancok...

Megy a menet tovább. A jegyző urat, bíró urat tisztelik meg. Néhány szőlőbirtokost és nagyasszonyt. Aztán a paphídján befordulnak a plébániára...

A délután belenyúlt az estebe, mire a török kísérete visszakanyarodik az induló helyre. Kisvártatva rázendít Vacsora a báli első csárdásra:

Sej a mádi vendégfogadóba szól a muzsika,
Gyere velem csárdás kisangyalom, menjünk el oda!
Mégforgatlak kedvemre, magyar huszár létemre,
Ropogós csókot nyomok az orcára, nem felejtlek el!

...Így volt ez akkortájt, mikor én tízéves voltam, 1903-ban.

Ha nem a Kapás Társulat rendezte a bált, akkor a Fáklyás Társulat. A különbség az volt, hogy az előbbinél a menetet az Alvégről indult. Akkor a plebánoshoz mentek először tisztelgenni és utoljára a református lelkészhez. És még egy árnyalatnyi különbség: a kapásoknál a menyecske oldalán nincs kulacs, mint a fáklyásoknál."

Míg a bálók a „szálában” voltak, általában három napig tartottak: vasárnap, kedden és csütörtökön. A felvonulás mindig a vasárnapi, a kezdő bál előtt volt.

A rendezők munkája mindkét társaságnál a bált megelőző gyűlésen kezdődött. Először meghatározták a célt, hogy mire fordítják a bevételt. Kezdetben a pénz a társaság kasszáját gyarapította, 1852-től a nagy mádi tűzvész után – évtizedeken át jótékony célra fordították. Ezt a korabeli országos napilapok és a vidéki újságok báli beszámolóikban mindig nagy elismeréssel említik. 1882-ig vallásfelekezetre tekintet nélkül adják a kitűzött célra, később ekléziáijukat segítik vele.

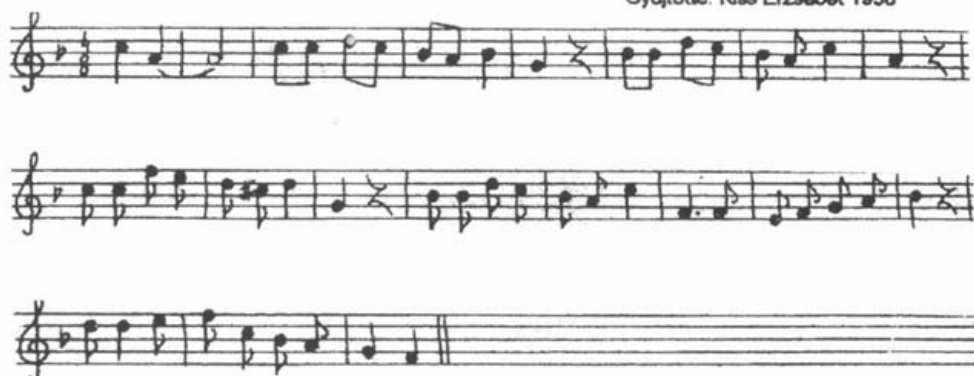
Miután tisztázták az anyagiakat, megrendelték a zenészeket, megválasztották a tisztségviselőket, hogy kik „tartják” a bált. A felkérést mindenki megtiszteltetésnek vette és igyekezett tisztében a leggondosabban eljárni. Így választottak két vőfélyt (táncmestert) rendszerint jó táncos és köztiszteltetben álló fiatal házasembert, két törököt, egy pástort, négy vagy hat sáfárt, ennek fele boros, fele tőkés sáfár és hívogató vőfélyeket. Minden szereplőnek jutott feladat a menetben, s kinek több, kinek kevesebb a bálban is.

A sáfárok a bálók rendezői voltak ők gazdálkodtak a borral és a pénzzel. A felvonuláson kettő, szőlővel dúsan megrakott tőkét vitt, ő volt a tőkés sáfár. Ez a tőke mutatta, hogy ilyen bő termést várnak, a szőlőfűrtök pedig a bálteremben felaggatva emelték a jókedvet. Ugyanis nem volt szabad csipegetni róluk. A szőlőpásztor vigyázta a csintalankodókat, s ha valakit lopáson kapott, annak büntetéséért kellett fizetnie. Ez a pénz is növelte a bál és a pástort bevételét.

A boros, más néven kannás sáfárok kannában bort, tálcán poharakat vittek, ebből kínáltak a menet közben, később a bálon ők voltak a boros gazdák, akik arra is vigyáztak, hogy az ingyen ital senkinek meg ne ártson. A sáfárok tisztességét hosszú fehér kötényük jelezte, fehér vászonból való, térden alul érő. Magából az anyagból semmi nem látszott ki a rávarrt sok csipke és pántlika miatt. Ezeket a kötényeket csak ilyen alkalmakkor viselték.

Táncdallam, osztó
(szöveg nélkül)

Gyűjtötte: Kiss Erzsébet 1938

Az „osztó” dallama

A szüreti felvonulás 1959-ből. Elöl két vőfély, hátul tőkés és boros sáfárok még az eredeti (hagyományos) öltözetben

A vőfélyeket is meg lehetett az öltözükről ismerni. Fekete nadrág, csizma, rövid kabát – később zakó – volt rajtuk, a zakón átvetett széles nemzeti színű szalag, fehér kesztyűs kezükben szalagos nádpálca, fejükön gyöngyökkel, aranyláncokkal gazdagon díszített huszárcsákó. Ez a fejedő csak a kapásoké volt, a fáklások virágos kalpagot viseltek.

A vőfélyek voltak a táncmesterek, nekik volt a legtöbb dolguk. Jártak házról házra hívogatni, a bálban vigyáztak a rendre, a táncolókra, ők parancsoltak a cigánynak. „Akinék a fején volt a csákó, az parancsolt, s ameddig az elnöki asztalra le nem tette, ő volt a hatalom.”¹²

¹² Gyöngyösi Gáspár: i. m.

A vőfélyekhez nyoszolyó lányok illettek, voltak azok is. A társaság elnöke nevezte ki a lányt, ezután a vőfélyek felkérték őket segíteni. A nyoszolyólányok díszítették a csákót, csinálták a kötényt régen. A csákót aztán versben kérték ki a vőfélyek, s mellé még egy szalagból készült csokrot is kaptak a mellükre. Ezek a lányok jutalmul a bálon éjjel előtt és éjjel után kétszer feltehették a vőfélycsákót, s akkor ők osztották be a táncot.¹³

A XIX. sz. végén a bálók fő tánca volt a csárdás, a körmagyar, a palotás, később a rezgő, a kuruc csárdás, a japán csárdás. A kezdő táncot osztónak nevezték. Egy sajátos dallam mellett a táncmester táncra szedte össze a jelenlevőket, vigyázva, hogy senki ki ne maradjon, az előkelő és a köznép együtt mulasson, nehogy valaki petrezselymet áruljon. Nem is volt ez igazi tánc, inkább ütemes séta, hasonló a francia négyes egyik figurájához. Volt ilyen a kassai polgárbálokon is, ott „sub regula” volt a neve. Lépünk be Gyöngyösi tanító úrral a szálába, s vele együtt gyönyörködünk mi is.

„Osztás következik! A nők a jobb, a férfiak a bal oldalra szíveskedjenek felállni – hallatszott harsányan.

Az elnöki asztalnál megjelennek a vőfélyek és feltették a csákót, mert hivatalos ténykedést csak csákóban lehetett végezni. Fontoskodtak a sáfárok, „csinálták a tágasságot”, felcsendül az osztó tánc dallama, saséroztak a vőfélyek a szép lányokhoz, s míg a leányok kedvére való táncost meg nem találták – kedves változata volt ez a hölgyválasznak – addig együtt saséroztak, vagyis passzé lépéssel táncoltak. S ha a szép és módos lányok elkeltek, sor került a többire is, s amikor a menyecskéket is beosztották, s mindenkit, aki táncolni óhajtott, felcsendül a rezgő hangja, perdül a leány, cifrázta a legény igazi magyar virtussal.”¹⁴

Így, ilyenformán volt ez, míg „az édes emlékü” bálház le nem égett 1895-ben, nagy gondot okozva ezzel a mulatni vágyó ifjúságnak. Ekkor Löwy Mór kocsmáros nyári mulatót épített kocsmája kertjében. Később aztán a kocsmá nagyterme vált általános táncteremmé. Néha a református iskola is otthont adott a mulatságoknak.

Változtak az idők. A bálház később ugyan újra központja lett a szórakozásnak, de már minden másképpen volt, mint régen.

A második világháború után nem sokkal lakásokká alakították át a híres szálát. Ma is így van, felújításra váró kényelmetlen lakóház. 1961-ben a Löwy kocsmája helyén felépült a Művelődési Ház, most ott tartatnak bálók a mai idők mai szokásai szerint.

Zergi Gáborné

A szegedi izraelita elemi iskola története

*„szegedi új izraelita nemzedék nyeloben, lélekben magyarrá fejlődik”
(Szegedi Híradó)*

A német és a zsidó nemzetiségű lakosság asszimilációja zajlott le a legzökkenőmentesebben és a leggyorsabban a dualizmus végére. Így hangzik a többször ismételt történeti állítás, amely felett gyakran elsiklunk. A többi kisebbség általában erőszakos magyarosításról beszélt, míg az említett népcsoportok úgymond zokszó nélkül vallották magukról a népszámlálásokon, hogy magyar nemzetiségűek. Ez hangsúlyozottan igaz a magyarországi zsidókra. Gazdasági és közéleti szerepvállalásukhoz elengedhetetlen volt a többségi nemzethez való tartozás. Ezt természetesen a mindenkori hatalom is megpróbálta elősegíteni, de a hajlandóság egyértelműen a zsidókban volt meg. Hagyományosan kifinomult intézményrendszerüknek és több belső kezdeményezésnek köszönhetően a letelepedésüktől számítva gyakorlatilag két-három generációváltás után „mózes hitűekből” „magyar zsidóvá” lettek. A sikertörténetnek beillő asszimilációs folyamatok egyik kulcseleme volt, hogy már gyermekkorban megkezdték a felkészítést a többséghez való alkalmazkodásra. Ennek egyik kiemelkedő pél-

¹³ Magyarország vármegyéi és városai I. k. Szerk.: *Borovszky Samu*. Abaúj megye leírása. 204. old.

¹⁴ *Gyöngyösi Gáspár*: i. m.

¹⁵ *Gyöngyösi Gáspár*: i. m.

dája volt Szeged, amely települést úgy tartották számon, hogy ott élt 1945 előtt a leginkább asszimilált zsidó népesség. A városvezetés és a helyi neológ és sok esetben igen felvilágosult művelt vezetőkkel rendelkező zsidók összefogása mintául szolgálhatott mindenütt, amíg ennek a holokauszt véget nem vetett.

Mint minden zsidó családnak, így a szegedi izraelitáknak is fontos volt gyermekeik taníttatása, ezért már a XVIII. század végétől magántanítókat tartottak. Az ő segítségével tanulták meg gyerekek az írást, olvasást, számolást, a héber nyelvet és a vallási előírásokat.¹ Bár országosan előírták, hogy a zsidó gyerekeknek keresztény iskolába kell járniuk ez a gyakorlatban sem országosan, sem Szegeden nem valósult meg.² A szegedi hitközség is igyekezett megfelelő oktatást biztosítani a zsidó fiatalok számára. Ekkor még elsősorban a héber nyelv és a Tóra szövegek, az alapvető izraelita vallási és erkölcsi ismeretek tanítása volt a cél. Az első konkrét intézkedés 1820-ban történt, amikor megalakult a Talmud-Tóra Egyesület, amely szervezett keretben teremtett a szegedi zsidó gyerekek tanítására.³ Ebben az évben négy osztályban kezdődött meg az oktatás. Első évében az imakönyv tanulása, a Tóra megkezdése, a második évben Tóra fordítása és kommentár, a harmadik évben a Talmud tanulása volt a tananyag.⁴ A tandíjas tanintézet igen népszerű volt, de a hitközség nyilvános zsidó elemi iskola megalapítását határozta el, amit az országosan elfogadott tananyaghoz kívántak igazítani.⁵

Anyagi támogatás céljából 1833-ban létrehozták az Ifjúsági Egyesületet (Judenverein), amely alapítványának kamataiból kívánta segíteni az iskolát indulásakor.⁶ Azért, hogy az iskola szakmailag is kifogástalanul megalapozott legyen, 1839-ben megalakították az ún. Iskola Egyletet (Schuleverein).⁷ 1844. december 22-én elkészült az iskola tanterve,⁸ így elkezdődhetett a tanítás Szeged nyilvános zsidó felekezeti elemi fiúiskolájában.⁹ Az intézmény 1854-től háromról négyosztályos elemi iskolává vált.¹⁰ Az oktatás nyelve 1844-től német, majd vegyesen német és magyar végül 1863-tól csak a magyar volt.¹¹

Az iskola 1844-től a hitközség teremépületében kapott helyet, ahol 151 zsidó diák kezdhetett meg tanulmányait.¹² A diákok három nyelvet tanultak: hébert, magyart és németet. A tárgyak és a tananyag a korszaknak megfelelő tudást nyújtott, amely követte az országosan

¹ Löw Immánuel–Kulinyi Zsigmond: A szegedi zsidók 1785–1885. Szegedi Zsidó Hitközség, Szeged 1885. 334. old. Az első ilyen tanítók már a XVIII. század végén oktatták a gazdagabb szülők gyerekeit. Az első izraelita magántanító Szegeden Löbl Fax volt az 1790-es években.

² Reizner János: Szeged története 3. kötet, Egyházak és hitfelekezetek, Hatóság és társadalom, Egészségügy, Iskolák, Közműveltség, Közgazdaság, Szeged Szabad Királyi Város közönsége, Szeged 1900. 304. old.

³ Löw–Kulinyi, i.m.: 1885. 333–334. old.

⁴ Uo.: 333. old. Az iskolának volt előkészítő osztálya is, amelyben a folyékony olvasást sajátították el a diákok az imakönyv szövegeinek segítségével. Az első tanítók: Hofitsch Léb, Bak Bernát, Deutsch Wolf, Brody Sámuel, Lébes Charif voltak.

⁵ Reizner, i.m.: 1900. 305. old.

⁶ Löw–Kulinyi, i.m.: 1885. 339. old.

⁷ Uo.: 335. old. Ezt Basch József vezette.

⁸ Löw–Kulinyi, i.m.: 1885. 337–338. old. A szegedi izraelita elemi iskola tanterve 1844: Elemi osztály: Magyar, héber, német betűzés, szótagolás és művészeti olvasás, Számolás német és magyar nyelven, Kis imák; Első osztály: Magyar, német, héber olvasás, szépírás és nyelvtan, Fejben számolás, Magánhangzóznai magyar és német nyelven, Rövid előadások természetből, Bibliai történetek eredeti szövegekben, Bibliai beszédek; Második osztály: Magyar, héber, német nyelvtan, helyesírás és szépírás, Mózes második könyve és Salamon mondásai eredeti nyelven, Magyarország földleírása, Természettörténet, Számolás, Olvasás, Hittan; Harmadik osztály: Magyar, héber, német nyelvtan, földleírás, fogalmazás, szépírás, Mózes negyedik és ötödik könyvének olvasása eredeti nyelven, Izajás, Számolás, Szép olvasás, Természettörténet, Európa és a bibliai helyek földleírása, Magyar és izraelita történelem.

⁹ Vö.: Löw–Kulinyi, i.m.: 1885. 335–337. old.; Reizner, i.m.: 1900. 305. old.; Löw Immánuel: A szegedi zsidó népiskola. In: Barna Jónás és Csukási Fülöp (szerk.), *A magyar zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája*. Országos Izraelita Tanítóegyesület, Budapest, 1896. 6–8. old. Pénzbeli segítségen túl a városi hatóságok azzal járultak hozzá többek között, hogy tiltották a zugiskolák működését.

¹⁰ Reizner, i.m.: 1900. 305. old.

¹¹ Uo.

¹² Vö.: Löw, i.m.: 1896. 6. old. és Löw–Kulinyi, i.m.: 1885., 343. old.

kibocsátott és elfogadott tanterveket. Az iskola világi és vallási téren is kielégítő tudáshoz jutatta az ott tanulókat. A magyar nyelv tanítása azonban mindenképpen kiemelt szerepet kapott. Ennek érdekében az iskola vezetése külön magyar tanítót fogadott a tanulók számára.¹³ Nem véletlen hát, hogy a *Szegedi Híradó* című újság egyik cikke által már-már szállóigévé vált megjegyzés teljes mértékben meghatározta a szegedi zsidóság és az izraelita népiskola jellegét és fontosságát: „szegedi új izraelita nemzedék nyelvben, lélekben magyarrá fejlődik”.

Az intézmény első igazgatója Pilitz Dániel szegedi főrabbi volt, aki 1844 és 1847 között töltötte be ezt a tisztséget. Az 1848/49-es szabadságharc alatt a hatóságok kisajátították és transzportházzá alakították az iskola épületét, így csak 1850. április 21-én nyílt meg újra.¹⁴ Ez év végétől Löw Lipót főrabbi vette át az iskola igazgatását. Ő is nagy lelkesedéssel fogott hozzá az iskola irányításához, és nyíltan szembeszállt a Bécsset kiszolgáló bürokratákkal. Ezt bizonyítja egy anekdota: „Haas Mihály helytartótanácsos,¹⁵ (...) ki a magyar érzésű tanítók réme és a magyar iskolák germanizációjának legkitartóbb apostola volt, az ötvenes években meglátogatta egyszer a szegedi iskolákat (...) az Egyik osztályban Haas megszólítja a tanítót: „Können die Kinder auch diktando schreiben?” A tanító kihív egy fiút a táblához és Haas diktált neki egy német mondatot. A szegedi gyerek persze nem tudott megbirkózni (sic!) a neki idegen német szóval. Erre Löw közbevet, s így szól a fiúhoz: „Majd én diktálok, írd ezt fiam: „Hazádnak rendületlenül légy híve, óh magyar!” A fiú sugárzó arccal fog az íráshoz, de Haas Mihály sietve búcsúzott.”¹⁶

Ez az idegen felügyelet teljesen csak az 1868-as népiskolai törvény meghozása után szűnt meg. Löwnek köszönhetően 1851. május 14-én megnyitotta kapuit az izraelita leányiskola. A kornak megfelelő tudáshoz kívánta jutatni a szegedi zsidó leányokat. A leányiskola kezdetben 3, majd 1870-től 4 osztályos volt.¹⁷ Eleinte magánlakásokban tartották az órákat. 1871-ben a Mélyárok utcában¹⁸ épült fel részükre egy négyosztályos földszintes épület.¹⁹ Ebbe az épületbe az 1873-as árvíz után a fiúiskola került. A hitközség 1883-ban kapott ismét állandó épületet a leányiskola a Margit utca sarkán.²⁰

Az 1870-es évektől a központi magyarosító törekvések következtében az állam és a helyi hatóságok országosan minden felekezeti iskolát felszólított arra, hogy intézményét tegye községivé.²¹ Ám a szegedi hitközség és az iskola vezetői ugyanúgy elutasították, mivel úgy érezték, hogy ezzel még részben meglévő autonómiájukat dobnák sutba. Ezzel megegyezően elvetették egy zsidó középiskola, vagy külön tagozatos zsidó elemi iskolák létrehozását is. Mivel azok meg nem szolgálnák a magyarok és a zsidók közeledését, sőt inkább a távolítaná őket egymástól. Ennek szellemében volt, édesapja halála után közvetett módon az intézmény vezetője Löw Immanuel főrabbi. A „világ legtudósabb rabbija” következetesen és megalkuvást nem ismerően állt ki az intézmény mellett.

Az iskola fenntartása és a tanulók segélyezése volt az egyik legnehezebb feladata a neológ hitközségeknek. Bár a város igen szép összegekkel támogatta őket, ez nem volt elégséges.²² Ezért elengedhetetlen bevételi forrásnak számított a jómódú szülőkkel rendelkező diákoktól beszedett tandíj.²³ Viszont ezenfelül is szükség volt magánszemélyek pénzbeli hozzájárulásaira. A legelső nyílt támogatási forma – pesti példát követve – az 1880-ban létrehozott ún. Per-

¹³ Löw, i.m.: 1896. 11. old. Az első magyar tanár a rókusi elemi egyik tanítója Freyler (Szabadfy) Ede volt.

¹⁴ Löw-Kulinyi, i.m.: 1885. 340. old.

¹⁵ Felkai László: Zsidó iskolázás Magyarországon (1780–1990). Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Budapest 1996. 30. old. Haas Mihály a Pest megyei iskolák felügyelője volt.

¹⁶ Izraelita Tanügyi Értesítő: 1911. június 1., 197. old.

¹⁷ Löw-Kulinyi, i.m.: 1885. 342. old.

¹⁸ Később Margit, majd 1945 után Guttenberg utca.

¹⁹ Löw-Kulinyi, i.m.: 1885. 343. old. A városi tanács anyagilag is segítette az intézmény épületének felépítését.

²⁰ Vö.: Kulinyi, i.m. 1900. 360. old., illetve Löw-Kulinyi 1885. 344. old. 1880-ban a hitközség egy óvodával is kiegészítette a népiskola intézményét.

²¹ Reizner, i.m.: 1900. 305. old. A szegedi közgyűlés először 1876 decemberében szólította fel a helyi hitközséget, hogy ezt az intézkedést hajtsa végre.

²² Vö.: Kulinyi, i.m., 1900. 286. old. és Löw-Kulinyi, i.m.: 1885. 342–343. old.

²³ Vö.: Löw, i.m. 1896. 16. old. és Kulinyi: 1900. 361. old.

sely alapítvány, amely rövid idő után megbukott.²⁴ A szegedi zsidó polgárok egy része jótékonyági gyűjtésekkel próbált segíteni, de ez általában abban merült ki, hogy a szegényebb zsidó tanulók téli ruházatát fedezze. 1881-ben Cajus Gábor és neje végrendelete szerint a 300 forint alappal rendelkező alapítvány 6%-os kamatait „a zsidó népiskolát látogató szegény sorsú, erkölcsös és jó előmenetelt tanúsító leány növendékek felruházására fordítandók”.²⁵ Ugyanebben az évben létesítette halott fia emlékére egy szegedi zsidó az Eisenstädter Ernő alapítványt. A 200 forint alapú alapítvány évi 6%-os kamatát a fiú halálának évfordulóján a népiskola IV. osztályának egyik szegény sorsú, de szorgalmas diákjának kellett adni.²⁶ Itt még érdemes megemlíteni Kiss Dávid alapítványát, melyet a szegedi községi iskolák szegény tanulóinak taneszköz vásárlásának támogatására létesítettek.²⁷

Azonban hangsúlyozni kell, hogy a szegény tanulók segítése továbbra is a hitközség és a Talmud Tóra²⁸ feladata maradt.²⁹ A legfontosabb probléma általában a téli ruházat volt, melynek megoldásából a Chevra Kadisa és az Izraelita Jótékony Nőegylet is kivette részét.³⁰ Jótékonyági bálákat szerveztek a rászoruló diákok, és külön pénzalapot működtettek a nélkülöző leányok részére.³¹

A szegedi zsidó népiskola tanulóinak száma a 1871 és 1944 között ³²		
Év	fiú, fő	leány, fő
1871	278	128
1884	260	244
1901	268	278
1932	–	–
1937	–	–
1944	–	–

Az első világháborútól a szegedi izraelita iskola nagyrészt szüneteltette működését, mivel épületében menekülteket szállásoltak el.³³ Az 1918 utáni zsidóellenes hangulat miatt a zsidó iskolák országszerte igen rossz helyzetbe kerültek. A numerus clausus hatására az 1920-as évek elején országos szinten rengeteg zsidó iskola zárt be.³⁴ A Horthy-korszak diszkriminatív intézkedései és a szociológiai változások miatt az iskolába iratkozott tanulók száma évről-évre csökkent.³⁵ Ezzel ellentétben a szegedi izraelita iskolában továbbra is nagy számban irat-

²⁴ Löw-Kulinyi, i.m.: 1885. 262–263. old. Minden zsidó családnál elhelyeztek egy-egy perselyt, hogy a familiák és vendégeik abba adakozzanak.

²⁵ Löw-Kulinyi, i.m.: 1885. 265. old.

²⁶ Löw-Kulinyi, i.m.: 1885. 265–266. old.

²⁷ Löw-Kulinyi, i.m.: 1885. 266–267. old.

²⁸ Löw-Kulinyi, i.m.: 1885. 84–85. old.

²⁹ Kulinyi, i.m.: 1900. 338. old. Nemcsak az elemiben tanuló szegény sorsú zsidó diákokat segítették alapítványok, hanem azokat is, akik továbbtanultak. Az 1874. augusztus 19-én alapított Bamberger alapítvány például a szegedi főgimnáziumba járó izraelita tanulókat segítette.

³⁰ Löw-Kulinyi, i.m.: 1885. 270. old.

³¹ Löw-Kulinyi, i.m.: 1885. 307–308. 315–316. old.

³² Vö: Löw-Kulinyi, i.m., 1885. 344. old.; Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (továbbiakban: MZSML) V. Vidéki hitközségek, 35. doboz osztálynaplók; Felkai, i.m.: 1996. 71. old.; Gaál Endre (szerk.), Szeged története 1849–1919. (3. kötet) Somogyi Könyvtár, Szeged, 1991. 672. old.; Izraelita Tanügyi Értesítő: 1932. december, 10. szám, 150. old.; 1937. december, 12. szám, 343. old.; Frojimovics Kinga–Komoróczy Géza (szerk.), Magyarországi Zsidó Hitközségek. 1944. április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest 1994. 636–638. old.

³³ Serfőző Lajos (szerk.): Szeged története 1919–1944. (4. kötet) Somogyi Könyvtár. Szeged 1994. 541. old.

³⁴ Felkai i.m.: 1996. 88–89. A numerus claususon kívül, a kormány 1922-ben hivatalosan 49 zsidó elemi iskolát szüntetett meg és 77 zsidó tanítótól vonta meg az állami segélyt.

³⁵ Amíg Szegeden 1920-ban még 6954 személy vallotta magát izraelitának, addig 1930-ban már csak 5560 fő.

koztak a tanulók. Bár azt is hozzá kell tennünk, hogy 1920-ban a szegedi lakosság 5,8%-a vallotta magát zsidónak, 1941-ben már csak 3%-a.³⁶ Az iskola 1937-es értesítője alapján tudjuk, hogy a város tanköteles zsidó diákjai közül csak mintegy 23 izraelita tanuló nem járt a neológ hitközség által fenntartott intézménybe.³⁷ Az, hogy a diákoknak a csupán ilyen kis hányada nem volt zsidó iskola diákja országos tekintetben is igen kiemelkedő. Ugyanis, amíg a szegedi zsidó tankötelesek mintegy 13,7 % nem az izraelita elemibe tanult, addig országos szinten ez az arány 47,8 % volt.³⁸ Ez minden bizonnyal annak is köszönhető, hogy a tanítás színvonala folyamatosan igen magas volt. A népiskola értesítője szerint 1938-ban 128 tanulóból 64% kintőnően végzett.³⁹ Emellett az intézmény nagy hangsúlyt fektetett hagyományok teremtésére. Még Löw Lipót idején vezették be, hogy az iskolások a tanítási napok előtt a zsinagógában gyülekeztek reggeli imára. Fontos jelképnek számított az iskola 1857-es zászlója, amely az összetartozást is szimbolizálta. Az alma materhez való ragaszkodás érzését kívánta erősíteni, hogy a XX. század elejétől minden negyedik „elballagó” diák kapott a népiskolától egy imakönyvet ajándékként.⁴⁰

A keresztény tanulók száma mindvégig igen alacsony volt és ez már igazodott az országos szinthez. Évfolyamonként általában 1-2 keresztény gyerek járt a tanintézmény falai közé.⁴¹ A tantervek tekintetében a szegedi iskola továbbra is követte az országos előírásokat.⁴² Ezért az itteni zsidó diákoknak nem okozott problémát a továbbtanulás. A legtöbben a szegedi Piarista Gimnáziumba és a Baross Gábor Reál-gimnáziumba jelentkeztek, és folytatták tanulmányukat.⁴³

A zsidó népiskolában az 1920-as és 1930-as években általában átlagosan 4-6 tanító oktatótt.⁴⁴ A húszas években az intézmény élén Székely Alfréd, a harmincas évektől Fuchs Vilmos majd 1937-től Ligeti Jakab állt.⁴⁵ Ismertebb oktatók a két világháború között: Vermesné Bárány Aranka, Ligeti Jakab, Pogány Margit, Löwinger Adolf, Szepesi Margit és Fuchs Vilmos voltak.⁴⁶ A zsidótörvények bevezetése után nem történt jelentős visszaesés az iskola tanulóiinak számában, hiszen a zsidó gyermekeket a szüleik immár kénytelenek voltak mindenképpen ebbe a népiskolába írni. Néhány visszaemlékező szerint a szegedi városi iskolák némelyikében atrocitások történtek a zsidó gyerekekkel szemben. Ezért fontos volt, hogy az intézmény a rossz körülmények ellenére is működjön. Az 1943/44-es tanévben mintegy 123 diák tanult a falai között.⁴⁷ Azonban 1944 májusától szomorú időszak következett el, mivel a Margit utcai iskola, a Szegeden felállított gettó egyik fontos épülete lett. Sokáig azt tervezték, hogy a gettó számára kórházzá fogják alakítani.⁴⁸ A Szegedi Zsidó Tanács kérésére a Szeged városi tisztí főorvos 1944. május 24-én kérvény nyújtott a polgármesternek: „... tekintettel a fennálló helyzetre a zsidóiskolának kijelölését kórház céljára méreténél fogva alkalmasabbnak tartom és véleményezem, hogy az intézmény ott állíttassék fel. Ezen épületben megfelelő elhelyezést nyerne, úgy beteg, mint az aggkorú sínylődő.” Azonban ezt a kérést a polgármester egy hét múlva írott vála-

³⁶ Kepecs József (szerk.), *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1993. 138–139. old. Szeged zsidó lakosságának pontos adatai: 1920: 6 954 (5,8%) fő, 1941: 4 161 (3%) fő.

³⁷ Izraelita Tanügyi Értesítő: 1937. december, 12. szám, 343. old.

³⁸ Izraelita Tanügyi Értesítő: 1932. augusztus 7-8. szám, 109–110. old.

³⁹ Izraelita Tanügyi Értesítő: 1938. július–augusztus 7-8. szám, 168–169. old.

⁴⁰ Visszaemlékezők elmondása alapján.

⁴¹ Visszaemlékezők elmondása alapján.

⁴² *Felkai*, i.m.: 1996. 90. old.

⁴³ *Karády Viktor: A zsidó „tüliskolázás” kérdése a történelmi Magyarországon*. In.: Balogh László (szerk.), *A zsidó iskolauty története Magyarországon*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Budapest, 1996. 22–23. old.

⁴⁴ *Serfőző*, i.m.: 1994. 544. old. 1926/27-ben 6 tanító oktatótt itt. A visszaemlékező egykori diákok is általában ennyi pedagógust tudtak felsorolni.

⁴⁵ Vö.: Izraelita Tanügyi Értesítő: 1937. december, 12. szám. 343. old.

⁴⁶ Visszaemlékezők elmondása alapján.

⁴⁷ ZS-H i.m., 636–638. old.

⁴⁸ Lásd bővebben: *Molnár Judit: Zsidósors 1944-ben az (szegedi) V. csendőrkerületben*. Scientia Hungarica, Szeged 1995. 82–85. old.

szában elutasította, mert, mint írta: „A zsidó iskolában a Gettóba költöző zsidókat kell elhelyezni.”⁴⁹ Így az iskola is gettóépület lett. A vészidőszakban igen sokan veszték oda az iskola szervezői, vezetői, oktatói, támogatói és diákjai közül. Közülük az egyik dr. Birnfeld Sámuel rabbi, judaisztika tanár volt, aki az ausztriai Felixdorfban halt éhen. Az ő nevéhez fűződik Petőfi Sándor *János vitéz* című művének héber nyelvre fordítása.⁵⁰

1945 után egy ideig nem oktatási intézetként funkcionált. Hónapokig ingyen konyhát tartott fenn itt a Joint. Később raktárt és irodákat is telepítettek ide. 1946-tól kezdve oktattak benne újra. Az igazgató dr. Lénárt Pálné volt, aki történelmet és szántant tanított. Az iskolában továbbra is volt magyar, számtan, ének földrajz, héber, természetrajz, háztartástan, torna és hittan tantárgy. Az 1945 előttihez képest viszont új tanegységként még belépett a latin és az angol nyelv oktatása. Érdekes momentum az órarendnek, hogy a tanítási hét hétfőtől szombatig tartott!⁵¹ Az iskolát 1948 után államosították.

Összességképpen leszögezhető, hogy az iskola létrejötte és működése példamutató jelenség a magyarországi iskolatörténetben. A sok nehézség ellenére a hitközség végig ragaszkodott a nagy anyagi áldozatok árán fenntartott intézményhez. Szükség volt erre olyan nagy tudású és hitközségi vezetőkre, mint Löw Lipót és Löw Immánuel, akik munkájukkal mindig modern és színvonalas tanintézetnek akarták megőrizni. A népiskola és a tanárok tekintélye nemcsak a benne tanuló diákok, hanem a Szeged város polgárai előtt is nagy volt. Azonban legfontosabb eredménye az volt, hogy segítette a helybeli zsidók beilleszkedését a magyar társadalomba.

Végső István

A Magyar Emlékekért a Világban Egyesület 2006. I. félévi programja a Magyar Kultúra Alapítvány épületében (1014 Bp. Szentháromság tér 6.)

JANUÁR

10. (kedd) 18 óra: **Alkotó és felfedező magyarok emlékei a világban (III.).** Dél-Amerika magyar utazói. Ifjabb Lóczy Lajos felfedezései Brazíliában. Dr. Kubassek János a Magyar Földrajzi Múzeum Igazgatójának vetített képes előadása.

24. (kedd) 18 óra: **Japán tájak, japán hangulatok, magyar utazók emlékeivel.** Dr. Sibalszky Zoltán vetített képes előadása saját és Molnár Ágnes képeivel. Meghívott vendégünk: Inagawa Teruyoshi, Japán rendkív. és meghat. nagykövete. Bevezetőt mond: Dr. Vihar Judit, a Magyar-Japán Baráti Társ. elnöke, közreműködik Bakos Tünde hagyományos japán hangszerrel.

FEBRUÁR

7. (kedd) 18 óra: **Kínai emlékeink (I.): Magyar jezsuita missziók.** Nemeshegyi Péter jezsuita páter előadása vetített térképeivel, képeivel).

21. (kedd) 18 óra: **Mongólia múltja és mai arca – hun emlékhelyek nyomában.** Kovács Imre Barna író, Ázsia-kutató felvételekkel illusztrált előadása.

MÁRCIUS

7. (kedd) 18 óra: **Körösi Csoma szellemisége, Tibet ősi hagyományai és kultúrája.** Előadó: Sári László tibetológus, a Magyar Rádió Keleti Társalgójának főszerkesztője.

14. (kedd) 18 óra **Alkotó és felfedező magyarok emlékei a világban (IV.)** Kossuth segéd-tisztje, a New York-i Central Park tervezője, Argentína hőse: Asbóth Sándor. Bihariné Asbóth Emőke, Csurgó Város Polgármester Asszonya az Egyesület képeivel, a családról, annak emlékeiről tart előadást. Köszönti: dr. Messik Miklós elnök

28. (kedd) 18 óra: **„A magyar monarchia és az európai reneszánsz”.** Dr. Váralljai Csocsány Jenő egyetemi tanár, 2005-ben megjelent könyvének ismertetése. Bevezetőt mond: Dr. Prokopp Mária, egyetemi tanár, művészettörténész.

⁴⁹ Csongrád Megyei Levéltár: IV. B 1407 c) Szeged közig. i. 7306/1944. sz. i.

⁵⁰ Dr. Birnfeld Sámuelről bővebben: *Schöner Alfréd: Az elveszített álmok.* Dr. Birnfeld Sámuel rabbi emlékének. Bookmaker. Budapest. 2004.

⁵¹ MZSML: V. Vidéki hitközségek 35. d. Szegedi zsidó népiskola i., 1946/47. évi osztálynaplók szerint az 5. osztályban 31, a 6. osztályban 30 diák tanult.

ZSENGE TERMÉS

A Hanság szeszélyei¹

E munka tisztelet- és köszönetadás nagyszüleimnek mindazokért az értékekért, amelyek erősítik bennem a szűkebb hazához való kötődésemet.

A történelem szeretete gyermekként ivódik belénk. Ez az a „köldökszínór”, amely soha nem szakad el, hanem meghatározza szülőföldünkhöz való kötődésünket.

Az én gyökereim apai nagyszüleim révén két faluhoz kötődnek: Györsövényházához nagypapám, Tárnokrétéhez nagymamám által. Ők ketten különösen fontosak az életemben. Kisgyermekként rengeteg időt töltöttem velük, ők tanítottak meg a szülőföld, a történelem szeretetére, valójában tőlük tanultam meg azt, hogy tiszteljük a múltat, ismerjük a régi idők történetét. Sokat meséltek gyermekkorukról, amikor még „teljesen más világ volt, mint ma”. Történeteik főleg a környék falvairól, az akkori szokásokról szóltak, élénken megmozgatták fantáziámat.

A Hanság, vagy ahogy a népielv nevezi, „a Hany”, lecsapolásáig, az 1900-as évek közepéig Magyarország egyik legjelentősebb mocsara volt. A Hanságon a Répce, Rábca és az Ikva folyik keresztül, évszázadokon át ezek táplálták az ingoványos, zombékos térséget, melynek egy-egy szárazabb szigetére emberek települtek. Az idetelepülők megtanultak együttélni a vizekkel. A hansági falvak lakói a természet szeszélyei, és a pusztító háborúk ellenére hűségesek maradtak szűkebb hazájukhoz, a halban és más állatokban bővelkedő Hanság vidékéhez.

Évszázadok, sőt évezredek óta éltek emberek ezen a tájon, erről nagyon sok régészeti lelet árulkodik. Bezi határában neolitikumi, Sövényháza mellett pedig bronzkori kultúra nyomaira bukkantak. Az őskor emberei cölöpkunyhókban laktak, halászó- vadászó életmódot folytattak – állítják a régészek. Nagymamám, aki Tárnokrétiben született, maga is hallott a falu mellett fekvő Farkasdombon talált római leletekről, és az ún. római útról, amely mintegy kiemelkedve a Hanságból ketté szeli a mocsárvilágot, bizonyítva, hogy a IV. század elején uralkodó Galerianus császár egész Dunántúlra kiterjedő vízszabályozási munkálatai valóban sikerrel jártak.

A helyi feltételezések szerint Sövényháza a sövényfalú kunyhókról kapta a nevét, hisz egy időben itt húzódott a nyugati határ gyeplévonala, s a falu ennek volt katonai őrhelye. A falu első írásos említése 1396-ban történt Suuenzad, azaz Sövényzad alakban. A név előtagjában a hajdan itt folyó *Svény* folyónév rejlik, míg a szád utótagot, mely általában valamilyen torkolatot jelöl, az idők folyamán felváltotta a *húz* utótag. Egy, a faluban még ma is ismeretes monda így írja le a község eredetét. A Lébény felőli faluvégen valamikor régen megtelepedett egy halászmester. A vízparthoz közel cölöpöket vert le, azok közét vesszővel körülfonta, majd betapasztotta sárral. Mikor a víz megáradt, kimosta a sövényfalánk közéből az anyagot, de a faház megmaradt és a halász újra betapasztotta. Újabb árvizek után újra meg újra megépítette sövényfalú kunyhóját. A szájhagyomány szerint ez volt a település első épülete, a halász pedig az első lakója.

Tárnokréti nevéből nem maradtak fenn mondák. A falut régen csak „Réthi”-nek nevezték. Szántóföldjeihez képest aránylag sok rétje volt, nevét valószínűleg innen kapta. A falu 1210 körül tárnokok földje volt. Mai nevét 1898-ban kapta, amikor is az 1898 évi IV. törvénycikk 2. § kimondja: „a község neve Tárnokréti”. A két falu népének élete összefüggött az őket körülvevő vízvilággal. Az itt élők megtanultak alkalmazkodni a környező vizekhez, sőt hasznot is húztak a folyók gazdag halállományából. A tárnokréti öregek emlékei szerint a megelőző szá-

¹ Elhangzott 2005. november 4-én, Székesfehérváron, a X. Ifjúsági Honismereti Akadémián. (Szerk.)

zadokban szinte minden háztól halásztak, csakúgy, mint Sövényházán. A Rábcában főleg ponty volt, de akadt csuka és harcsa is. A helyiek főleg csónakból, hálóval és varsával halásztak. Árvizek után a parton maradt halakat azonban bárki könnyűszerrel felszedegethette, mert a tőzeg fölé került halak a víz levonultával nem tudtak visszahúzódní a folyóba. Mivel a Rábca viszonylag ritkán fagyott be, télen is lehetett halászni. Ha azonban a folyó befagyott, a halászok figyelték az átlátszó jégen keresztül a sekélyebb területeket, ahol ha halakat láttak, baltával léket ütöttek a jégen, s a halakat kézzel megfogdosták. A halászok számára bármennyire is létfontosságú volt a víz, nem éltek kinn a Hanyban.

A régi időkben nemcsak a halászok, de a csikászok is jól éltek. Különösen áradások után volt sok csík a Rábcában. A halászok nem foglalkoztak vele, a nép viszont szerette. Húsát megsütötték, kirántották, de káposztában főzve is igen ízletes volt. A hal és a csík legtöbbször az emberek maguk fogyasztották, de azért vittek a piacra is. Idővel azonban a Rábca vizéből egyre kevesebb hal került az asztalra. Mára a szennyezett folyóban alig van hal.

Az egykori halászműltről azonban nem csak a falubeli öregek emlékei tanúskodnak. Réti 1701-ből előkerült pecsétjén zsmobékok és sás között benőtt csónak látható, keresztbe állított evezőkkel. Egy, az 1600-as évekből fennmaradt sövényházi pecsét leírása pedig a következő: „... a pecsét körirata olvashatatlan, azonban belső körében egy csónak lebeg, melyből nőalak emelkedik ki, amint karjait kitérve jobb kezében halat, bal kezében pedig evezőlapátot tart...” A Rábca és a Hany motívumai a továbbiakban is felfedezhetőek a falvak pecsétjein, valamint a mai sövényházi címeren is.

A halászok a Hanság vizeiből éltek, de voltak, akiknek a legelői, erdei adták meg a napi megélhetést. A nagymamám mesélte, hogy amikor ő gyerek volt, édesapja sokat járt ki a Hany legelőire kaszálni, vagy fát vágni: „Akkoriban mindent *részibe* csináltak. A paraszt megegyezett a földesúrral, hogy minden nyolcadik, vagy tizedik baglya széna után ő is kap egyet. A Hanyba mentek föl kaszálni. De nem volt ám olyan könnyű egy baglyát összehordani. A füvet le kellett vágni, megszáritani, megforgatni, aztán behordani a Hanyból. És akkoriban nem voltak olyan gépek, mint ma. Az emberek mindent kézzel csináltak. Édesapám napestig kinn dolgozott a legelőkön. És az a széna, amit kapott nem volt sok. Mi megetettük az állatokkal. Voltak abban az időben teheneink, nagyapámnak meg volt egy lova. Nagy szó volt az akkoriban. De volt, akinek még állata se volt. Az eladta a szénát. Ősszel meg fát vágni jártak édesapámék a Hanyba. Azt is *részibe* csinálták, mint a kaszálást. Sokat jártam kinn arra, ahol dolgoztak. Olyan 8–10 éves lehettem, mi hordtuk ki az ételt a dolgozóknak. Édesanyám összecsomagolta az ebédet, aztán elindultunk, olyan hatan-heten gyerekek. Mind ebédet vittünk a munkásoknak. Sokat kellett menni, amíg odaértünk, át a mezőkön. Sok kis metszés folyt még akkor Réti határában. Olyan kanális félek. De csak egy rönk volt rajtuk, azon kellett átjutnunk. Emlékszem, volt hogy egy kisebb gyerek, megcsúszott a rönkön, aztán beleesett a vízbe. Kiborult az ebéd is, amit vitt. Gombócokat csomagolt az anyja, de kifolyt a gombócok leve. Elkezdett sírni a kisgyerek, mi meg mondtuk neki: „No, ne sírj má! Meríts levet azokra a gombócokra a kanálisból! Bizony más világ volt akkor.”

Évszázadokkal ezelőtt a közlekedésben is fontos szerepe volt a vízvivlágnak. A Hanság ingoványos területeit az utak messze elkerülték, a meglévő utak pedig egy kisebb esőzés után is sártengerré változtak. Így Réti az év legnagyobb részében teljesen megközelíthetetlen volt. A Rábcakapi felé vezető útra úgy emlékeznek a falubeliek, hogy még a múlt század elején is esős idő után „tengelyig érő sárban” közlekedtek. A főútvonal a Hiccseren (Keszeg-ér) át Cakóháza felé ment. A Réti Lébénytel összekötő utat csak az 1990-es évek elején építették ki. Nagymamám mesélte: „Régen, amikor még nem volt meg a lébényi út, az emberek csak úgy mondták, Réti a világvége, mert Kapiból Rétebe vezetett út, de Rétiből nem lehetett továbbmenni, a busz is visszafordult Kapira. Persze volt út a Hanyon át, de azon nem lehetett menni, csak lóval meg kocsival. De vigyázni kellett a Hanyban, aki nem ismerte, könnyen ingoványos részre tévedhetett. Volt egy kitaposott rész, ami szárazabb volt, azon jártak az emberek. Az én nagybátyám, az sokat járt fel Mosonszolnokra, a vásárra. Mindig a Hanyon keresztül vezetett az útja. Emlékszem, egyszer vele mentem én is. Olyan 10–12 éves lehettem. Ahogy mentünk a kocsival, a lovak csak úgy kapkodták a lábaikat. Volt, ahol mintha beszakadt volna alattunk az út, és volt, ahol füstölt a föld is. De nem láttál mást a föld alatt, mint korhadó fát, meg gyökeret. Talán többszáz éveseket. De a régi emberek ismerték a Hanyt, tudták azok, merre vannak az utak, merre az ingovány.”

Az öregek emlegetnek olyan eseteket, amikor a Hany égő sarában lovas kocsi veszett el nyomtalanul. Ezekből az időkből való a Sövényház melletti Fehértói tóval határos Örvény elnevezése is. A helyi monda szerint itt az Örvény egy négyfogatú hintót nyelt el. Így a falubeliek szerint megközelítése emberre és állatra egyaránt veszélyes volt.

Tárnokréti utcáin is hasonló volt a helyzet, mint a falut a környező településekkel összekötő utakon. Az 1900-as évekig csak földutak voltak a faluban is, amelyek már minimális csapadék után is járhatatlanok voltak. Pont az utak rossz minősége miatt a Győr felé irányuló forgalom a Rábcán folyt. Nemcsak csónakok, hanem dereglyék is közlekedtek.

A történelem folyamán nem egyszer fordult elő, hogy a Hany védte meg az embereket a különböző háborúktól, vagy a haláltól. Voltak idők, amikor százak bujkáltak a mocsárvilágban. A XVI. században, amikor a török eljutott Győrig, a megyét végigduló csapatok hatalmas pusztítást végeztek ezen a területen. Porrig rombolt falvak maradtak a törökök után, a megmaradt lakosság pedig a Hanság szigetein talált menedéket. Csónakon menekültek ide az emberek. Ebből az időből származik az „Asszony szigetek” elnevezés.

A tárnokrétiak szerint Réti volt a környéken az egyetlen falu, amely nem hódolt be a törököknek. Rétit nem is rombolták porig, mint Markotabödögét, vagy mint más falvakat. Hogy miért nem, azt a falubeliek így tudják: „A törökök megjelentek a falu határában, és kértek egy-két férfit, aki majd elvezeti őket a markotai úthoz. A törökök megkapták, amit akartak, és a két férfi elvezette őket az úthoz, majd szabadon engedték őket. Markotán ugyanezt kérték, ám a falubeliek nem teljesítették kérésüket, ezért felgyújtották a falut.”

A falusiak tehát megtanultak együtt élni a mocsárral, kihasználták, védelmet nyújtott nekik, de ugyanakkor tisztelték is. A Hanság különös, rejtélyes világa azonban nem egyszer megmozgatta az emberek fantáziáját. Az előbb már említett nyomtalanul eltűnt hintón túl mindkét faluban találkozhatunk még hiedelmekkel, babonákkal.

Szinte mindenhol hallottak a Hanyban titokzatosan felbukkanó lidércfényről, vagy más bolygó tűzről. Ez a fényjelenség mindig mocsaras területeken tűnik fel, s úgy látszik, mintha a különböző nagyságú lángok egyik helyről a másira szökkennének. Ez a kékes, néhol sárgás lángú fény élénken foglalkoztatta a nép képzeletét. Állítólag volt, ahol leástak ott, ahol a lidércfény sokszor felbukkant, de nem találtak mást, mint korhadt fát.

A lidércfényhez hasonlóan szinte mindenhol ismernek boszorkánytörténeteket is. A rétiek szerint, ha a tűzhelyre vízcsepp csöppen, és a cseppek az egyik helyről a másira ugrálnak, akkor táncolnak a boszorkányok. Ugyanilyen babonás emlék a kisgyermekkel kapcsolatos szemmelverés. Ha a kisgyereket igen megnézték, és az csak egyre sírt, azt mondták: „Szemmel megverték.” Ilyenkor a sparheltből vassal szemes parazsat vettek ki, és a szikrát egy pohár vízbe tették. Ha a szikra leült, a gyerek szemmelverést kapott. Ilyenkor aztán meg kellett mosni a gyerek szemét a vízzel, a maradék, vizet pedig ki kellett vinni, és az ajtóban kiönteni.

Más, régen talán mindennaposnak mondható jelenségeket is tapasztaltak a Hanság közelében élők. A lidércfény mellett gyakran elhangzott a mondat: „Ég a Hany!” Nagypapám mesélt így: „A tűzeges földből helyenként füst jött elő és a füstöt a szél behordta a faluba. Ekkor mondták az emberek: *Ég a Hany!* De nem égett ott semmi. Legalábbis nem lángolt. A föld, az izzott. Évszázadok óta az ott korhadt fák, a tűzeges talaj, azt mondják az égett némán, láng nélkül.”

Mindenki ismerte Hany Istók történetét is. Nagymamám így tudja: „Egyszer régen a halászok kifogtak a Hanyból egy olyan 8–10 éves gyereket. De a gyerek teljesen vad volt. A testét pikkelyek borították, az ujjai között meg úszóhártya volt. Azt mondják mindig a vízbe' élt, nyers halat evett, meg kagylókat. Hogy, hogy maradt meg ilyen sokáig, senki se tudja. Talán nem is látott még más embert, beszélni, de még rendszeren enni se tudott. Az ispán lánya vette magához, megtanította enni meg beszélni is. Az nevezte el Hany Istóknak. Talán több évet is a lánnyal volt, már kezdett emberien kinézni, és azt mondják meg is szerette a lányt, egyszer mégis visszaugrott a vízbe, senki se hallott róla azóta, örökre elnyelte a Hany vize.”

Volt tehát, amikor a hany megvédte a népet, eltartotta a családokat, de volt, amikor a víz mindent elpusztított, amit az emberi kéz évtizedek alatt fáradságos munkával épített.

A történelem folyamán a Hany és folyói szeszélyei miatt számos alkalommal árasztotta el a víz nemcsak ezt a két falut, hanem gyakran az egész Rábaközt. Mivel a Hanság vízgyűjtő te-

rülete a Keleti-Alpok lábához nyúlik fel, az Ikva, a Rába és a Rábca időnként olyan nagy mennyiségű vizet szállított, hogy a Hanságot összefüggő víz borította el. Sőt a víztükör gyakran egybeolvadt a Fertőével, s így mintegy 600 km²-es óriási víztükrévé változott.

A folyóknak a Hanságon keresztül nem volt medrük az esés hiánya miatt. Árvizek alkalmával a Duna magas vízállása a Rábca egész víztömegét felnyomta a Hanságba, azt kitöltve, mint egy méltóságteljes folyó áramlott vissza a Fertőbe. Amikor a Duna vízállása lesüllyedt, a Rábca felnyomódott víztömege visszafordulva eredeti folyásirányába lefolyt a Dunába. Ilyenkor az egész Rábaköz vízben úszott, egyedül a lápszigetek dugták ki a hatalmas víztükréből a fejüket, és lettek ember és állat menedékei. Vízrajzilag a Fertő és a Hanság egymástól függött, medencéjükben – mint a közlekedőedények száraiban – állandóan egyenlő szinten állt a víz. Így az egyik áradása maga után vont a másikat.

Az ember szakadatlanul harcolt a vízzel. A terület története számos pusztító árvízről mesél. Ezek közül a legemlékezetesebbek: 1267-ben jeges árvíz pusztított karácsonykor. 1426-ban ismét jeges árvízzel találkozhatunk. 1602-ben és 1626-ban huszonhat falu került víz alá. A Rábca a szabályozás előtt hatalmas károkat okozott. Ezekből az időkből való Sövényházáról a következő feljegyzés: „Határunknak falunk felől fekvő földjeinket, rétjeinket és legelőinket már három év óta a Rábczából jövő árvíz elborítja, s vetéseinket, rétjeinket és legelőinket annyira elpusztítja, hogy azoknak semmi hasznát nem vehetjük, s így saját nagy kárunk mellett a tőlünk járandó évi adót csupán ingyen fizetni kénytelenek vagyunk.”

Bár a folyóvizek kártevő többször foglalkoztatták az országgyűlést, de csak az 1700-as évek végén bízták meg Hegedűs Antal mérnököt a Hanság területének felmérésével, a lecsapolási tervek elkészítésével. A Rábca előszabályozása 1786-tól 1813-ig tartott. Ez a szabályozás azonban csak átmeneti jellegű volt. Bár a korábbi évekre jellemző nagy árvizek nem voltak, az árvízveszély továbbra is fennállt. Az újbóli szabályozás során a Rábca egy teljesen új, majdnem egyenes medret kapott, valamint kiépültek az árvízvédelmi töltések is. Ezek építése azonban különösen sok gondot okozott a rossz, tőzeges talaj miatt. A munkát 1886 szeptemberében kezdték Győr határában. A Győrsövényház és Tárnokréti közti teljesen egyenes szakaszt 1891-ben ásták.

A munkát az Alföldről érkezett kubikusok végezték, nagy részük családotól érkezett. A falu határában földkunyhókban, vagy a faluban istállóknak, pajtákban éltek. A régi öregek elbeszélése szerint volt saját italmérésük, mégis gyakran bejártak a falu kocsmáiba. Ilyenkor gyakran lerészegedtek, és verekedésbe keveredtek. Állítólag több agyonvert embert is beletemettek a Rábca töltésébe.

A réti öregek még ma is használják elvéve nagy hőség idején a következő felkiáltást: „Véízet! Véízet! Fólik a zsérom!” A szájhagyomány szerint a kubikusok a faluban keletkezett tüzek oltásában is részt vettek. Az égő háztetőkről öntözték a tüzet, s közben alföldi tájszólással kiabáltak. Állítólag ebből az időből származik a Réti határában fekvő *Pénzesdomb* elnevezés is, mivel ott fizették ki a munkásokat.

A Hanság és a Rábaköz vidékének szabályozása sikerrel járt, a régi mocsárvilág majdnem teljesen eltűnt. 1866-tól néhány év szárazság következett, aminek következtében nemcsak a Fertő, hanem a Hanság is kiszáradt. Mindenki abban reménykedett, hogy a víz talán örökre eltűnt erről a vidékről, az 1870-es években azonban újra megjelent a régi víztükör, visszaállítva ezzel a Hanság több évszázados jól megszokott, ám sohasem kiismerhető világát. 1875-ben a Rába Szabályozási Társaság határozatot hozott a Rábca szabályozására.

Bár az azóta eltelt évek folyamán korántsem olyan gyakoriak az árvizek, mint azelőtt, a XX. század története mégis két nagy árvízről számol be. Az első az 1954-es árvíz volt. Gazdag termést ígérő nyár előtt álltak a falvak lakói; ám csapadék több esett a kelleténél, s a folyók június végén áradni kezdtek. A Rábca menti falvakban megkezdődött az alacsonyabban fekvő területekről a termés betakarítása. Nagymamámnak földjei voltak azon a területen, maga is emlékszik erre az időre. A folyók mentén éjjel nappal folyt a védekezés. Az áradás mértéke meghaladta az 1889-es értékeket, végül július 15-én Ásványrórónál a Duna átszakította a gátat, megmentve ezzel több tucat hansági falvat az elárasztástól. A Duna vízszintje csökkent, és ezzel párhuzamosan a mellékfolyók is apadni kezdtek.

A másik nagy árvíz 1965-ben volt. A sok esőzés miatt június 4-én elrendelték a Rábacán a harmadfokú árvízvédelmi készültséget. A vízszint június 16-án 5 cm-rel meghaladta az

1954-ben mértet, így 757 cm volt. Majd június 17-én Rábcakapi felett, az Unger tanyánál gát-szakadás történt. A helyiek ma is úgy gondolják, hogy erőszakos gátszakítás történt, azért, hogy ne Győrt vigye el a víz. A víztömeg Lébény és Győrsövényháza felé áramlott. A két falu között nyúlgátat építettek. A töltés 19-én estig elkészült. A víz lakott területet nem veszélyeztetett, majd 21-én éjjel elérte Lébényt. Még 23-án is több mint 3000 ember volt a gátakon, s az apadást lassították az esőzések. Nagypapám így emlékszik: „A Sövény–Lébény közti útra éjjel-nappal hordták a homokot Patona mellől, a Kosdombról. A víz nemsokára a lébényi istállóig is elért. Sövényházát annyira nem veszélyeztette a víz. Lébényt viszont annál inkább. Nem is engedtek át lébényieket a sövényházi Rábca hídon, mert félték, hogy a lébényiek átszakítják a gátat, azért, hogy a víz Sövényháza felé folyjon. Az emberek éjjel az udvaron álltak, és figyeltek, nem szakad-e a gát. A gátat éjjel-nappal vigyázták. Én nem voltam beosztva, mert dolgoztam akkoriban. Egyszer-kétszer azért mégis kimentem megnézni, mi a helyzet. Homokszákok, meg rőzsekötegek is erősítették a gátat. A Rábca egy ideig visszafelé is folyt, mert a Dunába’ annyi volt a víz, hogy a Rábca vizét is visszanyomta. A Duna aztán Szlovákia felé átszakította a gátat. Ez mentette, meg Sövényházát, Lébényt, vagyis az egész környéket. A szlovákiaiakra számítottak, hogy a víz felénk jön, a mi gátjaink viszont erősebbek voltak. A Duna apadni kezdett, így a Rábca is. Sövényházánál, a Rábca hídnál pedig átvágták a töltést, hogy a Hanyban lévő víz visszaszivárogjon a Rábcába. A többi területen visszaszivattyúzták a vizet a mederbe. A rétek, a földek, a termés viszont tönkrement. Az volt a legnagyobb árvíz a Rábcán.”

Az 1965-ös árvíz óta szerencsére nem volt számottevő veszély a Rábcán, bár ahogy az öregek mondják, nincs is annyi eső, mint régen. Nagypapám gyermekéire emlékszik: „Amikor még gyerekek voltunk, a mai Ady út mögött legelő volt. Volt ott egy kút, meg egy vályú is. Amikor sok eső esett, elborította a víz a rétet. Mindig elkötöttük a vályút, azzal csónakáztunk a mezőn. Olyan térdig érő víz lehetett a réten. De volt egy rész, nem nagy, talán 500 m², ami magasabban volt, mint a többi. Ott volt a kenderes mögött. Azt a részt soha nem borította be a víz. Azt a kis szigetet de sokszor hajóztuk körbe! Madarak laktak ilyenkor a szigeten, bűbicek. Aztán száraz napok jöttek, a víz eltűnt a rétről, mintha nem is lett volna. De nem kellett sokat várni, egy kis eső, és megint hajózhattunk.”

Az 1950-es években a talajvízszint is jelentősen csökkent a csatornázások, valamint a Hanság lecsapolása miatt. Nagymamám így emlékszik: „Amikor mi ’45-ben Sövényházára költöztünk, a kertek mögött bizony még hullámozott a víz. Az ’50-es években lehetett, amikor lecsapolták a Hanságot. Nyáron jöttek az egyetemisták. Azok csinálták a munka nagy részét. Azóta nem hullámoznak a mezők, nincs víz a Hanságba’, de sokat nem értek el vele. A rossz tőzeges talajba nem lehet vetni semmit, ha mégis megpróbálják megvan a veszélye, hogy egy nagyobb eső után elúszik az egész. Amikor aztán a ’90-es évekbe’ feloszlott a tsz, és felosztották a földeket, akartak nekünk adni a Hanyban földet, de hát mit kezdtünk volna vele?”

A Hanság lecsapolásával a régi, a számomra és a nemzedékem számára már elképzelhetetlen vízvilág megszűnt létezni. Ma már csak a rossz tőzeges talaj, a kiszáradt kanálisok, és az öregek emlékezete őrzi a régi világot egy darabját.

Bár mostanában hallani olyat, hogy a Hanyt ismét feltöltik, hiszen a lecsapolt területeken nem lehet igazán termelni. Megpróbálnák a Hany egykor gazdag élővilágát visszaállítani. Ám ezzel, ki tudja mit érnének el? Lehet, hogy a kertek alja ugyanúgy hullámozik majd, de a régi vízvilág hangulata azt hiszem nem jönne vissza ebbe a régi-új Hanyba már soha többé. A mai ember képtelen úgy együttélni a természettel, mint az egykori halászok, akik meghagyva a természetes egyensúlyt éltek a vízből. A mai ember nem fél a lidércfénytől, a mai embernek nincsenek babonái. A mai ember a technika szemével néz a világra, s az általa épített modern világban már csak nemzeti park formájában kaphat helyet a régi idők emlékét őrző ingovány.

S ha a jövő egyelőre bizonytalan is, a két Hanság-széli falu történetéből kiderül, hogy az ember hogyan élt együtt az őt körülvevő vízzel, valamint példát ad arra, hogy az ember csak eszköz a természet kezében. Győrsövényháza és Tárnokréti történetében találkozhattunk pusztító árvízvel, török dúlással, babonával, félelmetesnek tűnő jelenségekkel egy olyan helyen, ahol a sok viszontagság után is élnek emberek, akik, ha a sors úgy hozza, újrakezdték mindent. Úgy, mint a mondában a halász, annyiszor építette újra kunyhóját, ahányszor azt a víz elmosta.

A világ változik. Ha elfogadjuk, ha nem. A halászok és a babonák ideje lejárt. Ami ma jelen, holnap már a múlt. És a jelen, bár modernebb, tán szebb és gazdagabb, mint a tegnapi világa, mégis a múltra épül, biztos alapokat adva a jövőnek. Épp ezért fontos ismernünk a múltat, legyen az hazánk, Magyarország, vagy csak szűkebb környezetünk története. Azt hiszem erre tanítottak meg nagyszüleim, talán nem is egészen tudatosan. És azt hiszem, erre tanított egy régi, nagyon kedves tanárom, aki mindezt így foglalta össze: *Gyökerek nélkül nincs jelen, és nincsen jövő.*

Bár az ingoványos Hany varázsa szertefoszlani látszik, nem szabad elfelejtenünk, hogy az öregek emlékezetében még él. És élni fog mindaddig, amíg mi – fiatalok – teszünk valamit azért, hogy fennmaradjon.

Fajkus Beáta

Felhasznált irodalom: *id. Nagy Ferenc és ifj. Nagy Ferenc: Tárnokrét története 1, 2, 3; Timaffy László: Rábaköz és a Hanság; Révai Nagylexikon; Megyei Levéltár adatai. Györsövényház történetéről mindeddig senki nem írt helytörténeti munkát. A falu lakóinak számára egy 50 oldalas, mára agyonfénymászolt, szinte olvashatatlan dolgozat jelenti a falutörténetet. Ezt az írást is felhasználtam. Sokat segítettek nagyszüleim. Nagymamám, Gecsei Mária 1932-ben Tárnokrétben született. Ő, szülei és öccse 1945-ben költöztek Györsövényházára. Nagypapám, Fajkus József 1930-ban született Györsövényházán. Mind a mai napig itt élnek a faluban.*

Egy virágzó kalotaszegi település Kolozs megyében – szülőfalum, Tordaszentlászló¹

Szülőfalum Erdély szívében terül el, a kincses várostól mindössze 23 km-re délnyugatra, Torda várostól pedig északnyugatra 36 km távolságra.

Már a római korban lakott vidék volt, ha nem is a falu mai területe, de a környék mindenképpen: fontos kereskedelmi útvonal haladt itt el, amelyen a tordai sóbányákból származó só és az Erdélyi Szigethegységéből bányászott nemesfémek szállítása történt.

A település egy szűk, csak észak fele nyitott völgyben létesült, a környező dombok teraszait is elfoglalva, ez a *Szentlászlói-medence*. Ezek a dombok már a Szigethegység szelíd vonalú előhegyei, a közelben emelkednek a *Gyalui-havasok* valamint az ún. *Öreghegy*. Két folyó vízgyűjtője között (Aranyos és Kis-Szamos) a helyi vizeket a *Fenes patak* gyűjti össze.

A település keletkezéséhez számos legenda is kötődik. Mai tudásunk szerint a honfoglalás esztendőiben a besenyők támadásainak kivédésére a Kis- és Nagy-Szamos völgyében öt nemeszedék maradt hátra, közülük a mai Kolozs megyének megfelelő területen a *Mikola-nemzetség*, míg a tordai sóvidéken a *Szil-Kalocsák* telepedtek meg. Címerállataikat a népi díszítőelemek őrizték meg, hímezéseken ma is gyakran fordul elő a *szarvas*, valamint a *páva* motívuma.

A falu szűkebb betelepítését a néphagyomány Szent László királyunk (1077–1090) nevéhez fűzi, de *Kálti Márk* krónikája is említést tesz arról, hogy egy, a kunok felett aratott győzelem emlékére a szent király templomot alapított, s köré telepítette vitézeit. A középkor folyamán komoly *Szent László-kultusz* divott, a templomon kívül kápolna is épült a falu határában, sőt egészen a reformációig zarándoklatokról is tudunk. A szent királyról ma is rengeteg legenda él, nagyon sok változatban.

Az első hiteles írásos említés falumról 1285-ből, egy osztozkodó birtoklevélből származik, ez *ecclesia Sancto Ladislai* néven említi, s ugyanez utal vissza Imre király (1196–1204) adománylevelére, mely tanúsítja, hogy a XIII. század kezdetén áll már Szent László temploma. 1333 körül egy pápai tizedjegyzék *villa de Sancto Ladislao Miklós nevű papját* említi, aztán

¹ Elhangzott 2005. november 4-én, Székesfehérváron, a X. Ifjúsági Honismereti Akadémián. (Szerk.)

1409-től mint possessio Zenthlaslo regalis, a közeli *Léta várához* tartozik, hol Kolozs, hol Torda-Aranyos vármegyéhez. A királyi várat a századok során számos család mondhatta magáénak, közülük a néphagyomány *Herepei Márkusról* (Erdély alvajdája 1450 körül, a falu melletti egykori kápolna építtetője – a kápolnának romjai sem láthatók, a nép Póka-varának nevezi), a *Dengelegi-Pongrácz családról* (az Árpád-kori templom bővítéséhez járultak hozzá), illetve a hírhedt *Gécziokról* emlékezik meg, de mellettük birtokolta még a várat Corvin János, aztán a Balassák, Jósikák és ez utóbbiak leányági leszármazottai, a Mikesek és Széchenek is.

A falu lakossága valószínűleg száz hatásra is fejlődött: a II. András által kezdeményezett betelepítési hullám nyomán még a XIX. században is megfigyelhetők például száz eredetű nevek, gyakran tárnak fel olyan sírokat, amelyekből száz viseletmaradványok kerülnek elő, sőt, a falu egészen 1813-ig mint Szász-Szentlászló szerepel hivatalos dokumentumokban (a Tordaszentlászló nevet az 1876-os közigazgatási átszervezéskor kapta, megkülönböztetés okáért, amikor Torda-Aranyos megyéhez csatolták – Kolozs megyéhez 1930 óta tartozik). A szászok azonban valószínűleg beolvadtak, mert ezután semmilyen más lelet nem utal jelenlétükre.

Amint már említettem, még a XI. században Szent László alapít templomot és az egyház azóta folytonosan, megszakítások nélkül él. A templomot 1488-ban a Dengelegi-Pongrácz-család bővítette ki, tanúskodik erről az egykori templomból megmaradt két zárókö, egyiken a család címere, másikon az 1488-as évszám mellett Krisztus-monogram olvasható. Ekkor csúcsíves boltozatú lett a kúp alakú dombon magasodó építmény. Harangja még ennél is idősebb. *1478-ból* való, felirata a következő: ORA NOBIS BEATE REX LADISLAUS. AODNI 1478. A reformáció már 1550 körül elért Erdély ezen vidékére, s a falu lakossága kivétel nélkül áttért, azonban komoly megpróbáltatásokat élt át a rekatolizáció alatt, mégis változatlanul, mai napig tiszta református közösséget alkot. A gótikus stílusú templomot, mely különálló fa haranglábbal is rendelkezett (tehát saját tornya nem volt), *Tamó Gyula* lelkipásztor idejében bontották le, 1888. március 19–20-án, ekkorra már szinte használhatatlanná vált, s kicsi is volt a gyülekezet számára. Köveit az újonnan épülő templomba és az iskolába építették bele, de néhány faragott kő, ablak- és ajtókeret megőrződött, például egy gótikus ablakfaragványt később sírkőként találtak meg, a boltíves ajtókeret pedig ma egy kolozsvári magánházon látható, ide az Erdélyi Történeti Múzeumból került.

A kántori pulpitus (1750), a szószékkorona (1746), a második harang (1789), de az orgona (1823) is átkerült az új templomba. 1917-ben ágyúöntvénynek elrekvirálták az 1789-es harangot, a régebbit pedig, mivel elrepedt 1919-ben öntették újra – ahogy itt mondják –, hogy hívja az élőket, sirassa a holtakat, s megtörje a villámok erejét.

Az iskola léte egészen a múlt század elejéig, teljesen az egyháztól függött. Hogy mióta van intézményesített oktatás, nem tudni, viszont az biztos, hogy 1606-ban, Bocskai fejedelem korában már rendes egyházi iskola működött. Ebből az évből származik ugyanis a magyarfenesi római katolikus templom falán egy felirat, Türei Gáspár rektortól. Az anyanyelvi oktatás szakadatlan volt, szükségességét talán az bizonyítja legjobban, hogy mindig nagyon sok volt a gyermek: 1873-ban például, a falu 1020 lelkes összlakosságából 220 iskolaköteles gyermek, és még 1914-ben is csak az első elemiben 52 gyermek volt. Az egyház fenntartásága alól 1929-ben került a község kezébe az iskola, amely ma nyolc osztállyal működik, de a diákok száma még így is 100 alatt marad, s az óvodából kevés utánpótlás érkezik.

1864-ben épült a falu központi fekvésű helyén a 64 szobás, angol barokk stílusú *Jósika-Mikes-Széchen-kastély*, értékes dendrológiai park közepén, *gróf Széchen Miklós* megbízásából. Ő volt a falu utolsó földesura és egyben az Osztrák-Magyar Monarchia utolsó párizsi nagykövete, s arról maradt emlékezetes, hogy amellet, hogy nyugati nagyvárosokba a faluból vitt belső személyzetet s azoktól megkövetelte, hogy mindenütt a szentlászlói viseletben járjanak, olykor leányait is ebben járatta. A kastélyt örököse 1923-ban eladta a román államnak, mivel a falu nem tudta előteremteni a megvásárláshoz kellő összeget, s jelenleg tudóstanatórium működik benne. Műemlékjellegéből napról-napra veszít a közömbösség és nemtörődömség folytán, amellyel az ilyen tulajdonokat kezelik.

A már említett Tamó Gyula református lelkész nevéhez kapcsolódik a szellemi élet beindítása Tordaszentlászlón. 1888-ban férfidalárdát alapított, aztán könyvtár, olvasó egyesület, amatőr

színtársulat és tűzoltó testület létesült. A millennium emlékére a falu nyugati oldalán emelkedő dombon 1000 darab fenyőfát ültettek, ezek ma az ún. Kiserdő fái.

A dalárda ma vegyeskarként él tovább és őrzi a hagyományos jelleget, minden évben nagy népszerűségnek örvendő kórustalálkozót szervez, mindig László-napkor, június 28-a körül, ez a Szent László-zarándoklat felelevenítését jelenti. Az amatőr színjátszókör kezdeményezésére 1998-ban létrejött a *Thamó Gyula Közművelődési Egyesület*, és minden kulturális szervezetet felkarolt. A tűzoltó testületnek ma már nincs gyakorlati szerepe, azonban az ebből alakult fúvószenekar Erdély-szerzte híres, és az 1989 után elindult néptánc-mozgalom is jó termőtalajra lett: jelenleg két néptáncsoport is működik, különböző korú fiatal tagokkal, és az oktatóknak köszönhetően saját falunk táncát is megtanulhatták. A település piacán az első- és második világháború helyi áldozatainak obelisz és kopjafa állít emléket. A faluban már jónéhány éve foglalkoznak vendégfogadással, jól szervezett faluturizmus keretein belül, nyaranta 2000–3000 turista fordul meg tájainkon.

Tordaszentlászló kalotaszegi jellegét leginkább a falumúzeum őrzi, amely 1967 óta gyűjti folyamatosan anyagát, előbb csak a faluból, most már a tágabb, kalotaszegi környezetből, ezért lett *Kalotaszegi Tájház és Falumúzeum*. 1996-ban költözhetett végre a tárlat egy hagyományos szentlászlói parasztportára. (Néhány képe a hátsó borítón látható.)

Kalotaszeg Erdély egyik leggazdagabb, legelőbb néprajzi tájegysége, egyik legfontosabb jellemzője a tiszta magyar szó, emellett pedig a hagyományokhoz való ragaszkodás. Területileg Kolozsvártól nyugat fele húzódik, a Kapus és Nádas folyók mentén, fővárosa *Bánffy-hunyad*. Negyvenegy falu alkotja, mind különlegesek, szellemi és anyagi hagyományokban bővelkednek. Három jellegzetesebb vidékre tagolódnak: *Alszeg, Felszeg és Nádasmente*. Tordaszentlászló ugyan három néprajzi tájegység találkozásánál fekszik, *Kalotaszeg, Aranyos-vidék és Mócvidék* határán, néprajzilag azonban sajátosságai egyértelműen Kalotaszeghez kötik. Szép magyar nyelvet beszélnek, őrzik hagyományos, a nemesiből kivált viseletüket, életmódban, díszítőművészetben, építészetben mind a kalotaszegi jelleg érvényesül.

A népelet egykori mozzanataiból máig megtartotta az ünnepi szokásokat, a mezőgazdaság ma is szerves része a mindennapoknak, tartanak állatokat, s állatvásárokat is rendeznek Szent György-napján, bált pedig nem is egyet: szüreti bált, Szent Mihály-napi bált, farsangi bált. Az ősi elemek ma még együtt élnek a modern társadalommal, hiszen vendéglők, szórakozóhelyek nyíltak és szinte városi kényelemben is lehet élni. Kolozsvár, közelsége miatt számos lakosnak munkahelyet, a diákoknak továbbtanulási lehetőséget biztosít. Sajnos már nem színmagyar a lakosság, de még mindig 1000-es lélekszám fölött van, a más nemzetiségű családok száma elenyésző. A sokszáz esztendős település ma is él és igyekszik, éppen sajátosságaiba fogóva, megmaradni.

A tájon mindenütt fellelhetők a nép által *Szent László pénzének* nevezett apró, kerek ősmaradványok (Numulites Perforatus), valamint néhány km távolságra található a *Szent László-forrás* és a híres kirándulóhely, a Hesdát-patak által kialakított *Tordai-hasadék*. Mindezekhez mondák és legendák sora kapcsolódik, s mindnek a szentként tisztelt király nevéhez van kötődése. A közeli Szászfenes határában vívta *II. Rákóczi György* a törökkel azon csatáját, amelyben halálos sebesülést szerzett, s ugyancsak Szászfenes határában emelkedik a *Leányóár* magaslata. Ennél is közelebb, körülbelül 6 km-re, *Isztolna* román falu határában húzódott az 1940-es évek határrevíziója nyomán az Észak- és Dél-Erdélyt elválasztó határvonal, ennek közelében ma egy faragott kapu áll, elég rossz állapotban. A falu határrészein is áthalad a leendő Észak-Erdélyi autópálya tervezett nyomvonala. Kedvelt kirándulóhelynek számítanak a közelben emelkedő *Kisbánya-havas* sípályái, de nyáron is rengeteg látogatója van a tiszta hegyi levegőjű, gyönyörű kilátást nyújtó tájnak.

Boldizsár Zeyk Zsuzsa

Bibliográfia: Boldizsár Zeyk Imre: Tordaszentlászló és környéke az erdélyi faluturizmusban. – *Teleki Mihály*: A tordaszentlászlói református egyházközség története. A szentlászlói ev. ref. Egyházközség protocoliuma, 1873–1905. Kézirat.

A Bodroközi Művelődési Egyesület Balassa Iván Emlékérme

A Bodroközi Művelődési Egyesület megalakításának gondolata Balassa Iván néprajztudóstól származik. 1994–1995 fordulóján vetette fel tervét a hazai és felvidéki tudóstársadalomnak, a bodroközieknek, s az innen elszármazottaknak, Magyarországon és Szlovákiában egyaránt.

1995 tavaszán nagyon sokan bekapcsolódtak az Alsó- és Felső-Bodroközöt magába foglaló egyesület szervezésének munkájába. Háttérintézménynek mindenki egyértelműen a Magyar Nemzeti Múzeum Sárospatakon működő Rákóczi Múzeumát tekintette. Azt a helyet, ahol az 1950-es évek második felében igazgatóként dolgozott Balassa Iván, s az itt szövődőtt személyes, szakmai és baráti szálak a későbbi évtizedekben is szoros kötődést jelentettek számára. Néprajzosok, történészek, geográfusok, régészek, nyelvészek, művészek – helybeliek, közeli és távoli településeken élők egyaránt – gondolták úgy, hogy életképes és valós szakmai feladatok megvalósításának lehet központja a tervezett egyesület.

A szakmai előkészítő munkában Balassa Iván legfőbb segítője – a pataki évektől barát – Kováts Dániel volt. Nevéhez fűződik az egyesület alapszabályának elkészítése. Jósvainé Dankó Katalin (a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumának igazgatója), Bodó Sándor (akkor a Művelődési és Közoktatási Minisztérium múzeumi ügyekért felelős főosztályvezetője), Bogoly János (a szerveződő királyhelmeci Honismereti Múzeum igazgatója), Kristina Markusova, Mária Lamiova (a kassai műemlékvédelmi, illetve régészeti intézet munkatársai) játszottak szerepet abban, hogy az egyesület szerveződő tagságába a magyarországi kollégák mellett felső-bodroközi és kassai munkatársakat is megszólíthattak.

1995. március 31-én a sárospataki várban alakult meg a Bodroközi Művelődési Egyesület, 19 alapító taggal. Az egyesület magyarországi elnöke Bodó Sándor, szlovákiai elnöke Dobos László, ügyvezető elnöke Jósvainé Dankó Katalin lett. A tagság egyöntetű szándéka nyilvánult meg abban is, hogy tiszteletbeli elnökké Balassa Ivánt választotta. Az elfogadott alapszabály rögzítette: a Bodroközi Művelődési Egyesület a Kárpát-medence északkeleti régiójában található kistáj természetföldrajzi, társadalmi, gazdasági, kulturális értékeinek feltárásáért, megismertetéséért és továbbfejlesztéséért dolgozik. Az Egyesület két központtal, Sárospatakon és Királyhelmecen, két országban működik. 1995-ben az Egyesületbe 52-en léptek be. A következő években újabb tagtársak kapcsolódtak a munkába, jelenleg 70 főt meghaladó a tagságunk. Az alapítók elérték céljukat, tíz év múltával jelenleg is működik a Bodroközi Művelődési Egyesület. Az elmúlt évtizedben számos kutatási program, konferencia, kiadvány, könyvbemutató jelezte a tagság aktivitását.

2002 októberében elhunyt Balassa Iván. Az utolsó – 2001-es konferenciánkon elhangzott – sárospataki előadását is magában foglaló, „A 800 éves város, Patak”¹ című tanulmánykötetet emlékének ajánlottuk. A Bodroközi Művelődési Egyesület 2004. évi közgyűlése úgy döntött, hogy Balassa Ivánról elnevezett emlékérmét alapít a Bodroköz-kutatás és a terület megismerése terén nyújtott kiemelkedő teljesítmény elismerésére. A díjazott kiválasztásáról a Bodroközi Művelődési Egyesület által létrehozott kuratórium dönt, a tagtársak előterjesztése alapján. Évente egy, legfeljebb két személy kaphatja a Balassa Iván Emlékérmét. A díj átadására Balassa Iván születésnapján (vagy ahhoz közeli időpontban), október 5-én kerül sor, Sárospatakon.

¹ A 800 éves város. Patak. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak 2004.

A Balassa Iván Emlékéremet első alkalommal 2005. október 14-én adták át. A kuratórium döntése értelmében egy személy, dr. Kováts Dániel kapta. A díj átadása a Bodrogi Művelődési Egyesület ünnepi ülésén történt, tagtársak, barátok jelenlétében. Az eseményre Sárospatakra érkeztek a Balassa család tagjai, köztük Balassa Iván özvegye, Éva néni is. Jósvainé dr. Dankó Katalin ügyvezető elnök köszöntő szavai után Fehér József tagtársunk, a Helytörténeti Szakosztály elnöke méltatta a díjazott munkásságát. Idézzünk Fehér József közelmúltban megjelent írásából!² „A nagyformátumú, iskolateremtő személyiségekre szokták mondani tisztelői vagy – különösen évfordulás alkalmakkor – méltatói, hogy: *egyszemélyes intézmény*. Az én jogos elfogultságom ettől még többet mondhat velem, ha Kováts Dánielről beszélek: Ő egy birodalom.”³

Kováts Dániel tudományos pályája a Bodrogi közben, Zemplénagárdon, a helyi általános iskolában indult. „...képes volt mindenhol és mindenkor, bárhová vezetett is sorsa, megtalálni feladatát. Az 50-es években a zemplénagárdi általános iskolában, ahová nem egészen önszántából került, olyan honismereti szakkört vezetett, helytörténeti mozgalmat indított, amelyet rövid időn belül országos példaként emlegettek. Szem- és fültanúja voltam két évvel ezelőtt, amikor egy zemplénagárdi ember, a falu monográfiájának megjelenése után ezt mondta: «Dáni, Te az Isten jó embere vagy.»”⁴

Csaknem 50 esztendeje itt, Zemplénagárdon, a Bodrogi északkeleti csücskében, „a világ végén” találkozott először Balassa Iván és Kováts Dániel. Balassa Iván ekkor a sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatója volt, s Újszászy Kálmán hívta fel figyelmét Kováts Dánielre. Találkozásuk, s ebből kifejlődött barátságuk életre szólónak bizonyult. Állandó munkakapcsolatuk eredménye több közös kutatás és könyv. A közelmúltból említhetjük az 1996-ban megjelent *Újszászy Emlékkönyvet*⁵ vagy az 1997-ben kiadott *„Sárospatak határának helynevei”*⁶ című kötetet.

A bodrogi évek után a két nagy múltú iskolaváros, Sárospatak és Sátoraljaújhely lett Kováts Dániel életének és munkásságának helyszíne. „Neki ily módon „két hazát (várost) adott végzeté», s nem azért, mintha a másik két zempléni városban nem lenne otthon, hanem azért, mert Újhelyen és Patakon *kitüntetetten* otthon van. Kitüntetetten azért, mert mindkét város díszpolgárává avatta ... Köszönhetnek is sokat neki, mert Ő a hely szellemének a legjobb őrizője, nemcsak napjaikban, hanem már vagy három évtizede. Nem csoda, hiszen olyan tanítómesterek szellemi búvőkörében nevelődött, mint *Újszászy Kálmán, Balassa Iván, Ködöböcz József*, a régebbiek közül *Móricz Zsigmond*, még távolabbról *Kazinczy Ferenc*, s egészen messziről *Comenius* példáján, ők a legnemesebb zempléni örökséget adták át neki, a méltó mai utódoknak.

Összeszámoltam önálló köteteit: húsz jelent meg 1972–2005 között (hat társszerzővel). A húszból 12 kétségtelenül hegyaljai vonatkozású (...) További 4 pedagógiai tárgyú (...) A fennmaradó 4 is a Hegyalja vonzáskörében született, bodrogi és hegyközi falutörténetekről, monográfiákról van szó (...) Kováts Dániel szerkesztői munkássága a zempléni művelődéstörténet legfényesebb lapjaira kívánczik. Még akkor is, ha csak ezt a 15 Széphalom Évkönyvet vennék számba. Pedig van még legalább 50 kötet, mely az Ő keze nyomát viseli magán: a *Kazinczy Könyvtár* 13 kötete, a Társaság kiadásában megjelent 39 egyéb kiadvány (...) Kitűnő szerkesztő- és szerzőtársakkal dolgozott együtt néhány könyv érdekében: Busa Margittal, Bojtor Istvánnal, Bencsik Jánossal, Csorba Csabával, Hőgye Istvánnal, Kiss Endre Józseffel és Fehér Józseffel (...) Szerkesztői munkájának csúcspontja azonban – véleményem szerint – *Sátoraljaújhely Lexikonjának* megalkotása (*Sátoraljaújhely, 2001. 548 oldal*). A jeles néprajztudós, az elsősorban Sárospatakhoz, de persze az egész Hegyaljához, a Hegyközhoz és Bodrogihoz is kötődő Balassa Iván ötlete nyomán született meg ez a helytörténetírásban kivételesen ritka

² Fehér József: Tokaj-Hegyalja kultúrhistoriájának vonzásában – Dr. Kováts Dániel munkássága. In: Szerencs, Tokaj-Hegyalja kapuja. Szerk.: Dr. Frisnyák Sándor – Dr. Gál András. Szerencs 2005.

³ Fehér József, 2005. 7. old.

⁴ Fehér József, 2005. 13. old.

⁵ Újszászy Kálmán Emlékkönyv. A kiadást gondozta Koltay Gábor. Szabad Tér Kiadó. Budapest 1996. 639. old.

⁶ Balassa Iván – Kováts Dániel: Sárospatak határának helynevei. Sárospatak 1997. 288. old.

mű, mely a sokszor megcélzott, de igen kevés esetben sikerült monográfia helyett a lexikon műfajában ír le egy várost.⁷

Fehér József laudációja után került sor az emlékérem és az emléklap átadására. Borsi Antal alkotása előlapján Balassa Iván portréja látható (az eseményre utaló körirattal), hátlapján a díjazott neve és az év olvasható. Az ünnepi pillanatok után dr. Kováts Dániel köszönő szavait hallhattuk. Felidézte a bodrogi éveket, a Balassa Ivánnal közös kutatásokat, a Bodrogi Művelődési Egyesület létrehozásának eseményeit.

A díj s a díjazott személye egyértelműen mutatja számunkra – Bodrogi közben és Zemplénben élőknek – hogy Zemplén nem csak az elmúlt évszázadokban volt kiemelkedő személyek szülő- s választott hazája. A közelmúltban s napjainkban is vannak köztünk olyanok, akik a nagy elődök méltó utódaiként szinte polihisztorként egész korszakok, évtizedek tudós krónikásai, gyűjtői. Egykor történelmi események, döntések helyszíne volt Zemplén, Sárospatak, Sátoraljaújhely. Ma talán a távoli vidékeken élők kevésbé tudnak hazánk e tájáról. Ha megnézzük azonban az itt kutató, gyűjtő tudósemlékek munkásságát, láthatjuk, hogy mint erős pillérre támaszkodnak Zemplénre. Vidékünk településmonográfiái, a gyűjtések eredményei éppúgy országos érdeklődésre tarthatnak számot, mint nagy összefoglaló munkáik itt gyűjtött részeredményei.

Bízunk benne, hogy a mögöttünk hagyott XX. század vidéket járó, s kutató nagy generációja – mely a ma köztünk élő nagy tudósgenerációt fölnevelte, s tanítványaik által a XXI. századot is befolyásolja – követőkre talál. Reméljük, ma is vannak, s még inkább lesznek köztünk olyanok, kik szerelmesei hazánk kis tájainak, így a Bodrogi köznek, miként a hőskorban, az 50-es, 60-as években indulók nemzedéke. A Balassa Iván Emlékelem az ő elismerésük lesz a jövőben, összekötve nemzedékeket, tovább éltetve a hagyományokat, a honismeretet, a népismeretet, a vidék, s a haza szeretetét. Köszönet az elődöknek, kik megmutatták ezt az utat! Köszönet Balassa Ivánnak! Köszönet Kováts Dánielnek!

Dr. Tamás Edit

Csongrád Megyei Levéltári Napok

2005 október 17 és 21 között, immár huszonnyolcadik alkalommal rendezte meg a Csongrád Megyei Levéltár a Levéltári Napokat. A hétfőtől péntekig tartó rendezvénysorozat már kaphatta volna a Levéltári Hét nevet is. A rendezvényt szervező Csongrád Megyei Levéltár eddig is partnerekkel, intézményekkel, társadalmi szervekkel összefogva rendezte meg a Levéltári Napokat. Ebben az évben a Pusztuló és Elpusztult Magyar Falvakért Egyesület is bekapcsolódott a rendezvénysorozatba.

Most is, mint eddig a Levéltári Napok megrendezésében az az elv vezette a rendezőket, hogy a Levéltár lépjen ki az intézményből. A megye több településén ismerjük meg az ott lakók a hely múltját, hagyományait és a levéltárosok mellett más személyek is beszámolhassanak kutatásaik eredményeiről. Ezek mellett meghívást kapjanak neves kutatók is. Legtöbb alkalommal kapcsolódnak a Levéltári napokhoz emléktábla avatások is. Ilyen volt például Makón Mályusz Elemér történész, Csongrádon Katona Imre néprajzkutató emléktáblájának a fölavatása. Most Hómezővásárhely külterületén egy tanyai iskola kertjében került sor a középkori, a történelem során elpusztult Szentkirály falu emlékének megjelölésére.

A Levéltári Napok megnyitására Makón került sor. Az előadói konferencián Blazovich László a Csongrád Megyei Levéltár igazgatója a magyar írásbeliség kialakulásáról beszélt. Soós István a MTA Történettudományi Intézet főmunkatársa a Makón született Mályusz Elemérre emlékezett *Egy élet Klío szolgálatában* című előadásával. Kalmár János Az ELTE docense *Főúri nevelés a XVII. században* címmel tartott előadást. Tóth Ferenc a makói József Attila Múzeum nyugalmazott igazgatója a *makói emberek mentalitásáról* beszélt. A makói József Attila Múzeum által Makón megrendezett Levéltári Napokon elhangzott előadásokat rendszeresen megjelenteti a Makói Múzeum Füzetei kiadványsorozatában.

⁷ Fehér József, 2005. 8–11. old.

Hódmezővásárhelyen a város közelmúltjával foglalkozó előadások hangzottak el. Az előadók Hódmezővásárhely monográfiája készülő kötetéhez kapcsolódó kutatásairól számoltak be, Antal Tamás, a SZTE egyetemi tanársegédje *Közigazgatás a két világháború között*, Varsányi Attila levéltáros *az 1930-as évek vásárhelyi társadalma*, dr. Marjanucz László, a SZTE tanácskezelője *a bankok, takarékpénztárak Hódmezővásárhely gazdasági életében*, és Miklós Péter PHD hallgató *a támadás a keresztény egyház ellen 1945–1947 között* témakörökben végzett kutatásairól számoltak be.

Szegeден a levéltári munkát, kutatást elősegítő kiadványok ismertetésére volt a téma. Blazovich László *a levéltári segédletek és az ismertető leltárairól* beszélt. Berta Tibor a Csongrád Megyei Levéltár igazgatóhelyettese *a Csongrád Megyei Levéltár ismertető leltárairól* szólt. Farkas Csaba a Csongrád Megyei Levéltár főlevéltárosa *a jogszolgáltatási szervek tematikus leltárainak* a problémáit elemezte. Endrész Ádám a Békés Megyei Levéltár igazgatóhelyettese *a Békés Megyei Levéltár* elkészült és készülő *repertóriumairól* beszélt. Péterné Fehér Mária a Bács-Kiskun Megyei Levéltár főlevéltárosa *a Bács-Kiskun Megyei Levéltár segédleteit* mutatta be. Bár a szegeди konferencia elsősorban a levéltárosi szakmának szólt, a kívülállóknak is hasznos volt, mert sok új ismeretet, segítséget adott részükre a levéltári kutatásaikhoz.

Csongrádon Surányi Dezső *Egy régi szőlőfajta történeti-ökológiai bemutatása, a csongrádi kádarka múltja és jelene* előadásában a Csongrád egyik jelentős tájlelő borával foglalkozott. Herczeg Mihály nyugalmazott levéltárigazgató *a XVII–XIX. századi csongrádi uradalmi pálinkafőzés történetét* ismertette. Mód László néprajzkutató *egy csongrádi szőlőbirtokosnak az 1900-as évek elején való gazdálkodását* mutatta be. Gát László helytörténész *Adatok Máma történetéhez* című előadásában egy csongrádi határrész múltját ismertette.

A rendezvénysorozat utolsó napján, Mindszenten volt helytörténeti matiné. Blazovich László *Az alföldi településhálózat változásai* című előadásában Mindszent fejlődését mutatta be. Szűcs Judit a csongrádi Tari László Múzeum igazgatója *„Kevés fűgye vót, oszt jó gazda vót”* címmel Mindszent népi társadalmát elemezte. Klukovits Lajosné a SZTE Könyvtárának könyvtári szakreferense *Mindszent társadalma a XX. század második felében* című előadásában ismertette azokat az eseményeket, fejlődéseket, amelynek eredményeként Mindszent a nagyközségből város lett. Farkas Csaba főlevéltáros *Az ötvenes évek Mindszentén a politikai perek és pártiratok tükrében* című előadásában olyan adatokat ismertetett, amelyeket a mindszentiek nem nagyon ismertek. Fuchsné Benák Katalin a mindszentiek Keller Lajos Könyvtár igazgatója *a könyvtár helytörténeti kiadványait* mutatta be. Imponáló, hogy a könyvtár az elmúlt tíz évben tíz helytörténeti munkát jelentett meg.

A Levéltári Naphoz kapcsolódva a könyvtár két kiállítást rendezett. Az egyikben *Utak, álmok* címmel egy Mindszentről elszármazott polihisztor, dr. Mihály József életútját, a másikban *Az én városom első tíz éve* címmel Nagy Mihály helytörténész fotóit mutatja be.

Gazdag, sokoldalú volt az öt napig tartó Csongrád Megyei Levéltári Napok. Érdeklődve várjuk, hogy a rendezvénysorozat a következőkben milyen újabb elemekkel lesznek gazdagabbak.

Bogdán Lajos

Sándor Móricra, az „Ördöglovasra” emlékeztek Bajnán

Gróf Sándor Móric 1805. május 23-án született a Sándor grófok bajnai kastélyában. E nap alkalmából a büszke apa – Sándor Vince gróf a gyönyörű Budavári Sándor-palota építetője és ura – lovas küldöncöket küldött a szélrózsa minden irányába, hogy tudassák a környékbeli birtokosokkal az örömhírt. Talán a születése pillanatában felhangzó paták dobogása szabott irányt életének, hiszen ez a hang kísérte fiatalkorától élete derekáig Európa legvakmerőbb lovasát.

Édesapja szigorú nevelésben részesítette, de édesanyja Szapári Anna szelídsége is mély nyomot hagyott benne, hiszen zabolátlan természete ellenére családi körben „lehiggadt, nyers erőszakos természete eltompult, háborgó, szilaj vére megnyugodott.”¹

Felesége, Metternich Leontina hercegkisasszony, a rettegett kancellár, Klemens Lothár Metternich lánya. Szép, boldog családi életet éltek. Sándor gróf gyermekeit, a korán elhunyt kis Leót és lányát Pauliát igyekezett szigorúan, félelmet nem ismerő emberekké nevelni, így gyakran bevonta őket lovasbravúrijaiba is.

Erről az oldaláról – lovasbravúriairól – vált igazán ismertté, innen kapta egy angol útja alkalmából az *Ördöglovas* elnevezést is. Pedig a Sándor család – így Móric is – sokat tett a birtokain élő emberek jobb életkörülményeiért is. Templomot épített. 1833-ban a bajnai, epöli és nagysápi hívek közmunkájának felhasználásával felépítette a ma is álló plébániát Bajnán. Sokat tett birtokán a népoktatás és a kultúra fejlesztéséért is. Törekedett a jó minőségű állattenyésztésre, földművelésre. Mert kockáztatni, hogy profitálhasson és tette mindezt nem csak a maga hasznára. Megbecsülte az embereket, lehetőséget nyújtott az előbbrejutásra mások számára is. Barátjával Széchenyi Istvánnal együtt sokat tett a magyar lovassport megteremtéséért is. Leánya így írt róla: „Hős volt, egyenes jellemű, igazságszerető, mint senki más! A legkisebb hazugság, vagy nagyozolás rettenetesen kihozta a sodrából. Nagylelkűségét sokszor áldotta a környezete.”²

2005. május 23-án a Bajnai Barátok Egyesülete, Bajna, Gyermely és Szomor község Önkormányzata a Gyarmatpusztai kápolnában, örök nyughelyén róta le kegyeletét a gróf előtt. Gyermely község református lelkésze, Petró Klaudia, így méltatta őt. „De mi az, amit tanulhattunk tőle? ...dolgozni, tanulni, segíteni embertársainkon, egymásért áldozni, közösséget teremteni, megmenteni erdőt, állatot, értékeinket, felemelni a nemzetet, és ami egy ember életében a legfontosabb, határtalan szeretettel feltétel nélkül szeretni.”

Édesanyja, édesapja, testvére síremléke a bajnai temetőben áll, melyet a Bajnai Baráti Kör és Bajna Község kezdeményezésére a kulturális miniszter 14/2003. (IX. 19.) NKÖM rendeletben műemlékké nyilvánított. A védetté nyilvánított Sándor-szarkofágot a Baráti Kör hozatta rendbe és a község plébánosa szentelte fel 2005. október 8-án.

Abban, hogy a Sándor család emlékét így őrzik, ápolják és gondozzák, a faluban elévülhetetlen érdeme van *Kalmár Zoltánné* polgármester asszonynak és *Izso Károly* nyugalmazott tanárnak, helytörténésznek.

Forróné Zsuzsa

Megemlékezések Rimaszombatban

2005. november 19-én ünnepelni hívta össze: a Református Tudományos Gyűjtemények, a Rimaszombat és Vidéke Polgári Társulás, a Bástya Egyesület és a 4. számú Hatvani István Cserkészcsapat az emlékezni vágyókat, hogy tiszteletüket fejezzék ki a városban maradandót alkotó és a városból származó *Tóth családnak*. Az egybegyűlteket *B. Kovács István* muzeológus köszöntötte magyar és szlovák nyelven. *Vörös Attila* cserkésztiszt, a Bástya Egyesület elnöke indítóötlete alapján táblát állítottak, s lepleztek le a Községi Ház falán, amely őrizi a család híres művészeinek: *Tóth József* festőművésznek, rajztanárnak, *Tóth Béla* építészmérnöknek, feleségének *Schulek Vilma* iparművésznek és fiuknak, *A. Tóth Sándor* polihisztornak emlékét, akinek festményeiből a Tompa Mihály Református Gimnázium dísztermében készíttettek kiállítás. Ugyanitt hallhattak előadást a megjelent érdeklődők és a család leszármazottjai *dr. Tóth Gábor Sándortól*, aki a helyszínen dedikálta is édesapjáról összeállított könyvét.

A Tóth család Tóth József által került Rimaszombatba, aki unokatestvére – az akkor már egy évtizede itt élő és tanító – Baksay István kezdeményezésére érkezett a városba. Tóth Jó-

¹ *Lestyán Sándor*: Gróf Sándor Móricz, az ördöglovas (Bp. 1941.)

² U.o. 32. old.

zsef Szabolcs megyében, Gáván született, apja református lelkész volt. Sárospatakon bölcsészetet és teológiát végzett, majd Bécsben tanult a Művészeti Akadémián. 1856/57-es tanévtől az Egyesült Protestáns Gimnázium rajztanára. Felesége, Rimaszombat első szabadon választott polgármesterének lánya: Káposztás Emília (1840–1931), aki közeli rokona volt Ferenczy Istvánnak.

Fiuk, Tóth Béla (1870–1939) a millenium évében fejezte be a Műegyetem Építészmérnöki Karát. Olyan társaságba került fiatal építészé, ahol a korábbi eklektikus, historizáló irányzathoz képest új stílus kezdett kibontakozni. Ez az az idő, amikor mestere, Lechner Ödön megépíti első épületeit (budapesti Központi Postatakarékpénztár, Iparművészeti Múzeum stb.), amelyek az új, magyaros természeti formavilághoz kapcsolódnak. A tanítványok ezt az építészetet, Mesteri Iskolaként folytatták, s a legtöbben – bár vidéki gyökerekkel rendelkeztek – de Budapesten nyitottak irodát. Tóth Béla azonban hazatért, és Rimaszombatban alkalmazta ezt a friss építészeti stílust. Ő építette az Egyesült Protestáns Főgimnáziumot 1904-ben, ugyancsak az ő alkotása az egykori lakóháza, a rimaszombati Közösségi Ház. 1907-ben építették az Állami Leánylíceumot, mely ma a Tompa Mihály Magyar Tannyelvű Alapiskola. Ezen kívül számtalan polgári és kispolgári lakóházon (Fő tér, volt Koháry u., Felkelés u., Mikszáth u., Gorkij u.) hagyta keznyomatát.

Az emléktáblát Erdélyi Géza református püspök és dr. Tóth Gábor Sándor leplezte le, Szesztay Domokos építészmérnök, tervező, a Magyar Köztársaság Pozsonyi Nagykövetségének kulturális titkára méltatta. Kiemelte, hogy Tóth Béla nevéhez fűződik jelentős részben a városi vízvezeték, a csatornázás és az elektromos hálózat kiépítése, a város közművesítése. Elmondta, hogy *„...művészi vénáját minden bizonnyal apja, a festőművész-rajztanár Tóth József után örökölte, helyi gyökereinek mély beágyazottságát pedig édesanyjától, a régi rimaszombati patriciuscsaládból származó Káposztás Emíliától. (...) Felesége Schulek Vilma (1868–1959), aki a Schulek rokonságba tartozó unokatestvér volt, tehát építészeti vénákkal is rendelkezett nagybátyján, Schulek Frigyesen keresztül, Mintarajzoló Szakiskolát végzett Budapesten. Szakavatott képzőművész, iparművész volt. Férje legtöbb épületén az ornamentikus díszítőműveit ő rajzolta, álmodta meg, ilyen módon ők szerzőpárosává váltak.”*

A családi emléktábla mellé A. Tóth Sándor (1904–1980) festő-, bábművész, cserkész bronz domborműve is felkerült, Buza Barna alkotása. Ugyanez a tábla van a Pápai Református Gimnázium falán is, amely 1991-ben készült, hiszen a polihisztor a Pápai Református Kollégium tanára volt. Művészi hajlama, tehetsége már gyermekkorában megmutatkozott, amikor még Rimaszombatban a Tompa Mihály Önképzőkör diák-elnöke volt. Cserkészcsapatot vezetett, iskolatársai voltak Szombathy Viktor és Győri Dezső cserkészvezetők. Budapesten a Magyar Képzőművészeti Főiskolát, Glatz Oszkár, Lyka Károly, Rudnay Gyula tanítványaként végezte. Bécsben, Berlinben, Párizsban és Londonban is tanult. Első önálló kiállítását szülővárosában rendezték 1926-ban. 2005-ben pedig harmadszor voltak Rimaszombatban alkotásai. Életművéről sokat lehetne írni: pl. 1947-ben az I. Magyar Bábjátékos Kongresszuson elnöknek választották, 1949-ben a Pápai Képzőművészeti Kör vezetője, 1969-ben pedig a Prágai UNIMA bábművészeti kongresszuson dísztagja lett. A város büszke rá, s az egész családra. Ennek tanúbizonyságaként avatták Rimaszombat polgárai és Tóth Alapítvány az emléktáblákat, s így habár csak szimbolikusan, de visszatértek „Tóthék” Rimaszombatba. A család szétzóródására így emlékszik vissza a fia, dr. Tóth Sándor: *„Ez a mai nap nagyon csodálatos és meghatározó nélkül alig tudok róla beszélni, itt találkozhattak az őseikkel azok az unokatestvérek, akik innen elszármaztak már. A családunk sorsa a magyarság sorsával (...) azonos, mert ahogy a magyarság szétzóróztatott a Trianoni békeszerződés után, úgy a családunk is abban az időben szakadt szét. Őt testvér a szélrózsa minden irányába elment. Zoltán és a gyermekei Németországba kerültek, német felesége van. A Laci bácsi a 44-es kitelepítésekkel Schulek Vilma nagyanyámmal menekülni volt kényyszerű egy táskával a kezében, s a családjával Nagykanizsára telepedtek le. Édesapám, A. Tóth Sándor 1922-ben átszökött a határon, hogy a Budapesti Képzőművészeti Főiskolát el tudja végezni. Belli néném a Wernerhez ment hozzá feleségül, aki szintén itt lakott. Ők voltak a rimaszombati Zeneiskola alapítói, majd Pozsonyba mentek, utána Németországon keresztül Amerikába. A legkisebb fiú Vilmos, ő volt az ötödik. Itt maradt, Rimaszombatnak az építészmérnöke lett, innen ment nyugdíjba Losoncra. A gyerekei itt élnek Szlovákiában, felerészben tudnak magyarul, (...) felerészben nem. Velük németül vagy angolul beszélünk.”*

„Fáj Neked az elszakított Erdély? Fáj Neked az elszakított Felvidék? Fájnak Neked a többi elszakított magyarok? Hát mit teszel értük? Csak siránkozni tudsz és sóhajtozni? Csak nyomorúsággal takaródzva csodát vársz – mástól!? Hát nem tudod, hogy a testet megölhetik, megcsonkíthatják, de a lelket nem? Nem – ha Te is akarsz! Ha ápolsz legalább egy barátságot arrafelé. Ha gyűjtesz, hogy hozzájuk siethess, vagy gyűjtőtök, hogy közülök hívhatlak ide valakit egy időre. Vigyázzatok! A lelki megcsonkítás útban van, és Te is ítélet alá esel, ha célt ér.” (A. Tóth Sándor: Kalotaszeg [Beszámoló-féle.] Pápai Kollégiumi Napok /1932. november–december/)

Homoly Erzsébet

„Határok nélkül” – hagyományőrző kézművesség

Október elejétől már a harmadik helyszínen folytatódik fazekassággal foglalkozó, hagyományőrző kézművességet népszerűsítő programunk. A szlovákiai Rozsnyón érdeklődők tömege kísérte kiállításunk megnyitását, s gyönyörködött az alföldi és a gömöri fazekasok legszébb kerámiáiban. A tárlat előkészítése azonban Magyarországra, 2005 tavaszára nyúlik vissza.

A program tervezésekor a szervezők, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Honismereti Egyesület és a Megyei Múzeumi Szervezet szándéka többek között az volt, hogy elsőként fogja össze egy rendezvénysorozat idejére a megye fazekas kézműveseit, s meghívja résztvevőként a Kárpát-medence három másik országából a hagyományokat ápoló fazekasokat. A hagyományőrző kézművesség valamennyi résztvevő országban élő, vagy még feleleveníthető emlékekkel rendelkezik. Ezek az értékek közös nyelv híján is egész Európa népei számára könnyen érthetőek, s szoros összekötő kapocsá válhatnak múzeumaink, országaink lakói között. Ezért szándékunkban állt felkutatni e sok évszázados hagyományokkal épülő kézműves mesterség múltját és jelenkori értékeit, kiállítással, bemutatókkal, foglalkozásokkal lehetőséget adni e szakma alaposabb megismerésére. A rendezvényeket kísérő élénkülő idegenforgalom segíti az új vevőkör kialakítását.

A 2005 májusában induló rendezvénysorozat keretében Szolnokon, Szabadkán, Rozsnyón és Kézdivásárhelyen szervezzük meg programjainkat a térség egész területéről bevonva a kézműveseket. Első lépésként Jász-Nagykun-Szolnok megye fazekasainak hagyományos módon készített termékeinek válogatott darabjaiból rendeztünk kiállítást a Damjanich János Múzeumban. Az anyaggyűjtés elsősorban a nagy múltú és ma is virágzó fazekas-centrumokat és azok vonzáskörzetét érintette, vagyis Mezőtúrt, Tiszafüredet, Karcagot. Tizenkilenc fazekassal vettük fel a kapcsolatot Mezőtúrról, Tiszafüredről, Karcagról, és Szolnokról. A tárlaton külön egységet alkot a gyermekek, fogyatékosok számára megfogható szerszámokkal, termékekkel berendezett sarok. A látogatók fotókról és projektoros vetítésből ismerhetik meg a kézművesség múltbeli fogásait, múzeumokban őrzött tárgyait, dokumentumait, a népi díszítőművészet megőrzésre méltó elemeit. A szolnoki megnyitót május 20–21–22-én vásár követte. A kiállítás és a vásár ideje alatt folyamatosan mutakoztak be a meghívott kézművesek nemcsak termékekkel, de a korongozás munkafolyamatába is beavatták a közönséget.

Kiállításunkhoz *A korong mesterei Fazekasság Jász-Nagykun-Szolnok megyében* címmel kiállítási katalógus készült angol, szlovák, szerb, román nyelvű összefoglalóval. *A korong mesterei fazekasság Jász-Nagykun-Szolnok megyében kitekintéssel a Sajó völgyére, a Vajdaságra és Háromszékre* című magyar-angol nyelvű CD a négy régió fazekasságának történetével foglalkozik. Az érdeklődőket honlapunkon (www.djm.hu) és a médián keresztül rendszeresen tájékoztatjuk programjainkról. Honlapunkon olvashatnak a szervezőkről, a résztvevő civil szervezetekről, múzeumokról. Tájékozódhatnak továbbá a kiállításon megjelenő magyar fazekasok elérhetőségéről, termékeiről. Ugyancsak az Interneten, az Euro Infocenter oldalán népszerűsítjük fa-

zekasainkat egész Európában, segítve ezzel eladási lehetőségeiket. Eseménynaptárunk, programajánló füzetünk a Damjanich János Múzeumban jelenleg is beszerezhető.

A kiállítás és a rendezvények 2005 júliusától Szabadkán vonzották a Városi Múzeumba a látogatókat. Az új helyszínen a magyar kiállítás kiegészült a tájegység fazekasságának történetével, legjellegzetesebb termékeivel. Júliusban és augusztusban vajdasági fazekasok tartottak bemutatókat, foglalkozásokat az érdeklődőknek. A szabadkai Interetno fesztivál idején szervezett vásáron magyar és vajdasági fazekasok árulták portékáikat. A vajdasági és a magyar kézművesek kapcsolatfelvételét sajnos nem mondhatjuk sikeresnek. A médiában is bemutatott magyarellenes atrocitások, a vámműgyintézés nehézségei sok magyar fazekast visszariasztottak a Szerbia-Montenegróba utazástól.

Ősszel érkezett meg kerámiaanyagunk a Sajó völgyébe. A valamikori határok átszabása előtti időszakban e térség és a Közép-Alföld között a fazekasságnak köszönhetően hagyományosan jól működtek a kapcsolatok (agyag és tűzállóedények kereskedelme). Közös kiállításunk sikeréhez hozzájárult továbbá a Rozsnyói Bányászati Múzeum értékes kerámiagyűjteménye, a rozsnyói kollégák lelkes munkája. Szlovákiai vásárunkat december 17–18-án tartottuk, melyre számos magyar és szlovák fazekast vártunk.

2006 januárjától márciusig az erdélyi Kézdivásárhelyen a Céhtörténeti Múzeum ad otthont tárlatunknak. Háromszék viszonylag korán polgárosodó térségének kézműipara rendkívül gyorsan fejlődött, s jutott el első szervezeti létrehozásáig. Bizonyíték erre gazdag anyagú céhtörténeti múzeuma. A felvirágzó kereskedelem nemcsak kelet felé de nyugatra, a mai Magyarország irányába is szoros kapcsolatokat épített ki a kézműves termékek révén. Kiállításunkat Kézdivásárhelyen 2006. január 12-én nyitottuk, s egészen márciusig várjuk a gyönyörködni, korongozni vágyókat.

A hagyományőrző kézművesség programot 2007-ig szeretnénk folytatni évente más-más tematikával. Négy év alatt lehető legtöbb mesterséget és mestert szándékozunk bevonni tevékenységünkbe. Megkíséreljük a négy térség kézművesei, turistái, muzeológusai, múzeumlátogatói között szorosabb, sok tekintetben újfajta kapcsolat kialakítását.

Pusztai Gabriella

Búcsú Szénássy Árpádtól

Már októberben is panaszkodott, hogy rosszul érzi magát, s egyre halogatta esedékes pesti útját. Azt gondolta, majd Pozsonyban, egy alaposabb kivizsgálás és kórházi kezelés után fölépül, hiszen annyi munka várta. Minél előbb teljes erővel dolgozni akart. Még kórházi ágyáról is telefonálgatott: szervezte a Kastélykrónika új számát, cikkeket kért, s tele volt tervekkel, ötletekkel. Nem a halálra, az életre készült... Akik közelebbről ismertük, azt akartuk hinni, hogy nem lehet semmi komoly baja, minden folytatódik egy-két hét múlva a megszokott rendben. Aztán 2005. december 7-én reggel, a temetés napján megtudtam a döbbenetes hírt: december 4-én, életének 52. évében elhunyt dr. Szénássy Árpád okleveles mérnök, a komáromi KT Könyv- és Lapkiadó ügyvezető igazgatója.

Az idő rövidege miatt nem lehettem ott a koporsójánál, a telefonon kapott megrázó hírre csak dadogva, megindultan tudtam a családnak kifejezni részvéteimet. Szörnyű volt rádöbenni, hogy a rák, az alattomos betegség néhány hét alatt győzedelmeskedet.

Szénássy Árpád régi, nevezetes komáromi család sarjaként 1953. március 20-án született. Az érettségi után agrármérnöki oklevelet szerzett, s elsősorban a napenergia hasznosításával kapcsolatosan vált ismertté a szakmájában. Első megjelent kötetében *Tarczy Lajos életútját* dolgozta föl (1983), majd a pomológia úttörőjének, *Kováts Józsefnek* szentelt könyvet.

A rendszerváltás után 1990–1995 között Komárom alpolgármestere. Igazi munkaterülete azonban a honismeret volt. Kutatóként, könyv- és folyóirat kiadóként korszakos jelentőségű munkásságot mondhatott magáénak az elmúlt másfél évtizedben. Feldolgozta *Feszty Adolf életét és pályáját* (1993). Tekintélyes, csaknem négyszáz oldalas adattár *A komáromi hírlapírás*

kétszáz éves története 1789-1989 című kötete (Tatabánya, 1994). Az agrártémákhoz tér vissza ezt követően *A népi élelmiszerelőállításról az ipari feldolgozásig Komárom megyében 1945-ig* (KT Kiadó, Komárom, 1997) című kötetével. Az építészettörténet felé induló érdeklődésének egyik első darabja: *A polgári építészet Feszty Gyula alkotásaiban* (KT Kiadó, Komárom, 1997) című műve. *Komárom és vidéke képeslapokon* (1997) című munkája is nagy sikert aratott. Úttörő vállalkozása *A magyar filatelista hírlapirodalom 1882-1997* (KT Kiadó, Komárom, 2000).

Megindította a *Honismereti Kiskönyvtárat* (a magyarországi TKM füzeteket alapul véve) több darabját mag írta (Bős, Nagyfödemes, Marcelháza és Kurtakeszi, Alistál, Ekel, Vásárút, a komáromi Erzsébet-híd stb.). A sorozat mára több mint 250 füzetet számlál, pedig kevesebb, mint egy évtized termése. Alighanem olyan rekord, amit nehéz lesz fölülmúlni. Ha arra gondolunk, hogy évtizedeken keresztül csak viszonylag kevés településről jelent meg ismertető füzet, s az is csak szlovák nyelven (esetleg orosz, német vagy angol nyelvű tartalmi kivonattal), akkor nem lehet eléggé értékelni Szénássy Árpád szervező tehetségét, buzgalmát, ahogyan fölkutatta a legalkalmasabb szerzőket, s megszerezte a kiadáshoz szükséges pénzt. A kiadványok rendkívül népszerűek lettek, többségüket nem győzték újranyomni, olyan gyorsan elfogytak. Nem véletlen, hogy Komárommal kezdődött a sorozat, amelyben a szeretett városról több kötet is megjelent. Írójuk a település múltját a legalaposabban ismerő nagybátyja, dr. Szénássy Zoltán. A szerzők között több szlovákot is találunk, s egyes kötetek nemcsak magyarul, hanem németül és szlovákul is megjelentek. Egész sor füzet szerzője Szénássy Árpád legközelebbi munkatársa, Petrovay Resko Sándor. Az Ipoly vidéki füzetek szerzője pedig dr. Csáky Károly.

A Felvidék műemlékeinek lexikon-sorozatát is megindította 2002-2003-ban. Ő maga állította össze a *Felvidéki Árpád-kori templomok lexikonjának* első két kötetét, amelyek a nyitrai valamint a nagyszombati és a pozsonyi kerület emlékeit tartalmazzák. Petrovay Resko Sándornak a Felvidéki kastélyok lexikon-sorozatát szintén a KT kiadó adta ki. Az első két kötet a nyitrai kerület többnyire pusztuló emlékeinek egyedülálló adattára. Terveztük harmadikként a felvidéki várak lexikon sorozatának megindítását is, de ez is, csakúgy, mint az eddigi sorozatok folytatása, Szénássy Árpád utódaira vár.

De nemcsak írt a műemlékekről, s nemcsak könyveket-füzeteket adott ki, hanem lehetőségei szerint meg is próbált menteni az arra érdemes épületeket. Az Érsekújvárhoz közeli Csúz község kastélyai közül az egyik romos épületet jórészt a saját keze munkájával és a saját költségén újjátotta föl (1998-2003), s mintaszerűen rendezte be, alkalmassá téve konferenciák megrendezésére, egyben (lakosztályok kialakításával) kutatási bázissá is kiépítve. Az emlékszobákban a kastélyban megfordult egykori hírességek és más nevezetes emberek életnagyságú figurái láthatók, korabeli környezetben (legutóbb, 2005 nyarán Esterházy János szoboralakja került a pantheonba). Impozáns, különleges muzeális látványosság!

2002-től *Múltunk Emlékei* címmel havonta megjelenő honismereti, műemlékvédelmi és turisztikai magazint is megjelentet a KT Kiadó. A havi folyóirat tartalmas cikkeivel, képeivel a felvidéki lapok egyik különleges értékét jelenti. 2004-ben, szintén Szénássy Árpádnak köszönhetően útjára indult egy újabb folyóirat, a *Kárpát-medencei Kastély-Krónika*, amely a történelmi Magyarország kastélyainak és kúriáinak (beleértve a kerteket, parkokat is) kincsesháza.

Sorolhatnánk tovább azokat az értékeket, kezdeményezéseket, eredményeket, amelyeket főleg az utóbbi másfél évtizedben Szénássy Árpádnak köszönhetünk, de azokkal megtölthetnénk akár egy egész folyóiratot. Fájdalmasan rövid földi léte kapott azonban osztályrészül. Hiszen mi, jó ismerői, barátai azt gondoltuk, hogy amennyi energia, erő és ötlet van benne, két-három évtizedre talál magának tennivalót. Úgy leszünk méltóak az emlékéhez, hogy amit eltervezett, megvalósítjuk.

Csorba Csaba

KÖNYVESPOLC

URBÁN MIKLÓSNÉ:

Fekete János élete és munkássága

A Móra Ferenc Közművelődési Egyesület és a Petőfi Sándor Városi Könyvtár közös kiadásával, átdolgozott és bővített formában jelent meg a *Fekete Jánosnak*, Kiskunfélegyháza díszpolgárának, a Kulturális Minisztérium Wlassics Gyula-díjával kitüntetett tanárának, Félegyháza helytörténete legjobb ismerőjének munkásságát föltáró bibliográfia. Ennek tanúsága szerint a jeles helytörténész 1959-ben kezdett el publikálni. Az 1960-a években közölt írásai még jobbára tudósítások, hozzászólások, bár a Petőfi-téma már 1960-ban megjelenik életművében.

Az első szorosabban helytörténetinek tekinthető írása a Félegyházi Közlönyben 1968. április 12-én jelent meg Asztalos Jánosról, a Kiskunfélegyházán elfogott kecskeméti ügyvédről, a szegény-parasztság tarthatatlan helyzetének föltárójáról. De a bibliográfiából is látszik, hogy már ekkor foglalkoztatták a településtörténet kérdései, hiszen 1974-ben jelent meg a 167 oldalas *Kiskunfélegyháza településfejlődése és utcaneveinek története* című nagylegzetű kötete. Sőt ennek egy részletét már 1973-ban publikálta *Petőfi emléke Kiskunfélegyháza tér- és utcaneveiben* címmel. Ezt követően írásainak zöme már helytörténeti jellegű tanulmány, vagy értékes ismeretterjesztés.

Munkásságának legjelentősebb része az 1990-es évekre esik. Ekkortájt, kilenc esztendőn keresztül meghaladta publikációinak száma az évi húszat. Ugyancsak ebben az időszakban, 1997-ben jelent meg a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában a Félegyháza és környékének földrajzi neveit földolgozó 118 oldalas műve, majd 2001-ben a rendkívül jelentős *Kiskunfélegyháza utcanevei* című monográfia. Ezek és a cím szerint nem említett többi írás is ma már megkerülhetetlen minden Kiskunfélegyháza kultúrájával, hagyományával, településtörténetével foglalkozó kutató számára.

Fekete János azonban soha nem volt szobatudós, már csak azért sem, mert kutatásait nemcsak a könyv- és levéltárakban végezte, hanem azokat tepermunkával, az adatközlők által mondottak földolgozásával, verifikálásával egészítette ki. Így nem csoda, hogy 1988-ban alapító tagja lett a Kiskunfélegyházi Közművelődési Egyesületnek, amely épp az ő javaslatára vette föl 1993-ban Móra Ferenc nevét.

Szót kell ejtenem egy másik, helytörténetben jeleskedő kutatóról, a kötet szerzőjéről, a városi könyvtár nyugalmazott helytörténész könyvtárosáról, *Urbán Miklósnéról* is. Ő elsősorban könyvtáros és bibliográfus, ennek megfelelően nem dicsekedhet olyan sok publikációval, mint Fekete János. Ám az évtizedek során végzett gyűjtő és föltáró munkája a könyvtár helytörténeti gyűjteményében

és katalógusában áll a helytörténészek rendelkezésére. E könyvtárosi munka terméke lett 1971-ben az 1882–1971 közötti éveket föltáró helyismereti bibliográfia, majd az 1985-ben napvilágot látott *Kiskunfélegyháza történetének válogatott bibliográfiája*. Emellett azonban megírta a Hattyúház, valamint az országzászló történetét (2001), közreműködött Kiskunfélegyháza történeti olvasókönyvének (1985) létrejöttében, megszerkesztette a Petőfi Sándor Városi Könyvtár emlékkönyvét (2000) és 1995-ben megjelentette a *Könyvnapok – könyvhetek Kiskunfélegyházán 1929–1995.* című repertóriumát. *Nevezetes épületek, szobrok, emléktáblák, emlékművek Kiskunfélegyházán* című könyve pedig ugyancsak most látott napvilágot. A két, Fekete Jánosról publikált kötet között megjelentette a *Balanyi Béla* (1911–2002) kecskeméti levéltárigazgató (1994), *Mezősi Károly* (1907–1971) történész, irodalomtörténész (1996) és *Móra István* (1864–1957) költő, író (2000) munkásságát föltáró személyi bibliográfiákat. Mindegyik kitűnő munka a maga nemében.

Urbán Miklósné nagyon jól tudja, hogy a bibliográfia meglehetősen száraz műfaj. Épp ezért nem csupán könyvismerteti adatokat ad, hanem köztetteivel igyekszik több oldalról is bemutatni az illető személyt. Helyet ad a legjellemzőbb műveiből vett szemelvényeknek, a munkásságát méltató írásoknak is. Ezáltal mindenki számára „fogyasztható” lesz a kiadvány és jóval szélesebb körben lehet megismertetni az alkotót. A *Fekete János élete és munkássága* című bibliográfiában is így jár el.

Fekete János életművét *Luchmann Zsuzsanna* tanárnő méltatja a könyv elején az életrajz leglényesebb fordulóit is bemutatva. Ebből a portréból jól megismerhető Fekete János tevékenysége. Én mégis hozzátennék még egy ecsetvonást. Mindig az emberszeretet auráját érzem körülötte. Arcának legjellemzőbb vonása a mosoly. Nem a megkövült állandósult mosoly, hanem a „hallgatlak, most a tiéd vagyok, mert érdeklődöm irántad” mosolya.

A kiadvány második nagy fejezete a Félegyházi Közlöny rovatát idézve a *Honismereti mozaik* címet viseli és válogatást ad Fekete János írásaiból. Urbán Miklósné az életmű legjellemzőbb témáit igyekezett fölillantani a szemelvényekben. Így jelenik meg Móra István, Kossuth Lajos, Mezősi Károly és a Petőfi-kutatás, Móra Ferenc, a településtörténet, üntémi kereszttek, viharharangok, utcanevek.

Ezt követi a kéthasábosra szedett, folyamatos sorszámozású, de két fejezetbe tagolt bibliográfia: *Művei, írásai illetve Írások róla, munkásságáról, közéleti szerepléséről*. A bibliográfia időrendi fölépítésű, Fekete János publikációit 1959-től, a róla megjelent írásokat pedig 1954-től követi nyomon 2004-ig. Tételei jól szerkesztettek, közérthetőek. A szerző alaposan kihasználja a cikkek tartalmának föltárására

az apró betűvel szedett megjegyzéseket. Egyetlen tételbe vonja össze az azonos közleményeket vagy ezek változatait. Ezzel nemcsak helyet takarít meg, de a használó is egy helyütt találja meg az írásokat, kényelmesebbé téve ezáltal a bibliográfia használatát. Ugyancsak egyetlen tételben közli a Fekete János kötetéről, írásairól megjelent recenziókat, kritikákat az ismertetett mű leírásával.

Nem szokás és épp ezért a munka külön érdeme a Fekete János-írások mellett található illusztrációk következetes föltüntetése. Ebben arcképek mellett szobrok, épületek, utcák fényképei egyaránt szerepelnek. Manapság nagyon megnőtt a képi dokumentumok iránti igény, így igazán csak dicsérni lehet ezt a sok többletmunkát kívánó megoldást, különösen, hogy négy oldalon, külön mutatóban föl is tárja ezek lelőhelyeit.

A könyvvézési összeállítást használhatóvá tévő mutató 22 kéthasábos oldalon egyetlen betűrendben tartalmazza a bibliográfiában előforduló személyek, földrajzi egységek, testületek neveit, a tárgyszavakat és a Fekete-írások címeit, ez utóbbiakat dőlten szedve. A szerző igen alaposan készítette el a mutatót, a bibliográfiai tétel minden visszakereshető elemét igyekezett visszatükrözni.

A kiadvány tartalmazza még a szerzője által földolgozott időszaki kiadványok jegyzékét, címek rövidítéseivel és az egyéb rövidítések jegyzékét is. Tipográfiája kellemes hatású, jól tagolt, nagyon jól tördelt. Ugyanakkor a teljes bibliográfiai részben, a rövidítések jegyzékétől kezdve a mutató legvégéig előfő könnyíti meg a tájékozódást. Jelzi a város vezetésének a kultúra, a helyi hagyományok iránti elkötelezettségét, hogy támogatta a bibliográfia megjelentetését és *Ficsór József* polgármester úr megtisztelte a kiadványt a *Köszöntő* méltató sorraival.

Urbán Miklósné a *Bevezetés* cím alatt ad rendkívüli alaposággal és tömörséggel eligazítást a bibliográfia fölépítéséről és használatáról. A kiadvány szívós munkáról és alapos tárgyismeretről tesz tanúbizonyságot. Gratulálók hozzá és köszönjük a szerzőnek ezt az újabb kitűnő alkotást.

(Móra Ferenc Közművelődési Egyesület, Kiskunfélegyháza 2005.)

Gyuris György

KOVÁCS SÁNDOR:

Érd iskolatörténete

A nevelés formái és szinterei

Érdi Újság, Helytörténeti Füzetek sorozat, 5. kötet. Szerkesztette: *Dr. Kéringer Mária*

A dinamikusn gyarapodó, több mint 60 ezres lélekszámú Érd lakói körében fontos igényként fogalmazódott meg a település múltjára vonatkozó ismeretek összegyűjtése, földolgozása, közreadása. Ezt az igényt felismerve dr. Kéringer Mária levéltáros kezdeményezésére hívta életre Érd Város Önkormányzata a Helytörténeti Füzetek sorozatot,

melynek immár az ötödik kötetét veheti kézhez az olvasó.

A város honismereti irodalmának legújabb, hosszú évek óta várt kötete, az *Érd iskolatörténete, a nevelés formái és szinterei* című munka példaértékű, alapos adatgyűjtést, kitartó szorgalmat tükröző alkotás. Szerzője, Kovács Sándor, a Magyar Földrajzi Múzeum helytörténetész-könyvtáros munkatársa, aki több mint két évtizede kutatja a város múltjának emlékeit. Számos sikeres kiállítás, helytörténeti vetélkedő, emlékeztetés tárlatvezetés fűződik nevéhez. Munkája során gyakran tapasztalta, hogy milyen fehér foltok vannak a helyi oktatás múltjának ismeretében. Részese volt az Érdi Krónika elkészítésének, s már ekkor célul tűzte ki, hogy az oktatás- és művelődés történetének érde vonatkozásait önálló munkában dolgozza fel. Az elhatározást tett követte. Az eredmény követésre méltó. Kovács Sándor munkájában nemcsak érde, hanem országos kitekintés keretében ágyazva a magyar történelem folyamatában vizsgálja az iskolakérdést. Támaszkodik a történetírók munkásságára, elemzi a XVIII–XIX. századi tanügyi törvényeket, s azok helyi hatásait. Figyelme kiterjed az iskolaépületekre, a tanítók személyére, az iskolák fenntartásának költségeire. Külön fejezetben tárgyalja az Eötvös-féle népiskolai törvény megvalósulását. Levéltári források felkutatásával teszi érthetővé, milyen küzdelmet kellett folytatniuk elődeinknek, hogy gyermekeiket iskoláztathassák. Megdöbbentő olvasni Kereskényi Gyula plébános 1895-ben kelt levelét, melyből kiderül, hogyan törölték a közöltségekből a tanítók fizetését.

A szerző utal azokra az országos eseményekre, melyek Érdet is befolyásolták az iskolák ügyét. Módszerének fontos erénye, hogy szembeesíti a különböző érdekeket tükröző, eltérő szempontokkal érvelő forrásokat. Felderíti a személyes, olykor egyéni érdekektől vezérelt, iskolákat sem kímélő csatározásokat, az iskolafinanszírozás gondjait és ellentmondásait, a kölcsönfelvételek problémáit. Az állami iskolák építési költségeire 1906-ban a pesti Kereskedelmi Banktól kellett hitelt felvenni, s cserébe biztosítékul lekötö Érd község összes ingó és ingatlan tulajdonát, földelmét.

Kovács Sándor meggyőzően bizonyítja, hogy 1908-ban rendkívüli áldozatvállalásra volt képes Érd akkori vezetése, mivel szívügyének tartotta a népoktatás fejlesztését. A kötetből számadatok tükrében megismerhetjük, hogy az Eötvös-féle népiskolai törvény Érdet is hatásosn bizonyult, az analfabétizmus felszámolásának mutatói három évtized alatt 1870 és 1900 között látványosan javultak. A szerző kitér a nemzetiségi kérdésre, s a forrásokban rábukkan egy izraelita felekezeti iskola nyomaira is.

A kötet harmadik fejezete részletesen ismerteti az állami elemi iskolákat és azok működését. Az *elemi illetve általános iskolák fejlődéstörténete* című fejezet részletesen bemutatja Érd valamennyi iskolájának fejlődését. Az önanonosságtudat, a helyhez kötődés, a cselekvő lokálpatriotizmus ezernyi példáját villantja fel az iskolai események, ünnepsé-

gek, rendezvények, sportversenyek bemutatásával.

Külön fejezet foglalkozik a fiú és leány polgári iskola szerepével és a középfokú oktatás intézményeinek bemutatásával. Elismerést érdemel, hogy feltárja az érdi szakképzés, szakmunkás képzés lépcsőfokait, az iparos tanonciskola létrehozásának körülményeit. Külön fejezet foglalkozik az érdi Vörösmarty Gimnázium tevékenységével, kitekintve kulturális kisugárzására, s a diákok országos, sőt nemzetközi jelentőségű versenyeredményeire.

A szerző – a könyv címéhez híven – a nevelés egyéb fontos színtereit sem hagyja figyelmen kívül. Hírt ad a jezsuita kispapneveléről, az apácázárdáról, a KALOT Népfőiskoláról, a Dolgozók Esti Általános Iskolájáról, az ifjúsági szervezetekről, az úttörő-, cserkész- és leventemozgalomról, a DISZ-ről és KISZ-ről.

A hetedik fejezet az óvodarendszer történetének főbb állomásait ismerteti, s külön részben utal a pedagógusok és iskolák helyzetének változására. A kötet nagy értéke, hogy a munkában nem sikadnak el az emberek, akik erőfeszítéseikkel, küzdelmeikkel, kudarcaikkal és sikereikkel bizonyították, hogy az oktatás és a nevelés minden korban nagy áldozatokat követel, nem hoz azonnali pénzügyi hasznot, de elhanyagolása felmérhetetlen károkat okozhat. A tanárok életkörülményei, erkölcsi, anyagi elismertségük minden korszakban igaz tükröi voltak a társadalomnak. A kronológiai összefoglaló és az életrajzi kislexikon, valamint a kiegészítő forrásokat közlő szöveggyűjtemény ugyancsak a kötet fontos értékei közé tartozik.

A szerző hangvászorgalmának bizonyossága a 85 ábra és fénykép összegyűjtése. Nem állt rendelkezésre polcokon bedosszított iratanyag, a forrásokat hosszadalmas búvárkodással sikerült felkutatni. Rendszerezése, értékelő elemzése nyomán átfogó, teljességre törekvő képünk lehet arról a hosszú folyamatról, mely Érdén az iskola és oktatás ügyét jellemezte. A jegyzetek és személynévmutató érzékelteti, milyen fontos az egyéni hozzájárulás, amit elődeink tettek utódaik érdekében az oktatás és a nevelés ügyében.

A 222 oldalas kismonográfia meggyőző képet ad arról, hogy mindig minden korban gyakran került előtérbe a tanárok, tanítók munkája. Társadalmi megbecsültségük, vagy annak elmaradása ellenére hivatástudattal dolgoztak, s munkájuk gyümölcszeként nagyon sok tehetséges érdi fiatal számára nyílt meg a továbbtanulás, a felemelkedés útja.

A kötetet *Kéring Mária* szerkesztette, a kiadás feltételeit Érd Város Önkormányzata teremtette meg. Külön tisztelet illeti a Fejér Megyei Levéltár, a Pest Megyei Levéltár, a Székesfehérvári Püspöki Levéltár és a Csuka Zoltán Városi Könyvtár munkatársait, akik messzemenően támogatták Kovács Sándor munkáját. Elismerést illeti a német nyelvű összefoglaló készítőjét, *Csermely Máriát*. Köszönetet tartozunk dr. *Gulyás Sándor*, nyugalmazott szakfelügyelőnek értékes lektori tevékenységéért, vala-

mint számos érdi igazgatónak, pedagógusnak önzetlen hozzájárulásáért, segítőkészségéért. Az ő támogatásuk nélkül a könyv nem születhetett volna meg.

A kötetet végigolvasva visszalapozhatunk az ötödik oldalra. Ervényesek Dizseri Sándor, a Vörösmarty Gimnázium egykori igazgatójának ajánlásban megfogalmazott gondolatait: „Amikor vajúdo korunk nagy kérdéseire keressük az eligazító, problémákat tisztázó, egyben a jövő feladatait megfogalmazó válaszokat, szükségszerűen jutunk el a művelődés, az alkotó szellem, a tudás és az erkölcs közösségformáló világába, és jutunk el a gazdag világ nagyon fontos műhelyeihez, az iskolákhoz. Ezek feltárt és bemutatott sorsa, adottságai, feladatai igen értékes tanulságokat adhatnak és adnak.

Városunknak, Érdnek iskolatörténete e mostani gazdag ismertetésével szintén sokban eligazíthat, ösztönözhet bennünket.”

(Érdi Újság, Helytörténeti Füzetek sorozat 5. 2005.)

Dr. Kubassek János

A Jogtörténeti Szemle

Szeretnénk felhívni a honismeret iránt érdeklődők figyelmét „testvér-lapunk”, a Jogtörténeti Szemle tartalmas mondanivalójának fontosságára, tanulmányozásának szükségességére. Hazánk jogtörténete ugyanis elválaszthatatlan része a teljes körű honismeretnek. Jogrendszerünk, jogszabályaink befolyásolják az egyéni és társadalmi haladást, segítik illetve gátolhatják az ország fejlődését.

A magyarság jogi kultúrája – történelmünk hosszan elnyúló megpróbáltatásai ellenére – színvonalas, külföldön is sokszor „kényszerűen” elismert volt Árpád-házi királyainktól Werbőczyn át, a Deák Ferenc-i bölcsen kiengedélyezett gondolkodásmódig, a Trianoni tragédiát követő, két háború közötti, majd az azt követő kibontakozó időszakig; a negyven éves kommunista vészorszakon át az Európai Unió tagtságig. A hatalom és a jog viszonyának – általában nem a jog művelőinek hibájából – eltorzult alakulása némelykor nálunk is létrehozott nem kívánatos helyzeteket, amelyben a jog nem az ország előrehaladását szolgálta.

A Jogtörténeti Szemle nem tekint vissza olyan tisztos múltra mint a Honismeret – 1986-tól kiadványokkal négy évfolyam (1986, 1987, 1990, 1992) évenként változó számmal, majd 2003-tól évenként négy számmal jelent meg – ám tartalmát tekintve igen széles témaméretű a tematikája: tanulmányok, előadások, vitaindító gondolatok, szemle, adattár, könyvek, vitaestek, régi joganyagok, jogtörténeti arcképcsarnok, társasági élet stb.

Néhány jellegzetes téma a megjelentekből: a jogtörténet tudomány helyzete, fejlődése; Alkotmány- és államelmélet, magánjogi témakörök, kodifikáció, büntetőjogi témakörök, magánvád szabályozása; hagyomány és tisztelet (Rákóczi, Deák évfordulók, emlékülések); nemzethűség –

kollektív felelősség emberi, jogi dilemmái, problémái; jog és kultúra, jogi kultúra.

Az alapos elemzésekre épített tanulmányok, valamint az előadás-ismertetések közül néhány, közelebbi érdeklődésre számot tartó vázlatosan is érdemes bemutatni:

Az egyik tanulmány igen érzékletesen mutatja be a középkori Magyarország életében a központi hatalom tekintélyének megerősítését szolgáló racionális lépéseket, a királyt szolgáló és neki adózó idegenajkú, neki hűséget fogadó népcsoportok befogadását, az azzal kapcsolatos szabályozási kérdéseket. A XIII. század, az Aranybulla évszázada, a benne meginduló jelentős társadalmi, gazdasági átrendeződéssel, a központi hatalom tekintélyének megerősödésével. Ez utóbbit szolgálta a Szepességben és Erdélyben betelepülő szászok befogadása. A tanulmány nyomon követi a Szepesség jogkönyve, az ún. Szász tükör, Zipser Willkür kialakulását, a jogi artikulások (tulajdonjog, vagyon-, öröklési-, család-, kötelmi jog, eljárásjog, közjog) részarányait, alkalmazási, érvényesítési lehetőségeit, az évszázadok folyamán bekövetkező jogszervezeti, jogalkalmazási változásait. Megállapítja, hogy „...a középkorban egy-egy régió (...) lakosságát, nemcsak az azonos vallás gyakorlása és (...) művészetek kötötték össze és formálták szellemiségének és műveltségének karakterét, hanem a jogi normák is...¹ Nincs szegénykeznyvalónk, a középkori Magyarország jogi kultúrájának színvonalát európai összehasonlításban is megállja a helyét.

A Móra Ferenc 1923-as sajtóperéről szóló tanulmány az első világháború, a Komün és a Trianon utáni politikai helyzetre jellemző szélsőjobboldali bombamerénylet részleteiről, az író, újságíró, könyvtár- és múzeumigazgató erről írott igen kemény hangú újságcikkről, az ellene nemzetgyalázás címén indult per részleteiről, a mellette és ellene történt megnyilvánulásokról nyújt áttekintést. A cikk teljes terjedelmében megjelentetett egyik megállapítása: „...a politikai gyilkosságokat nem Magyarországon és nem a mi korunkban találták fel. Találkozunk velük az emberiség történetének legelső lapjain és ismerte őket minden kor és minden nemzet. De a merénylők mindig az üldözöttek, az elnyomottak soraiból kerültek ki, akár bosszú vezette őket, akár fanatizmus, s az áldozatokat mindig az elnyomók közül szedték. Nálunk mostanában fordítva van...²

Egy másik tanulmány a magyarországi német-ség második világháború utáni sorsát taglalja, amely a „nemzethűség” vizsgálatoktól igen rövid idő alatt eljutott a kollektív felelősségre vonás gondolatáig. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány első intézkedése a szerződés értelmében már kollektív felelősségre vonási elemeket tartalmazott. Úgynevezett járási bizottságokat állítottak fel amelyek feladata a 16 évnél idősebb németek nemzethűségi szempontból való megvizsgálása. A szerződés ér-

telmében megvalósult vizsgálatok alapján döntöttek a retorziókról: kitelepítés, vagyonelkobzás, internálás stb. A bizottság megállapíthatta „azt is, hogy egyes német nemzethűségű személyek a hitlerista terror ellenére is nemzethűségüknek és demokratikus érzelmüknek bizonyosságát adták.” A baloldali vezetés közreműködésével a bizottságok „osztályszempotokat” is érvényesítettek a „kisnyilasok” engedékenyebb megítélésével, ebben a német nemzethűségűek általában nem részesülhettek. A tanulmány tételesen beszámol az 1945. év végéig tartó rövid időszak alatt tartott hivatalos ülésekről, döntésekről, német politikuskok megnyilvánulásairól, a különféle szervezetek határozatairól, a kitelepítendő létszámalképzésekről. A kitelepítendő létszámalképzés 200 és 450 ezer között változott. A szovjet illetékesek és Benes csehszlovák elnök (aki ebben az ügyben igen intenzíven tevékenykedett), valamint a magyar kommunista elit a minél nagyobb szám mellett érveltek. A nyugati szövetségesek ebben is mint minden másban, magára hagyták Magyarországot. Benes aktív részvétele azzal magyarázható, hogy a magas létszámú német kitelepítés lehetővé teszi minél nagyobb számú magyar áttelepítését, elűzését a szlovák területek tömbmagyarságából. A magyar kormány végül is 303 ezer fős javaslatot tett; Benes erőfeszítései, a szovjet vezetés partizánakciói, a nyugati világ érdektelensége megtette a magáét.³

A komáromi Selye János Egyetemen 2004. március 9-én elhangzott előadásról szóló cikk részletesen tárgyalja a benesi dekrétumok létrejöttéhez vezető utat, annak könyörtelen végrehajtását és jóvátehetetlen következményeit. Bemutatja a szlovák-magyar nyelvhatárok felvidéki, Trianonig lezajlott változásait, megemlíti az 1918/19-es fordulat után otthonukból elűződött 100 ezer magyart és a két világháború közötti érzoskok, tudatos magyartalanítási kampányok egész sorát, amelyek eredményeként a korábban vegyes lakosságú területek fokozatosan szlovákká alakultak. Az első bécsi döntést – amelyet az angol külügyminiszter „de jure” elismert, mert gyakorlatilag az etnikai határok figyelembevételével született –, valamint a müncheni egyezményt – amely különválasztotta Csehországot és a báballam Szlovákiát – követően Benes fellépésével az „új honfoglalás” meghirdetésével, az újjáalakult háború utáni „...Csehszlovák állam fundamentumába beépült a gyűlölet”. A győztes hatalmak potsdami értekezlete ugyan elutasította a magyar nemzethűség kitelepítésére vonatkozó csehszlovák kérést, ennek ellenére – szovjet egyetértéssel – folytatódott az önkényes eljárások sorozata: az úgynevezett „lakosságcsere”, a reszlovakizáció, a zárt magyar területeken élő több tízezer magyar Csehországba deportálása. Dobos László íróval szólva: „A magyarságot 1945–1949 között szervezett, programozott népiirtással pusztították.” A magyar vezetés a szülőföldjükön elűződött felvidéki magyaroknak azt a lehetőséget sem biztosította, hogy a korábban egy településen

¹ Blazovich László: A Szász tükör és a Zipser Willkür (Jogtörténeti Szemle 2004/1. Tanulmányok)

² Ruzsoly József: Móra Ferenc sajtópere 1923-ban (Jogtörténeti Szemle 2004/1. Tanulmányok)

³ Zimmer Tibor: A „nemzethűség” vizsgálatoktól a kollektív felelősség gondolatáig (Jogtörténeti Szemle 2004/1. Tanulmányok)

lakók továbbra is együtt maradhassanak. Rákosiék pedig 1949-ben lemondtak minden kárpótlásról a jóvátétel fejében. „A 45 után kiadott benesi dekrétumok és végrehajtásuk kimerítik az emberiség elleni büntett tényállását. Szellemük ma is él és negatív irányba munkál. Visszavonásukat Csehszlovákia korábbi és utód államainak jelenlegi vezetői sem kezdeményezték. Elmaradt a bocsánatkérés, esetleg egy szelíd főhajtás a magyar nemzet, illetve a felvidéki magyarság előtt. Ennek az erkölcsi jóvátételnek pedig már régen elérkezett volna az ideje”.⁴ Keményhatárolt az Európai Unió képes lesz ezt előbb-utóbb kikényszeríteni.

Végezetül egy érdekes témával foglalkozó tanulmányról, amely a magyar királysággal „társult” Horvátország területén fekvő önálló város, Fiume államjogi helyzetével foglalkozik a XIX. század második felében. Az 1868-as horvát-magyar kiegyezés az 1870-ben életbelépő ún. „provizórium” örvendetes hatása segítette a három etnikum (horvát, olasz, magyar) nemzeti, politikai, kulturális törekvéseinek eredményes megvalósulását. A szerző felvázolja a fejlődés hátterét nyújtó feltételeket, a jogi feltételrendszer kialakulásának legfontosabb fázisait. Elemzi a kiegyezést megelőző időszak közjogi vitáit, Fiume hovatartozását, státuszát rendező törvényeket (1776: Mária Terézia-féle törvény, 1779: királyi dekrétum, 1807. évi IV. törvény). Ezekben az évtizedekben a horvát befolyás, álláspont egyre erőteljesebben érvényesül. 1848 után a „teljes városi autonómiára törekvés” a jellemző, a három ütközőpont (horvát, olasz, magyar) egyensúlyi állapotban tartására. A horvát irodalom szerint „...a horvátoknak nem volt szerencsájük sem a Habsburg-házzal, sem Magyarországgal az utóbbi időkben pedig Itáliával. A várost mindig valamelyik nemzet igyekezett magának kisajátítani, vagy etnikai, vagy történelmi, vagy geopolitikai okokból”. Minthogy a kiegyezés után sem tudtak a felek megegyezni, ún. királyi bizottságokat hoztak létre, amelyeknek Deák Ferenc is tagja volt. Ekkor született meg az ún. „provizórium”, amely lezártnak tekintette a fiumei kérdés közjogi oldalát, rendezte az autonómia, a törvények, a vezetési ügyeit, igaz, csak „átmenetileg”, de a helyzet gyakorlatilag hosszú évtizedekig így maradt. „A kiegyezés utáni évtizedekre ennek ellenére létrejöttek Fiume gazdasági, kulturális fejlődésének, önálló autonómiájára alapozott, jogi és etnikai erőviszonyokon nyugvó alapjai, így a város és környéke ezekben az évtizedekben jelentős fejlődést ért meg. Majd a századforduló éveire ez az egyensúlyi helyzet egyre inkább megbomlott”.⁵ Ez is bizonyítja, hogy a más nemzetiségek feletti magyar fennhatóság kiegyensúlyozott életlehetőséget, biztonságot nyújtott, fejlődést szolgált az elmúlt évszázadokban, és nemcsak Fiume esetében.

⁴ *Izsók Lajos*: A benesi dekrétumok és a felvidéki magyarság szülőföldjéről való eltávolítása 1944–1949 (Jogtörténeti Szemle 2004/2. Előadás)

⁵ *Andrási Dorottya*: Fiume államjogi helyzetének rendezése és jelentősége a 19. század második felében a jogforrások tükrében (Jogtörténeti Szemle 2005/1. Tanulmányok)

A példaként felsorolt témák bizonyítják, hogy a magyar szellemi életben addig nem kellő súllyal szereplő témák kerültek a vizsgálatok homlokterébe. Az elemző cikkeket, ismertető írásokat, elemzéseket, kutatási beszámolókat elkötelezett, vezető jogtörténészek, jogtudósok, a hazai és a nemzetközi joggyakorlatban jártas jogászok, doktoranduszok, szakjogászok írják. Ez is biztosítja a kiemelkedő, érdeklődésre számot tartó színvonalnak.

A szaklap írásai bizonyosságot tesznek arról, hogy jogi kultúránk a görög eszmevilágon, a római jog hagyományain és a keresztény vallás európai szellemiségén nyugszik. Ezt a nemes hagyományrendszert a történelem többször aláasta, megingatta, ehhez időnként magunk is hozzájárultunk. Ennek ellenére újra és újra sikerült megőrizni a gazdag szellemi hagyaték folyamatosságát, jogi tradícióink újraélesztését, érvényesítését. Ennek tudatosításában és a helyes irányok kijelölésében jelentős segítséget nyújthatnak a Jogtörténeti Szemle írásai, említésre méltó kezdeményezései. Morális felemelkedésünknek, gazdasági előrehaladásunknak az ehhez szükséges biztonságosabb társadalmi háttér megteremtésének fontos feltétele ugyanis a jogtörténeti folyamatok tudományos elemzése, a szükséges fejlesztési rendszer korszerűsítési folyamatok elindítása.

E rövid bemutatás kapcsán is látható, hogy honismeretünk teljesebb körűvé tételéhez elengedhetetlen jogtörténetünk meghatározó elemeinek ismerete. Ezért tisztelt olvasóink ajánljuk szíves figyelmükbe a Jogtörténeti Szemle tanulmányozását.

Dr. Marosvölgyi Ágnes

BATHÓ EDIT:

A jász viselet

Jászsági Füzetek 36.

2004 karácsonyán a Jászság néprajza iránt érdeklődők újabb értékes kötetet tehetnek a karácsonyfa alá, ekkor jelent meg ugyanis *Bathó Edit* jászberényi etnográfusnak, a Jász Múzeum igazgatójának új könyve: *A jász viselet* címmel. A kötet a Jász Múzeum alapítása 130 éves évfordulójának évében került kiadásra, a Jászsági Füzetek harmadik tagjaként.

A szerző jászberényi születésű, középiskolai tanulmányait a helyi Lehel Vezér Gimnáziumban végezte. 1985-ben etnográfusi képesítést szerzett a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen, majd 1993-ban néprajzból egyetemi doktori címet, 2005-ben pedig Ph. D.-fokozatot kapott ugyanott. 1994-től a jászberényi Jász Múzeum igazgatója. Szerkesztője és felelős kiadója a Jászsági Füzetek című sorozatnak. A népviselet kutatása mellett foglalkozik a jászsági táncélet, az emberélet fordulóival, a szülőművelés és a méhészkedés témájával is. Eddigi működése során számos nagy sikerű kiállítást rendezett múzeumi munkatársaival, s ezek közül is igen nagy érdeklődést váltott ki 2002-ben a *Jászság népviselete* című tárlat. 2004 nyarán rendha-

gyó divatbemutatót rendeztek a múzeum udvarán, ahol a régi ruhadarabok rekonstrukciói, a hajdani jász viseletet elevenítették fel a nézők szeme előtt. Az eseménnyel kapcsolatban így méltatták a szerzőt: „H. Bathó Edit tette újra divattá a jász viselet *hordását*”. Ennél szebb elismerés valószínűleg nem is hangozhatott volna el egy olyan kutató számára, akinek sikerült a már feledésbe merült jász viseletet újra a köztudatba hoznia. S hogy ez valóban mennyire sikeres volt, bizonyítja az is, hogy azóta egyre több jászszági illetőségű lakos (nők és férfiak egyaránt) készítettet magának XVIII–XIX. századi, korhű jászöltözéket, jászra és a jászapáti Rokolya Varróműhely szakmai segítségével.

A friss kötetnek igen nagy a jelentősége a magyar néprajzi bibliográfiában, hiszen számos alkalommal megkérdőjelezték már a jász viselet kutatásának létjogosultságát, s így tulajdonképpen magának a viseletnek a létezését. Jóllehet többen érintették már a témát korábbi kötetekben és tanulmányokban (Prückler József, Kresz Mária, Erdész Sándor, Tóth János, Gulyás Éva stb.), de mégis ez az első igazi összefoglaló munka a témában, amely számos új adatot is közöl a jászok hajdani és mai viseletéről.

A könyv négy nagy részre tagolódik. Az *első fejezet* részletes leírás a jász viselet legkorábbi korszakáról a XIII–XV. századból. Megfelelő dokumentumok hiányában a kutatás itt a régészeti ásatások leleteire támaszkodott. Az első, jász viseletre vonatkozó régészeti adatokat Selmeczi László közölte Jászberény-négyszállási, 1980-as években végzett ásatása során, majd újabb kutatással Jászfényszaru-Kozmadamjászállása területén 1996–97-ben tovább gyarapodtak az ismeretek. Annak ellenére, hogy a férfi sírok kevesebb leletanyagot tartalmaznak, mint a női sírok, mégis megállapítható belőlük, hogy a női és a férfi öltözködés ebben a korai időszakban egymáshoz igen hasonló volt. A Jászság éghajlati körülményei miatt ugyan minden szövet és bőrnemű elpusztult, az idő múlását kiálló darabokból azonban fel lehet vázolni a hajdani viseletet, és ezen tárgyak (férfi övcsatok, ruhakapsok, övek veretei, fülbevalók, gyöngysorok) illusztrációi segítenek annak elképzelésében.

A *következő időszakot* (XVI–XVII. század) a jászok magyar feudális társadalomba illeszkedésének folyamata, és a török hódoltság jellemezte. Buda elfoglalása után a Jászság török fennhatóság alá került, s a terület számos lakója menekülni kényszerült. A földhöz kötött kiváltságok azonban lassanként visszacsalogatták az elvándorlókat, sőt új lakosokat is vonzottak pl. Nógrád, Gömör, Pest és Heves megyékből. A szerző szerint a török hódítás, a katolikus hitre való áttérés, és az újonnan betelepülők népi kultúrájának néhány különbözősége együttesen a jász viselet változását eredményezte. A kor legfontosabb dokumentumai a török oklevelek, valamint a gyöngyösi Balázs deák vándorkezelő számadás-könyvei. Az iratok tanúsága szerint számos új textília jelent meg a Jászságban, így pl. az abasoztó, a török kordovány, skófiom, a szattyánbőr, valamint a kisnicer elnevezésű posztó.

A török hódoltság megszűnése gazdasági fejlődést hozott magával, s ez az öltözködés újabb változását eredményezte. A XVIII–XIX. századot a jász viselet virágkorának tartják, így nem véletlen, hogy erről az időszakról már jóval több adatunk van, mint az előző századokból. A jászokun redemptio (1745) után a viselet új formákkal és textíliákkal bővült, s ez a változás igen sajátossá tette. A fejezet bemutatja a parasztpolgári viseletet, a XIX. századi viseletábrázolásokat, a betelepülő görög kereskedők árukészletét, a leggyakrabban használt alapanyagokat, a katonai viseletet, a jászszági szűcsök és szabók munkásságát, a hétköznapi és ünnepi viseletet, valamint a jász viselet minden egyes elemét.

A *negyedik rész* arról szól, hogyan éledt fel a jász viselet a XX. század '70-es éveiben a jászszági tánc-csoportok, a díszítőművészeti szakkörök és a bandériumok segítségével. Az 1989-es rendszerváltás óta pedig még többen fordultak a régi hagyományok felé, és varrtak maguknak hagyományos jász öltözéket.

A 168 oldalas kötetet számos színes és fekete-fehér kép illusztrálja, valamint néhány szabásminta is tartozik hozzá, amely segítségével az ügyesebb kezű olvasó saját maga is elkészítheti a pruszlikot, a hosszúujjú nyárikát és a zsinóros öltönyt.

Az érdeklődőknek jó hír, hogy a szerző tovább folytatva kutatásait, már a kötet második kiadását tervezi még több új adattal és illusztrációval, ami a munkát valószínűleg ugyanolyan érdekessé és értékesé teszi majd, mint amilyen az első kiadás.

(Jászberény 2004.)

Vapreznán Krisztina

MAJDÁN BÉLA:

A balassagyarmati zsidó közösség emlékezete

Egyre több helytörténeti kiadvány tárgya a településen egykor élt zsidóság. Balassagyarmat is megemlékezik hajdani zsidó polgáraitól. Róluk szól Majdán Béla tanár, helytörténész és lokálpatrióta könyve, amely a Kertész István Alapítvány és a Balassagyarmati Zsidó Hitközség kiadásában 2005-ben jelent meg, igényes kiállítással, sok képpel és illusztrációval, 128 oldalon. A szerző az Ípolymenti Zsidó Gyűjtemény és Kiállítóterem létrehozója és vezetője, keresztény emberként a balassagyarmati zsidóság lelkes kutatója, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem művelődéstörténeti fakultásának hallgatója. Művében Magyarország egyik legrégebbi hitközségét örökíti meg, amely saját erejéből Közép-Európa egyik legnagyobb ortodox zsinagógáját tartotta fenn egészen a sötét idők eljöveteleig. A hívek Auschwitzba deportálása után elárvult zsinagógát a németek rakárnak használták és a szovjet előőrsek megjelenésekor felrobbantották. Romjait 1950-ben egy budapesti utász alakulat tette a földdel egyenlővé.

A könyv első fejezetében az Ipoly-menti diaszpóra múltjának történeti tényeivel ismerkedhet meg az olvasó. A török uralom után telepítéssel kerültek a zsidók a városba, amelynek fejlődéséhez nagyban hozzájárultak. Elsősorban a Habsburg-birodalom országaiból érkeztek, de a híres itáliai Luzzati-dinasztia leszármazottai is feltűntek itt a városban. Vallási-kulturális központ szőlőjükre a város. Neves rabbik működnek itt mint Deutsch Áhron Dávid, a legendás pozsonyi Chátám Szofer tanítványa, akinek történelmi szerepe volt a kiegyezés utáni ortodox-neológ ellentét kialakulása idején. Szomorúbb képet nyújt a két háború közötti korszak, annak ellenére, hogy a gyarmati zsidók közül 46 esett el a világháború frontjain és a helyi zsidók polgártársaikkal együtt résztvettek a város 1919. január 29-i megvédésében a cseh katonaság ellen, amelynek köszönhető a város magyarnak megmaradása, már 1920-ban elbocsátják a Mezőgazdasági Gépjavítóműhely és Szerszámáru gyár zsidó dolgozóit. Később javult a helyzet, saját újságot adnak ki, fényképek tanúskodnak a pezsgő kulturális életről, társadalmi kapcsolatokról, de 1944-ben, a német megszállást követően, ahogy másutt is elszabadul a pokol. Mindenkit elhurcolnak, Magos (Munk) Dezsőt, a balassagyarmati strand építését sem menti meg sem kikeresztelkedése, sem az alispán pártfogása. Öngyilkos lesz a vagonban, amely a hitközséget Auschwitzba viszi – ahonnan nagyon kevesen térnek vissza.

Harmadik fejezetben a holocaust helyi következményeiről, emlékének jelenkori ápolásáról kívánja tudósítani a túlélőket, az el- és leszármazottakat és általában a közvéleményt. Az életben maradt zsidók zömmel kivándorolnak – élükön az utolsó rabbi –, esetleg a fővárosba települnek. Az aktív hitélet lassan a hagyományápolás váltja fel. Nagy jelentőséget kap a temető, ahol a mártír-emlékművön az elhurcoltak mintegy negyedének neve olvasható, a többieknek a hozzátartozói is nyomtalanul elpusztultak. Itt kell megemlíteni Kertész István tevékenységét, aki az 1970-es évektől két évtizeden át próbálta a zsidótemetőt menteni a pusztulástól, tájékoztatást nyújtva az érdeklődőknek. Ő hozta létre 1992-ben a balassagyarmati zsidó örökséget ápoló Alapítványt, megkezdve azt a sajátos napjainkban is létező „balassagyarmati micvét.” A könyv három nyelven olvasható teljes címe „Tudósítás a balassagyarmati micvéről és a műemlék zsidó temetőről” – aminek a gyűjtemény megalapítását és a temető rendbehozását köszönheti a város. Az utolsó fejezet bепillantást nyújt a zsidó temetők közül megérdemelten elsőként országosan védett műemlékké nyilvánított helyi temető értékeinek együttesébe. 2004-ben lefényképezték mind a 3300 sírkövet, ezek legérdekesebbjei bekerültek a kiadványba emelve annak szépségét.

A mű utószava fényképekkel utal az innen elszármazott – sajnos egyre fogyatkozó – egykori balassagyarmati polgárookra, akik új hazájukban is ápolják szülővárosuk emlékét. Melegen ajánljuk a szép könyv elolvasását, a néhai balassagyarmati zsidóság megismerését!

Róbert Péter

BÉKEFI ANTAL:

Munkaritus, munkarigmus, munkadal

Ha kézbeveszi az olvasó ezt a 688 oldalas, kemény kötésű, szép kiállítású kötetet, már fizikai értelemben vett „súlya” is érzékelteti, hogy rendkívüli könyvet tart kezében. Aztán elcsodálkozik témájának újszerűségén. Hiszen Kodály Zoltán még az 1937-ben megjelent Magyar népzene című könyvének előszavában írta: „Bár lényegében új anyagra nem számíthatunk, a meglevőnek alaposabb megismerésére, újabb és pontosabb megfigyelésére, a hiányos szövegek kiegészítésére állandóan szükség van”. Szinte hihetetlen, hogy jó fél évszázad múltán Békefi Antal ilyen „új anyagot” gyűjtsön össze népzenei területek eddig kellő figyelemre nem méltított területéről, méghozzá ekkora mennyiségben. Sőt – amint azt a könyv elején lévő Szerkesztői gondolatokból megtudjuk, e kötet hatalmas anyaga csak egy része *munkarigmus, munkadal* gyűjtésének, melyet még-remélhetőleg két hasonló fog követni.

Szinte hihetetlen, s a néphagyomány hatalmas erejéről tanúskodik, hogy a XX. század végén, 1970–1980 között ilyen ősi hagyományokat őrző népzenei anyagot lehessen gyűjteni. Kodály Zoltán 1925-ben egy magyar népdalest műsorában a következőket mondta: „A falu most búcsúzik a régi hagyománytól. A fiatalsága már nem veszi át. Rajtunk a sor. A tűznek nem szabad kialudni!”

Ez a belső „tűz” vezeti Békefi Antalt, hogy az 1925-ben még fiataloknak számító „öregjeitől”, fáradságot, időt, s anyagi áldozatot sem kímélve ilyen óriási anyagot kutasson fel. Amint azt a munkájában már 1980-ban elkészített *Munkadatok* című munkájában írja: „Gyűjtőútjaimra saját gépkocsimmal jártam. Ez lehetővé tette, hogy a modern gyűjtés nélkülözhetetlen kellékeit: a magnetofontokat, fényképezőgépeket, állványokat, lámpákat, telepeket, a leggyakrabban sátrunkat is magunkkal vigyük. Útjaimra a legtöbbször elkísért a feleségem is, aki a feltáró, szervezőmunkában, sokszor a kérdésben, s a felvételek elkészítésében is fáradhatatlan segítőtársam volt mindvégig, s vállalta az úttalan és sokszor kilitálatlan utak minden fáradtságát és viszontagságát”.

A *munkarigmusok* – vagyis a kis hangkészletű munkadatok – nem érik ugyan el a népdalok dallamosságát, mégis rendkívül fontosak, értékesek, mert a zene keletkezésének őskorát őrzik évezredekkel ezelőtti időktől napjainkig. „Kialakulásuk időben megelőzi a népdalok kialakulását (...) Ha azonban úgy tesszük fel a kérdést, hogy e dalok megismerése mennyiben gazdagít minket népzeneink korábbi fejlődéstörténetnek megismerésében, akkor felbecsülhetetlen értékűeknek kell őket tartanunk” – vallja méltán a szerző.

Saját gyűjtése mellett közreadja az e témakörben előtte élszórta megjelent, mástól való anyagot is. Így Bartók Béla kúrdallam-gyűjtését. De az ókori klasszikusoktól, s a Bibliától kezdve, a rokon népek, a szomszédos, sőt távolabbi európai népek irodalmában található munkadal anyagot is áttanulmányozta és közli. Így megteremt az összehasonlítás lehetőségét is. Fontosnak tartja, hogy a magyar anyag mellett a nemzetiségi anyag is fel-

gyen gyűjtve és helyet kapjon a gyűjteményben. A gyűjtőterület lehetőleg feleljele a teljes magyar nyelvterületet, a munkadalokhoz kapcsolódó szokás – vagy hiedelemanyag is részletesen be legyen mutatva.

Csupán ebben a kötetben közölt anyag határainkon belüli 318, s határainkon kívüli 86 helységből (Ausztria, Horvátország, Jugoszlávia, Románia, Szlovákia, Szlovénia és Ukrajna területéről), 305 adatközlőtől való. Megismerhetjük e fejezetekből az állattartó emberek napi munkáját „Napkelteztől napnyugtáig”, az állatokat terelő kiállításokat, fűttyjeleket, a kolompok, csengők, csörgősbotok, ostorok eszköztárát, a hozzájuk kötődő hangzó anyagot. Továbbá a fejfő, köpülő mondókákat, dalokat. A munkás hétköznapi költészetét, s az ünnepek, jeles napok szokásait, dalait. A sertéstartást a kezdetektől napjainkig: A kanászkürtöket, rézkürtöket a rajtuk játszott dallamokkal, sőt azok paródiáit. Mágikus szokásokat, bőségvarázsló mondókákat. A disznótartás jeles napjait egészen a disznóvágásig, disznótorig. Káprázatosan színes világ tárul itt az olvasó elé. S micsoda gazdagságban!

Sajnos Békefi Antal e területen végzett gyűjtőmunkáját, annak megírását nem tudta egészen befejezni, megjelenését sem érthette meg, mert 1982-ben „...egy váratlan szívvroham kiütötte kezéből a tollat, befejezetlenül maradtak könyvespolcain a kézirat vaskos kötegei – mintegy 3600 gépelt oldal. Nem tudta már kandidátusi értekezésnek sem beadni”.

„Szerencsés helyzet – írja A posztumusz kiadás elé című fejezetben Sebő Ferenc, a Hagyományok Háza szakmai igazgatója, hogy a szerző fia, Békefi Antal Attila édesapja utolsó éveiben, mint „tudományos segéderő” szerzett annyi betekintést az anyagba, hogy képes volt értelmezni, teljessé tenni és publikációra előkészíteni a fennmaradt kéziratot. Az ő áldozatos munkája, elkötelezettsége nélkül ez a nagyszabású forrásmunka nem válhatott volna közkincsé.”

„Tíz év sok száz kilométerre és rengeteg munkórója, gyűjtési gyönyörűsége eredményeként egy azóta elsüllyedt világ emlékeit tartja kezében ez olvasó – írja a „szerkesztő” e hatalmas kötetről. Igen. Csodálatos örökséget. S nekünk „örökösöknek” a kötelességünk, feladatunk ezt az örökséget megtartani, ápolni, mert gazdagodunk általa és segít minket gyökereinkhez való kötődésünkben, azonosságunk megőrzésében.

(Posztumusz kiadás. Hagyományok Háza Budapest, 2005.)

Barsi Ernő

KRISTON VÍZI JÓZSEF: Homo Ludens Hungaricus

Kriston Vízi József neve ismerősen cseng minden olvasó fülében, aki a játék és játszás témakörében tanulmányokat, kutatásokat folytatott vagy csak laikus érdeklődőként kísérté figyelemmel az utóbbi időszak játékelméleti publikációit. A teljesség

igénye nélkül hadd hívjuk fel a figyelmet a szerző néhány jelentősebb kiadványára. Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum 2002-ben a Tudós tanárok – tanár tudósok sorozatban jelentette meg Kiss Áron című életrajzi és szemelvénykötetét. A PONT Kiadó 2003 végén adta ki *Közös nyelven Ungon, Berken* című művét, melyben a múlt évszázad elejének játéktanulmányaiból ad izeltőt. A Kecskeméti Lapok Kft gondozásában, 2004-ben jelent meg a *Játékosok, vígságtévők a Duna-Tisza közén* című tanulmánykötete, mellyel bebizonyította, hogy saját műhelyében is találunk közlésre, váltogatásra méltót.

Legutóbb ismét a PONT Kiadó jelentetett meg egy válogatáskötetet a játékkutató etnográfus tollából, amely mintegy elege és szintézise az utóbbi két kiadványnak. Várakozásunknak megfelelően megtalálhatjuk benne a nagy elődök előtti fűhajtást éppúgy, mint az empirikus kutatásokon alapuló szaktudományos közleményeket. A kötet írásában újra és újra felbukkan Kecskemét: az az inspiráló szellemi közeg, amelyben a szerző – elsősorban a Szórakaténusz Játékmúzeum és Műhely vezetőjeként – végérvényesen eljegyezte magát a játék és játszás történetének, jelenének és jövőjének ügyével. A játékkutató etnográfia maga is közösségszervező ambíciót és képességet, mélyen megélt – már-már gyermeki – játékoságot, nyitottságot, könnyedséget követel meg művelőjétől, s Kriston Vízi József kötetének lapjait forgatva szinte kézzelfogható ez az attitűd. A szerző képes ötvözni a tudományos alaposágot a széles nagyközönség igényeinek megfelelő közérthetőséggel, elhivatottságát képes a közös ügy iránti mozgósító erővé tenni. Erről maga a szerző így vall előszavában: „Az évek folyamán meggyőződhettem, hogy mind többen vannak, akik a felnőtt élet megéléséhez is nélkülözhetetlen játék/játszás fontosságát nem csupán eredendő jókedvük kisugárzásával – hanem tudásukkal is hirdetik”.

A tanulmánykötetből nyilvánvalóvá válik, hogy a hagyományos játékok leírása, utókorra hagyományozása nem globalizálódó, elidegenedő világunk sziszifuszi értékmentő kísérleteként jelent meg a XX. század végén. Kiss Áron 110 évvel ezelőtt megjelent Magyar gyermekjáték-gyűjteménye ugyanezt a nemes célt szolgálta. Nyilván nem véletlen ugyanakkor, hogy korunkban újra égető szükség támad rögzíteni, és közös emlékezetünkbe idézni azt a hagyománykincset, amelyet Kiss Áron pedagógiai, filozófiai, etnográfiai kitekintést sem nélkülöző alpművében ránk bízott. Kiss Áron több írásban is megidéztek, ezek közül tudománytörténeti értékű a *Tematikus katatások Kiss Áron játékgyűjteménye alapján* című írás.

A játékkultúra története ugyanakkor nem csak játékleírások, elméleti összefoglalók együttese. A folyamatosan változó szervezeti keretek között megvalósuló kutatások, a szellemi műhelyek kialakulása és finanszírozása is hozzátartoznak a tudománytörténet kulcsszáíhoz. Ebben a világba enged bepillantást egy rövid időtartamot vizsgálva A magyarországi játékkultúra állami támogatása a XIX. század második felében című írás.

Kriston Vízi József nemcsak a régmúlt nagyjait idézi meg, hanem méltó terjedelmet szentel a közműlt gyermekjáték-kutatóinak is. Míg az előbbiekre Kiss Áron vagy Bellosics Bálint, az utóbbiakra Kresz Mária (1919–1989) a példa, akit személyes hangvétellő, mégis tudományosan alapos írásban idéz meg a szerző. „Bízunk abban, hogy Kresz Mária – tanítványai és követői láttán örömmel, amúgy pedig inkább elnézően – mosolyog a messzeségből”. Ugyancsak alapos csoportképet kapunk a játékkutató néprajzosok zárt, de annál aktívabb köréről a *Játékvízió – körkép egy kötet apropóján* című záró tanulmányban.

A szerző nemcsak tanulmányíróként, de terepi kutatóként is betekintést enged műhelyébe: az *Útmutató a gyermekjátékok gyűjtéséhez* című írásában például az adatközlők megkeresésén, a játékok, játszási szokások tipizálásán át az életkori sajátosságok játékszokásokra gyakorolt szerepéig kapunk útmutatót. Ennek gyakorlati alkalmazását követhetjük nyomon *A játszó gyermek Halason* vagy *a Játék és szórakozás Pusztafaluban* című dolgozatban.

Kriston Vízi József – bevezetőnkben már megidézett – műveinek egyik legjellemzőbb értéke, hogy konkrét példákon keresztül ismerteti meg a különböző játékművekkel. Versikék, kották, szemléltető rajzok, fényképek vagy éppen a *Hintaformák és a hintázás szokásai Közép-Kelet-Európában* című cikk hozza közel az olvasókhöz a témát, s világít rá a kutatás, rögzítés, elemzés fontosságára.

Talán a fentiekből is kiderül: Kriston Vízi József munkája igazán sokszínű, térben és időben is hosszú utat bejáró tanulmánykötet. Az írások keletkezése között eltelt több mint 20 év (1981–2003) éppúgy széles időszávot jelöl ki, mint a témaválasztás (XIX–XX. század) időintervalluma. A recenszenben felmerülő egyetlen hiányérzet talán az éppen a sokszínűségből fakadó inkoherencia, mely a nagyon különböző témájú és stílusú írások között érzékelhető. Fenti összefoglalónk egyszerre kísérlet egyfajta csoportosításra, valamint elismerő főhajtás a mindenkor Homo Ludens Hungaricus, és annak ismerője, kutatója, újraélesztője előtt.

(PONT Kiadó, Budapest, 2005.)

Szontagh Pál

Forradalmak – győzelmek és leveretések

2006-ban emlékezünk az ötven esztendeje kitört és leverett 1956-os forradalomra és szabadságharcra. Az elmúlt fél évezredben a magyarságnak nem ez volt az első dicsőséges, de elbukott szabadságharca. Gondoljuk Dózsa György kaszás parasztjaira, Bocskai hajdúira, Thököly és Rákóczi talpasaira, kurucokra, Kossuth Lajos honvédeire s a többiekre, a hősökre.

Az első borítón a csíkkászoni Nyergestetőn álló emlékmű látható. A Nyergestetőről a következőket olvashatjuk Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása* című művének második kötete, 1869. 49–50. oldalán: „...itt állott 1849-ki aug. 1-jén Tuzson János honvédezedes, ki Bem által Moldvában felejtetvén, esetlegesen éppen a szentgyörgyi csatavesztés után érkezett vissza Háromszékre, hol minden veszve levén, kis csapatjával s néhány ágyúval, Csík felé vette útját. Miután Kászoni-Újfaluból a felnyomuló oroszok és az azok után jövő Clam-Gallas elől egy heves csata után visszavonulni volt kénytelen; (jul. 31-én) a Nyergestetőn állítá fel fedett helyzetben ágyúit s elszánt honvédeit. A mitsem sejtő oroszok minden elővigyázat nélkül tömegeken nyomultak fel a meredeken emelkedő országoton, Tuzson beárta lőtávolságra, s akkor kartács-tüzzel seprété őket le. Sokszor kísértének az oroszok elszánt, kétségbeesett rohamot, de az oroszokként harcoló honvédek és a halált osztó ágyúk mindig visszaterelték. Végre találkozott egy kászoni oláh, ki a kozákokat mellékösvényeken bevezeté Szentmárton felé Csíkba, s így a nyergesi hadállás megkerülve, hátulról levén fenyegetve, Tuzson kénytelen volt az eltiport szabadság ezen utolsó győzelmé után feladni hadállását, s a tusnádi szorosból elvonuló Gál Sándorral csatlakozva, a Mitácson átcsapni. Az úttól jobbra eső magaslaton az ágyúk mellvédjei most is látszanak. Ezek egyedüli emlék-jantjai a Székelyföld kétségbeesett végküzdelmeinek; és midőn a hazafi a dicső napok emlékei által szentesített hantokat tapodja, midőn e hősi harcok emlékeivel találkozik, ne szomorodjék-e el? Ne, mert e harcok nincsenek eredmény nélkül: azok erkölcsi nagyságuk egész fényében állnak a világ előtt, és a szent szabadság érdekében kiontott vér bizonytalanságot gyümölcsözni fog, s eredményes lesz, ha nem is a küzdőkre, de bizonytalanságot azok utódaira nézve.”

Az 1946–1948. évi magyar–szlovák ún. lakosságcsere által elindított népességmozgás
 (Illusztráció Horsa Istvánné 53-57. oldalon levő írásához)

